

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Mgr. Viktor Fojt

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav politologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Mgr. Viktor Fojt

Morální odpovědnost kolektivů

Moral Responsibility of Collectives

Praha, 2011

Doc. Milan Znoj, Csc.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

V Praze dne 2011.

Mgr. Viktor Fojt

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce, Doc. Milanu Znojovi, Csc. za cenné rady a připomínky k mé práci a za pomoc s výběrem okruhu problémů, které jsem v této práci zkoumal.

Abstract

The subject of this work is a long-term debate about the collective responsibility which occurs between two opposite opinions on social phenomenon above all. The methodical individualists interpret the social phenomenons with reference to individuals, whereas the methodical holists assert that these cannot be reduced to phenomenons of individuals without any rest. Methodical individualists lean on the classic conception of the moral responsibility which is based on the intended agency in causal connection with the moral wrong. This conception is connected with human beings in its nature, but there is countless of thinkers who bring arguments in favour of the collective moral responsibility which is thought to bring about more good in the world. We will try to introduce this debate in its complexity and its most interesting and important arguments. Within the frame of debate about moral responsibility of collectives, we can meet with the notion of shared responsibility, distributive collective responsibility, non-distributive collective responsibility connected with the organized collectives, the responsibility for historic injustices and with the conception of moral taint. All of notions will be the subject of this work. The biggest interest is put on the responsibility of politic communities. In this regard, we will tend to arguments that the responsibility of the collective itself can be justified, but this responsibility cannot be distributed to the members of the collective. However, the impact of this non-distributive collective responsibility on the members can be seen in the weaker moral concept of moral taint which is often connected with the prospective duty of acting in the way that makes the collective morally better.

Abstrakt

Předmětem této práce je dlouhotrvající debata o morální odpovědnosti kolektivů, která se vede především mezi dvěma opozičními pohledy na sociální fenomény jako takové. Metodologičtí individualisté interpretují sociální fenomény s odkazem na jedince, zatímco metodologičtí holisté tvrdí, že tyto fenomény nemohou být beze zbytku redukovány na souhrn fenoménů jednotlivců. Metodologičtí individualisté se opírají o klasickou koncepci morální odpovědnosti, která je založena na jednání jedince, jež je v příčinné souvislosti s morální škodou. Tato koncepce se pojí ve své přirozenosti s lidskými jedinci, ale existuje nespočet myslitelů, kteří se snaží argumentovat ve prospěch kolektivní morální odpovědnosti a jejichž cílem je učinit svět prostřednictvím tohoto konceptu morálně

lepším. Tato práce se pokouší uvést tuto debatu v její komplexnosti a uvést její nejzajímavější a nejdůležitější argumenty. V rámci debaty o morální odpovědnosti kolektivů se potom můžeme setkat s pojmem sdílené odpovědnosti, distributivní kolektivní odpovědnosti, nedistributivní kolektivní odpovědnosti spojené s organizovanými kolektivy, odpovědností za historické křivdy a s koncepcí morálního poskvrnění. Všechny pojmy budou předmětem této práce. Největší pozornost je pak upřena na odpovědnost politických komunit. V tomto ohledu bude argumentováno, že odpovědnost samotného kolektivu může být ospravedlněna, ale že tato odpovědnost nemůže být distribuována členům tohoto kolektivu. Nicméně dopad této nedistributivní kolektivní odpovědnosti na členy bude spatřován ve slabším konceptu morálního poskvrnění, který je často spojován s prospektivní povinností jednat takovým způsobem, aby se kolektiv stal morálně lepším.

Keywords:

Morality, immoral action, moral responsibility of collectives, shared responsibility, non-distributive collective responsibility, distributive collective responsibility, responsibility for historical injustices, moral taint.

Klíčová slova:

Morálka, nemorální jednání, morální odpovědnost kolektivů, sdílená odpovědnost, nedistributivní kolektivní odpovědnost, distributivní kolektivní odpovědnost, odpovědnost za historické křivdy, morální poskvrnění.

Obsah

Úvod.....	6
Definice.....	9
Metodologičtí individualisté v debatě o kolektivní odpovědnosti	19
Sdílená odpovědnost v minimalistickém pojetí.....	23
Odpovědnost připisovaná na základě sdílené intence.....	27
Kvalifikovaná akce.....	36
Distancování se od odpovědného kolektivu	38
Existencialistický přístup k morální odpovědnosti kolektivů	40
Odpovědnost ze strukturálních procesů	47
Odpovědnost náhodných kolektivů	49
Kolektivní odpovědnost odůvodňovaná obecnými pojmy	53
Lingvistické a emoční odůvodnění kolektivní odpovědnosti	56
Nedistributivní kolektivní odpovědnost	59
Historické křivdy.....	65
Morální poskvrnění.....	69
Shrnutí.....	77
Závěr.....	81
Použitá literatura	83

Úvod

Debata o morální odpovědnosti kolektivů se v morální a politické filozofii rozvíjí celkem pochopitelně již od druhé světové války, kdy se svět zabýval vinou a odpovědností Němců za hrůzy druhé světové války. I když je toto téma předmětem uvažování mnoha filozofů po dlouhá desetiletí, stále budí značné kontroverze. To je dáno zejména skutečností, že tato debata jde za kantovské pojetí morální odpovědnosti, která je svou přirozeností spojena s individuální morální odpovědností, tedy s odpovědností, která může být připisována pouze jedincům jako morálním aktérům, jež jako jediní mohou jednat na základě svých vlastních intencí.¹ Toto pojetí v současné západní kultuře naprosto převažuje.² Debata, která je rozprostřena mezi dvěma krajními opozičními názory, tedy názorem, že pouze jednotlivé osoby mohou být morálně odpovědné, a názorem, že mohou být nezávisle na svých členech morálně odpovědné i kolektivy, spočívá na hlubším konfliktu mezi metodologickými individualisty a metodologickými holisty. Pro metodologické individualisty mohou být veškeré sociální fenomény, jako například skupinové aktivity, vysvětleny v podstatě odkazem na jednotlivé osoby, metodologičtí holisté pak obhajují pozici, že sociální skupiny jsou schopny akcí, které naopak nemohou být redukovány na akce a zájmy jejich jednotlivých členů.³

České filozofické prostředí se zdá být naprosto netknuto touto zahraniční debatou, soudě dle (ne)nalezené literatury. Žádné ze stěžejních děl této debaty nebylo dokonce ani přeloženo do češtiny a zahraniční literatura je v knihovnách obtížně dostupná. Také vzhledem k této skutečnosti bude předmětem této práce zejména představení nejdůležitějších přístupů v této debatě a o jejich systematizaci, než hlubší vhled do jejich jednotlivých argumentů a jejich následná kritika. Půjde však o antologii a systematizaci původní, protože žádná komplexní práce na toto téma - snad kromě krátkého pojednání na internetu⁴ - nebyla k dispozici.

¹ Smiley, M: Collective Responsibility. In: Zalta, E. N. : The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition). Online: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/collective-responsibility/>, navštíveno dne 19.3.2011.

² Williams, G.: Responsibility. Online: <http://www.iep.utm.edu/responsi/#SH2b>, navštíveno dne 19.3.2011.

³ Risser, D. T.: Collective Moral Responsibility. Online: <http://www.iep.utm.edu/responsi/#SH2b>, navštíveno dne 19.3.2011.

⁴ Smiley, M: Collective Responsibility. In: Zalta, E. N. : The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition). Online: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/collective-responsibility/>, navštíveno dne 19.3.2011.

Název práce zní morální odpovědnost kolektivů, ačkoli by příhodnějším názvem snad bylo „Morální odpovědnost v kontextu kolektivů“. Morální odpovědností kolektivů totiž máme na mysli nejenom odpovědnost samotného kolektivu, ale i sdílenou odpovědnost jedinců v rámci kolektivu či dokonce odpovědnost členů kolektivu za nemorální jednání jiných členů kolektivu nebo samotného kolektivu.

Ačkoli se jedná o diplomovou práci z oboru politologie, nebude jejím předmětem odpovědnost politická, nýbrž výhradně odpovědnost morální, i když se dvěma důležitými poznámkami. Za prvé půjde často o morální odpovědnost v politickém kontextu, o odpovědnost politických kolektivů, jakými jsou především státy a jejich občané. Zkoumání možné odpovědnosti těchto kolektivů je pak hlavním motivem a zároveň i cílem této práce. Kromě představení debaty o morální odpovědnosti kolektivů je tedy cílem této práce hledání odpovědi otázku, zda může být morálně odpovědný stát například za své genocidní jednání a jaké dopady má tato odpovědnost na občany. Druhá poznámka, se kterou se setkáme v závěrečné kapitole, se týká zpochybňování kolektivní odpovědnosti jako odpovědnosti morální a naopak akcentování politické dimenze této odpovědnosti.

Přístup k morální odpovědnosti kolektivů bude v této práci spíše skeptický, protože námitky metodologických individualistů jsou příliš silné narozdíl od ne vždy přesvědčivých argumentů druhého názorového spektra. To se týká zejména distribuce kolektivní odpovědnosti na jednotlivé členy kolektivu, přičemž v tomto ohledu bude preferován spíše koncept morálního poskvrnění. Bude však podporována domněnka, že v některých případech je opravdu možno připsat morální odpovědnost samotnému kolektivu (tedy že například státu může být připsána odpovědnost za genocidní jednání).

Diplomová práce se hned zkraje zabývá definicemi jednotlivých užívaných pojmů, což lze zároveň pojímat jako obecný úvod k debatě o morální odpovědnosti kolektivů. Vlastní jádro debaty pak není možné nezačít z pozice metodologických individualistů, proti nimž se do značné míry zastánci sdílené či kolektivní odpovědnosti vymezují. Postoje metodologických individualistů se ovšem budou promítat v průběhu celé práce při kritice jednotlivých přístupů obhajujících odchylky od konceptu individuální morální odpovědnosti. V následujících kapitolách se pak budeme zabývat zejména sdílenou odpovědností členů kolektivu, kdy každý člen více či méně participuje na nemorálním jednání, a to ať už ve formě sdílené intence či společného jednání nebo na základě společného výsledku nemorálního jednání v podobě morální škody. Teprve poté se dostaneme k odpovědnosti kolektivů samotných, přičemž největší pozornost bude věnována odpovědnosti organizovaných kolektivů. Významná je ovšem i debata o

kolektivní odpovědnosti náhodných kolektivů, o které též krátce pojednáme. Poslední dvě kapitoly potom budeme věnovat odpovědnosti současných generací za historické křivdy kolektivu a konceptu morálního poskvrnění, který – jak už naznačeno – bude v této práci vyzdvihována jako žádoucí.

Definice

Současná západní kultura

Pojem současná západní kultura budeme používat jako velmi obecnou zkratku pro převládající myšlení či paradigma společností, jejichž hodnoty jsou do značné míry formovány mimo jiné principem individualismu, pro nějž je charakteristické myšlení v individualistických termínech. Jako geografické ohnisko těchto společností je snad možno považovat západní Evropu a Severní Ameriku, kde se toto paradigma v posledních pár stoletích stalo jedním z nejdůležitějších principů, na kterých jsou tyto společnosti založeny. V rámci současné západní kultury bychom samozřejmě mohli identifikovat i další podstatné směry myšlení, pro naše účely je tato zkratka ovšem důležitá zejména právě s ohledem na důraz na individuum, individuální práva, individuální svobody a především individuální morální odpovědnost. Individuální morální odpovědnost, tedy odpovědnost individua za své zamýšlené jednání, kterým porušil nějaké morální pravidlo, má v této zkratce absolutní hodnotu, což znamená, že odpovědnost nemůže nést nikdo jiný než lidský jedinec, jenž jediný je schopný mít intence a sledovat je svým fyzickým jednáním, že jedinec nemůže nést odpovědnost za jednání někoho jiného než za své vlastní jednání a že se morální odpovědnost nepřenáší z jednoho jedince na druhého. Opačné vnímání může být v současné západní kultuře výrazem primitivního, barbarského myšlení, které dávno překonala a které zde již nemá místo. Tento obraz v současné západní kultuře výrazně rezonuje a proti tomuto obrazu se musí vymezit veškeré teorie a přístupy zohledňující existenci kolektivu při připisování morální odpovědnosti.⁵

Odpovědnost

Odpovědnost může být široce definována jako stav či skutečnost, že někdo je odpovědný za něco, co je v jeho moci, kontrole či správě, nebo jako břímě povinnosti u toho, kdo je za něco odpovědný, tedy za něco, co má ve své moci, kontrole či správě.⁶ Odpovědnost tedy můžeme v souladu s touto podvojnou definicí obecně rozlišit na odpovědnost retrospektivní (odpovědnost za minulé činy) a odpovědnost prospektivní

⁵ Srov. s Mellema, G.: *Collective Responsibility* (Amsterdam: Rodopi, 1997), 2-3.

⁶ Srov. s online: <http://dictionary.reference.com/browse/responsibility>, navštíveno dne 19.3.2011.

(odpovědnost směřující do budoucnosti). Retrospektivní odpovědnost nese odpovědný subjekt za své jednání a za své činy, které v příčinné souvislosti vedly ke škodě (např. nepozorný řidič nese odpovědnost za sražení chodce). Prospektivní odpovědnost je synonymem pro povinnost, která je subjektu připisována a kterou by měl plnit (např. plavčík je odpovědný za bezpečnost plavců). Oba typy odpovědnosti lze však často vnímat jako propojené nádoby, protože v případě porušení prospektivní odpovědnosti bude jedinec retrospektivně odpovědný za porušení této povinnosti a v případě retrospektivní odpovědnosti může vyvstat prospektivní odpovědnost k nápravě (povinnost nápravy).⁷ Existují pak ovšem i situace – např. přírodní katastrofy – kdy ačkoli nejsme morálně odpovědní za to, co se stalo, tak jsme morálně odpovědní za nápravu této skutečnosti. Stejně tak je možno rozlišit i samotný pojem morální odpovědnosti jakožto jednoho z druhů odpovědnosti. Zatímco retrospektivní morální odpovědnost tak odkazuje na příčinnost, prospektivní odpovědnost znamená pro subjekty odpovědnosti závazek.⁸ Jak ovšem ještě uvidíme, vnímání morální odpovědnosti se většinou zužuje právě pouze na retrospektivní morální odpovědnost, a to hlavně v argumentaci metodologických individualistů. Obhájcí kolektivní odpovědnosti naopak utíkají často k tomuto druhu odpovědnosti, protože jim umožňuje připsat morální odpovědnost i těm subjektům, kteří se nikterak nepodíleli na morální škodě. Například může být morální odpovědnost připsána všem státním občanům za nemorální jednání jejich státu, přičemž tato odpovědnost spočívá v povinnosti jednat do budoucna tak, aby jejich stát již nikdy nemohl takto nemorálně jednat. Je ovšem otázkou, zda tato velmi obecná prospektivní odpovědnost může být považována za odpovědnost morální, či za odpovědnost stejného stupně jako odpovědnost retrospektivní. Tuto obecnou prospektivní odpovědnost je totiž třeba odlišovat od morální povinnosti, jejíž splnění je očekávané u konkrétních morálních subjektů v konkrétních situacích (např. lékař má morální povinnost ošetřit na smrt zraněného ve své ordinaci).

Odpovědnost politická, právní, trestní, kauzální

Tématem této práce je především odpovědnost morální. Tuto odpovědnost je ovšem třeba jasně vymezit vůči jiným druhům odpovědnosti - politické, právní, trestní, kauzální. Není zřejmě nutné zde tyto jednotlivé druhy nějakým způsobem definovat, je

⁷ Risser, D. T.: c. d.

⁸ Gilbert, M. Who's to Blame? Collective Moral Responsibility and Its Implications for Group Members. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, Ma a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 94-95.

třeba ovšem toto rozlišování zdůraznit. Tento důraz je o to naléhavější, že v této práci bude řeč i o odpovědnosti jedince za jednání jiného jedince či o odpovědnosti jedince za morální škodu způsobenou jeho kolektivem, tedy o jakémsi přenášení odpovědnosti, což je blízké především odpovědnosti politické a právní. Na druhou stranu je ovšem možno poznamenat, že toto rozlišování není absolutní a že se zmíněné kategorie do určité míry prolínají.

Morální odpovědnost je třeba rozlišovat především od odpovědnosti právní. Ačkoli právní a morální řád nejsou dva zcela oddělené systémy, ne každé úmyslné porušení právního předpisu je zároveň i nemorálním jednáním. Je možné být právně odpovědným a morálně neodpovědným a vice versa.⁹ Z hlediska odpovědnosti je důležitým rozdílem obou normativních systémů institut objektivní odpovědnosti v soudobém právu, který znamená, že nějaká osoba bez ohledu na své zavinění odpovídá za vzniklou škodu. Tato odpovědnost je přípustná pouze v těch případech, kdy to stanoví právní předpis. Typickým případem je právní odpovědnost rodičů za protiprávní jednání jejich dítěte, právní odpovědnost nemocnice za selhání jejích doktorů, odpovědnost majitele restaurace za odložené věci jejích hostů apod.¹⁰ Tento institut morální odpovědnost nezná.

Trestní odpovědnost je součástí odpovědnosti právní, podmínky pro připsání odpovědnosti, co se týče zavinění jedince (tedy intence, jednání a příčinná souvislost), musí být ovšem důsledně naplněny, čímž se tato odpovědnost zdánlivě podobá odpovědnosti morální. Trestní odpovědnost ovšem nastupuje pouze při naplnění skutkové podstaty vymezené trestněprávními předpisy, které také nemusí být vždy normami morálními. Neméně významná charakteristika rozlišující morální a trestní odpovědnost se týká institucí (v širokém slova smyslu), které mohou připsat trestní a které morální odpovědnost a její následky.¹¹

V rámci odpovědnosti politické mohou být rozlišeny dva různé pojmy. V souladu s Jaspersovým vymezením politické viny může být politická odpovědnost chápána jako odpovědnost politického kolektivu za své politické kroky či přesněji za politické činy jeho představitelů, kterou vůči kolektivu uplatňuje politický vítěz. Nicméně jde v jeho pojetí koneckonců o odpovědnost členů politického kolektivu, nikoli kolektivu samotného, a to všech bez výjimky a bez ohledu na fakt, zda členové k této odpovědnosti nějakým

⁹ Lewis, H.D.: Collective Responsibility; In.: L. May, S. Hoffman (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 23.

¹⁰ Online: <http://iuridictum.pecina.cz/w/Odpov%C4%9Bdnost>; navštíveno dne 6.2.2010.

¹¹ srov. s Jaspers, K.: Otázka viny. Příspěvek k německé otázce (z německého originálu přeložil Jiří Navrátil) (Praha: Academia, 2009, vyd. 1.), 25, 31.

způsobem přispěli.¹² Nebo může být politickou odpovědností myšlena odpovědnost politika, případně jiné osoby na základě její funkce, jež má jakožto představitel určité instituce za negativní skutečnosti či výsledky týkající se této instituce či osob v instituci. V obou případech jde o odpovědnost přenesenou, kdy odpovědná osoba se nemusela dopustit ničeho, co by přímo přispělo k situaci, za níž je odpovědnost připisována.

V neposlední řadě je též třeba morální odpovědnost odlišovat od odpovědnosti kauzální, či od odpovědnosti, která se připisuje kolektivům z čistě praktických důvodů (viz dále).

Morální řád, nemorální jednání, morální škoda, morální odpovědnost

Morální řád zde budeme chápat jako normativní řád společnosti skládající se ze systému morálních pravidel, který nám umožňuje rozlišit intence, rozhodnutí a jednání na dobré (správné) a na špatné (chybné), respektive na to, co je ve společnosti považováno za dobré a co za špatné.¹³ Nepřímým předmětem této práce bude především to jednání, které je v rozporu s morálním řádem, tedy nemorální jednání, jež je společností a případně i samotným jedincem vnímáno jako jednání špatné a nežádoucí. Nemorální jednání totiž ve většině případů vede k (morální) škodě, která vzniká jiným jedincům či společnosti samotné.

Pokud mezi úmyslným nemorálním jednáním a morální škodou existuje příčinná souvislost, můžeme subjektu tohoto jednání připsat morální odpovědnost. Morální odpovědnost je tedy odpovědnost subjektů podléhajících morálnímu řádu za morální škodu, která byla úmyslně zapříčiněna jednáním porušujícím morální normy. V tomto smyslu byly podmínky morální (ale i trestní) odpovědnosti chápány v současné západní kultuře přinejmenším od jejich filozofického uchopení Immanuelem Kantem. Jádrem klasického konceptu morální odpovědnosti spočívá tedy především ve dvou požadavcích (mens rea a actus rea): Jedinci bude připsána morální odpovědnost za morální škodu jenom tehdy, (1) když jeho nemorální jednání zapříčinilo morální škodu (tj. že škoda byla kauzálním výsledkem jeho vlastních tělesných pohybů), případně pomohl zapříčinit tuto škodu nebo jí nezabránil, když mohl a měl, a (2) když tak učinil úmyslně (tj. dobrovolně a vědomě kontroloval tělesné pohyby, které vyústily v morální škodu, případně vědomě neprovedl žádný pohyb, aby zabránil morální škodě). Jinými slovy mens rea znamená, že

¹² Jaspers, K.: c. d., 25, 31.

¹³ srov. s online: <http://en.wikipedia.org/wiki/Morality>; navštíveno 4.2.2011.

odpovědnost je připisována jedinci pouze za to jednání, které má původ uvnitř jedince v podobě intencí, a *actus reus*, že tyto akce pochází z tělesných pohybů toho stejného jedince.¹⁴ Klasické pojetí morální odpovědnosti je tak veskrze retrospektivní odpovědností.

Jednání individua, na základě kterého je možno připsat morální odpovědnost, můžeme tedy definovat pomocí trestněprávních pojmů jako projev vůle jedince ve vnějším světě jako vědomé činnosti člověka zaměřené na dosažení určitého cíle či záměru. Jednání se tak skládá ze dvou složek: vůle jakožto vnitřní složka jednání řídí pohyb nebo zdržení se pohybu a její projev jakožto vnější složka jednání sjednocuje psychické a fyzické stránky.¹⁵ Pokud nebude blíže specifikováno, jednáním se v této práci bude mínit jak konání, tak i opominutí (omisivní jednání) jedince. Logicky pak lze vyvozovat, že pokud by chyběla jedna ze složek jednání, nešlo by vůbec o jednání, za které je možné připsat jedinci odpovědnost. Pokud by chyběl projev vůle, intence zůstane pouze ve vnitřním světě jedince a nemůže tak způsobit morální škodu, pokud by naopak chyběla intence, šlo by z hlediska morálního řádu o událost, na kterou se morální řád nevztahuje.¹⁶ V současné západní kultuře je totiž běžným míněním, že morální odpovědnost lze připsat jen pokud je splněna podmínka kontroly subjektu nad svým jednáním. Pokud neexistuje intence pro jednání člověka, nelze předpokládat, že jedinec mohl mít kontrolu nad svým jednáním a že si mohl vybrat mezi morálně správným a morálně špatným jednáním, přičemž tato volba je imanentní podmínka pro připsání morální odpovědnosti.

Morální odpovědnost a vina

Je třeba rozlišovat morální odpovědnost a morální vinu, jakožto dva sice velmi blízké, ale přesto obsahově odlišné pojmy.¹⁷ Morální odpovědnost i morální vina jsou různými důsledky nemorálního jednání pro subjekt, který nemorálně jednal a spáchal morální škodu. Morální odpovědnost pro účely této práce znamená, že jednáním morálního subjektu byla naplněna určitá kritéria (morální subjekt, nemorální jednání, morální škoda, příčinná souvislost, případně jiná), na základě kterých subjektu může být objektivně

¹⁴ Velasquez, M. G.: Why Corporations Are Not Responsible. In: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 113-114.

¹⁵ Srov. např. s Jelínek, J. a kolektiv: *Trestní právo hmotné: Obecná část, Zvláštní část* (Praha: Linde Praha, a.s., 2. aktualizované vydání, 2006), 156.

¹⁶ Srov. např. s Isaacs, T.: *Collective Moral Responsibility and Collective Intention*. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 59-60.

¹⁷ srov. např. s Maier, Ch.S.: *Collective Guilt? No... But..*. In: *Journal for History of Law* 16/1997, 682-684.

přířknuta morální odpovědnost za toto jednání. Odpovědnost samozřejmě není samoučelná, nýbrž v sobě nese potřebu reakce (odpovědi) na nemorální jednání ať už ze strany nemorálně jednajícího subjektu nebo ze strany samotné společnosti vůči tomuto subjektu. Takovou odpovědí může být např. ostuda, trest, obviňování, omluva, morální obroda subjektu, náprava morální škody apod. Jedním z důsledků morální odpovědnosti pak může být i morální vina subjektu. Morální vinu zde budeme chápat v souladu s pojetím Karla Jaspere jako subjektivní pocit jedince, jako vnitřní emocionální záležitost jedinců, která není zcela postižitelná zvenčí.¹⁸ Na velmi obecné úrovni bychom tak mohli odpovědnost charakterizovat jako objektivní kategorii ve srovnání s vinou, která je naopak kategorií subjektivní.

V důsledku těchto rozdílů tak jedincovi může být přičítána odpovědnost, aniž by cítil morální vinu, a stejně tak se může jedinec cítit morálně vinen, aniž by mu mohla být přičítána odpovědnost. V této práci potom půjde o hledání jakýchsi objektivních kritérií (rozuměj kritérií, při jejichž naplnění bude možno zvnějšku přiřknout kolektivu, případně členům kolektivu odpovědnost). Jak ovšem uvidíme, ani morální filozofové obhajující kolektivní či sdílenou odpovědnost se na těchto kritériích zdaleka neshodnou. To ovšem nic nemění na tom, že se reální členové různých kolektivů cítí vinni či alespoň zahanbeni skutečností, že jejich kolektiv jednal nemorálně, že mají cit kolektivní viny, ačkoli se na nemorálním jednání vůbec nijak nepodíleli a nenesou tak žádnou odpovědnost.¹⁹

Kolektiv

Kolektiv může být ve velmi obecné rovině definován jako skupina osob, které sdílí nějaký společný fenomén (zájem, cíl, identitu, společnou činnost, geografickou polohu, charakterový rys apod.), jenž tuto skupinu vymezuje vůči ostatním jedincům, kteří tento fenomén nesdílí a kteří tedy nepatří do kolektivu. V souladu s cíly práce naznačenými v úvodu by měly být předmětem této práce především státy jakožto základní politické jednotky a jejich občané. Státy jsou velké, organizované kolektivy, jejichž členstvo se mění bez dopadu na identitu tohoto kolektivu (konglomerátní kolektiv – viz níže) a jejichž členové se sami se státem identifikují. V rámci představení všech nejdůležitějších přístupů

¹⁸ Jaspers, K.: c. d., 36-37.

¹⁹ Branscombe, N. R., Doosje, B. (eds.): *Collective guilt: international perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 3-4.

ke kolektivní či sdílené intenci se však budeme velkým dílem zabývat i například naprosto malými, náhodnými a neorganizovanými kolektivy.

Kolektivy mohou být kategorizovány podle mnoha různých hledisek. S ohledem na morální odpovědnost kolektivů se rozlišují především dva typy kolektivů: agregátní a konglomerátní. Agregátní kolektiv je pouhým souhrnem svých členů, který nemá vlastní identitu. Agregátní kolektiv se proto mění vždy, když se změní členové tohoto kolektivu. Naopak konglomerátní kolektiv není prostým souhrnem jeho členů a zůstává tím stejným kolektivem, i když se mu promění členstvo. Jeho identita není odvislá od aktuálních členů tohoto kolektivu.²⁰ Je ovšem třeba poznamenat, že ani v případě konglomerátního kolektivu není kolektiv vnímán jako nějaká svébytná entita neodvislá od členů kolektivu.

Jednou ze zkratk používaných v této práci bude i jednání kolektivu. Tím samozřejmě nebudeme mít na mysli jednání nějaké entity odlišné od jedinců v kolektivu, ale jednání, které se děje jménem kolektivu či v kontextu kolektivu prostřednictvím jeho členů. Půjde zejména o jednání představitelů a reprezentantů kolektivu, nebo i o jednání členů kolektivu, u jejichž nemorálního jednání hraje kolektiv nějakou významnou roli (např. když bílý rasista zabije černocho).

Sdílená odpovědnost

Sdílená odpovědnost je jakýmsi mezistupněm mezi individuální odpovědností a odpovědností kolektivní. Tato odpovědnost, jak už vyplývá z jejího popisu, je sdílena mezi členy kolektivu za morální škodu, kterou společně tito členové způsobili. Odpovědnost nesdílí nikdo, kdo zároveň není i individuálně odpovědný za tuto škodu. Odpovědnost je primárně připisována jedincům, kteří na základě této skutečnosti tvoří kolektiv, přičemž půjde často o agregátní kolektiv, jak byl vymezen výše. Sdílená odpovědnost nezávisí na existenci kolektivu, protože se týká pouze agregované personální odpovědnosti. Sdílení odpovědnosti pak může být jediným pojítkem mezi členy tohoto kolektivu (viz např. debata o odpovědnosti náhodných kolektivů).²¹

Sdílená odpovědnost ve své minimalistické formě obsahově nerozšiřuje rozsah odpovědnosti jedinců, kteří způsobili morální škodu, pouze nám umožňuje hodnotit odpovědnost jedince s ohledem na celou morální škodu a nikoli jen za tu část, ke které skutečně svým jednáním přispěl. Sdílenou odpovědností tedy budeme myslet kategorii,

²⁰ Mellema, G.: c. d., 53-54.

²¹ srov. s May, L.: *Sharing Responsibility* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 38.

kteřá nám pomáhá lépe pojmout, pochopit a vysvětlit odpovědnosti individuální, které zcela nemohou postihnout nemorální jednání v celém jeho kontextu.

Pojem sdílená odpovědnost ovšem není všemi autory používán v této minimalistické formě. Jak ještě uvidíme, někteří používají tento pojem tak, že jim umožňuje zahrnout do kolektivu sdílejícího odpovědnost celou škálu jedinců, kteří jsou v kauzálním řetězci od morální škody více či méně vzdáleni, ale přesto ji alespoň částečně zapříčinili nebo alespoň umožnili. Tito jedinci potom nenesou plnou individuální odpovědnost, ale zároveň nejsou ani zcela neodpovědní. Jejich odpovědnost může být odstupňována podle jejich podílu na nemorálním jednání. Charakteristické pro tuto neminimalistickou formu sdílené odpovědnosti je, že nenahlíží individuum jako izolovanou jednotku, nýbrž se soustředí především na způsob, jak akce nebo postoje lidí ve skupině vedou ke škodě, na způsob, jakým jedinec interaguje s ostatními. Pokud bychom se totiž soustředili pouze na individuální odpovědnost za to, co mají jedinci plně pod kontrolou, ztratili bychom ze zřetele skutečnost, že mnoho lidí přispívá ke škodě i nepřímo.²²

Kolektivní odpovědnost

Kolektivní odpovědnost je pak na rozdíl od odpovědnosti sdílené připisována primárně kolektivu. Pro tuto odpovědnost tedy není podstatná individuální odpovědnost jednotlivých členů kolektivu, kolektivní odpovědnost je přisuzována kolektivu jako celku. Předpokladem pro připsání kolektivní odpovědnosti je tedy logicky existence kolektivu. Většina obhájců kolektivní odpovědnosti přisuzuje tuto odpovědnost konglomerátním kolektivům, debata o kolektivní odpovědnosti náhodných, a tedy agregátních kolektivů je však příliš významná, než abychom mohli konstatovat jednotu filozofů v tomto bodě.²³

V rámci pojmu kolektivní odpovědnosti je nadmíru důležité její rozlišení na distributivní a nedistributivní verzi. Distributivní kolektivní odpovědnost je z kolektivu zpět připisována zpět jedincům. Většina autorů opravdu po analýze kolektivní odpovědnosti obrací svou pozornost zpět k jedincům a zkoumá, co pro ně kolektivní odpovědnost znamená a jak a z jakých důvodů je možné distribuovat odpovědnost zpět na ně. Kolektivní odpovědnost je v této verzi pouze prostředkem pro připsání morální

²² Tamtéž, 38.

²³ Smiley, M: c. d.

odpovědnosti jedincům, kteří se na morální škodě třeba i vůbec nepodíleli.²⁴ Nedistributivní kolektivní odpovědnost pak znamená, že odpovědnost je připisována výhradně kolektivu jako celku a nedistribuuje se zpět na jedince. Kolektiv, který nemorálně jednal, je výlučným nositelem morální odpovědnosti. Sem patří i další pojem debaty o kolektivní odpovědnosti, totiž korporátní odpovědnost, která odkazuje na odpovědnost korporací jakožto vysoce organizovaných kolektivů.

Ačkoli to nebude pro tuto práci směrodatné, je možné si v této souvislosti pro úplnost uvést čtyři logicky odlišné druhy kolektivní odpovědnosti, které popsal Joel Feinberg a na něž se často v debatě o odpovědnosti kolektivů odkazuje: (a) Kolektivu může být připsána odpovědnost, i když ne všichni jeho členové nemorálně jednali. Feinberg v této souvislosti uvádí příklad silně solidárního kolektivu, kdy nemorální jednání jednoho člena je považováno jako nemorální jednání celého kolektivu. (b) Kolektivu může být připsána odpovědnost na základě nemorálního jednání všech členů kolektivu, ať už je jednání v příčinné souvislosti s morální škodou, či nikoli. Jak uvidíme dále, Feinberg má zde na mysli případy, kdy sice jenom někteří členové kolektivu způsobili morální škodu, ale na základě stejných charakterových vlastností mohli úplně stejně způsobit morální škodu i ti ostatní členové kolektivu. (c) Kolektivu může být připsána odpovědnost, pokud všichni členové přispěli svým nemorálním jednáním v příčinné souvislosti k morální škodě. Tento druh kolektivní odpovědnosti odpovídá výše zmíněné sdílené odpovědnosti. (d) Kolektivu může být připsána odpovědnost na základě jeho kolektivního nemorálního jednání, přičemž tuto odpovědnost ponese sám kolektiv a nebude se distribuovat na jeho členy. Netřeba dodávat, že zde je řeč o nedistributivní, případně korporátní odpovědnosti.²⁵ V této práci se ale nebudeme jeho členění přesně držet, abychom neznásilňovali jednotlivé přístupy ke kolektivní odpovědnosti snahou zařadit je do některého z Feinbergových druhů.

V debatě o kolektivní odpovědnosti se zcela jasně neustálilo používání některých pojmů a zmatky by mohlo působit zejména nevyhraněné používání neminimální verze sdílené odpovědnosti a distributivní kolektivní odpovědnosti, kdy ani v jednom případě nejde o plně individuální odpovědnost, ani o výlučnou odpovědnost kolektivu. V obou případech hraje ale kolektiv důležitou roli. Není možné narýsovat mezi těmito pojmy nějakou jasnou hranici, ale je třeba mezi těmito pojmy uvažovat spíše jako o škále, kdy na

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Feinberg, J.: *Collective Responsibility*. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 53.

jedné straně půjde o odpovědnost jedinců především na základě jejich jednání (sdílená odpovědnost) a na druhé straně spíše o odpovědnost na základě jejich členství v kolektivu (kolektivní distributivní odpovědnost).

Metodologičtí individualisté v debatě o kolektivní odpovědnosti

Ačkoli tématem této práce je morální odpovědnost kolektivů, je nemožné opominout i hlasy zastávající názor, že morální odpovědnost náleží výlučně jednotlivým osobám a že nelze nést morální odpovědnost za jednání jiného jedince či morálně hodnotit kolektiv jako celek. Tyto hlasy nelze opomenout už jenom proto, že v této debatě, stejně jako v mnoha jiných, určují agendu skeptici.²⁶

Skeptický pohled je přítomný například u Karla Jasperse, ačkoli jeho dílo „Otázka viny: příspěvek k německé otázce“ slouží mnohdy jako základní referenční bod v diskuzi o kolektivní vině. To se ovšem týká především jeho pojmu metafyzické viny.²⁷ Pokud však budeme sledovat pouze jeho úvahy o vině morální, narazíme na jeho neustálé zdůrazňování, že morální vinu může nést jedinec pouze za své vlastní jednání a dokonce že tato morální vina je pouze jeho vnitřní záležitostí. Morální vina a otázky morálky vůbec tak zůstávají pouze ve vnitřní sféře jednotlivců, do které nemohou ostatní jedinci a společnost zasahovat.²⁸ Jak bylo ovšem naznačeno již v úvodní kapitole, pojmy morální vina a morální odpovědnost by měly být důsledně rozlišovány, přičemž Jaspers ve zmíněném díle sice tematizuje především morální vinu, ale pracuje i s pojmem odpovědnosti. V jeho díle je však tento pojem do značné míry odvislý právě od pojmu viny. Jaspers nedává pojmu odpovědnosti příliš samostatný význam.²⁹ A tak protože morální vina může přicházet jenom z jedincovi duše, nemůže být dle Jasperse stanovena morální odpovědnost jednotlivce zvenčí. Zvenčí nelze postihnout smýšlení a motivy jedince, pouze jen určité činy a způsoby chování. K určení morální odpovědnosti se tak můžeme pouze přiblížit. Naopak je odpovědnost dle Jasperse možná u dvou dalších pojmů viny, které Jaspers rozlišuje, totiž u viny kriminální a viny politické, které jsou vyslovovány s vůlí uvalit trest a volat právě k odpovědnosti.³⁰ Na toto zdůrazňování subjektivní stránky morality navazuje potom jeho odmítání viny či odpovědnosti kolektivu jako celku. Kolektiv jako celek nemůže být podle Jasperse vinen nebo nevinen, a to ani v kriminálním, ani morálním, ale ani v politickém smyslu. Co se týče viny morální, kolektiv nelze učinit individuem, který by mohl jednat mravně nebo nemravně. Důrazně odmítá myšlení v pojmech kolektivů jakožto nekritické, hrubé, nespravedlivé a paušální, protože

²⁶ Smiley, M: c. d.

²⁷ viz např. May, L.: c. d., 147-152; Smiley, M: c. d.

²⁸ Jaspers, K.: c. d., 36-37.

²⁹ srov. s Jaspers, K.: c. d., 64-65.

³⁰ Tamtéž, 36-37.

posuzování například v kategorii národa má za následek mimo jiné i to, že člověk jako jedinec je zbaven své důstojnosti. Morálně tak nelze posuzovat kolektiv, vždy jenom jednotlivce.³¹

V debatě o morální odpovědnosti kolektivů ztělesňuje postoj metodologických individualistů ale především filozof H. D. Lewis se svým článkem „*Collective Responsibility*“, který v něm sleduje podobnou linii argumentů jako Jaspers.³² Lewis je neochvějně přesvědčen, že odpovědnost esenciálně patří jedinci a že z morálního hlediska je jedinec vždy odpovědný pouze za své jednání a nikdy nemůže být odpovědný za chování druhých. Toto je pro něj nezpochybnitelný princip.³³ Na základě těchto axiomů odmítá existenci kolektivní odpovědnosti, kterou popisuje jako prvek barbarismu. Kolektivní odpovědnost podle něj byla běžná v primitivních společnostech, kde se nekladl velký důraz na jednotlivce. Idea kolektivní odpovědnosti dle něj souvisí dále s teologickým pohledem na svět s jeho pojmy univerzálního hříchu a kolektivní viny lidstva. Lewis tyto přístupy odmítá.³⁴ Pojmu kolektivní odpovědnost připisuje pouze roli lingvistického nástroje, abstrakta, které bývá zvětčováno a učiněno nositelem morálních hodnot, jež jsou však závislé zásadně na jedincích. Pouze jedincům lze přičíst pozitivní či negativní výsledek určitého jednání, pouze jednání jedinců může být souzeno morálními měřítky.³⁵ Lewis sice připouští, že jedinec není izolovaná jednotka zbavená veškerého omezení a ovlivnění vnějšími okolnostmi a společností, řešením ovšem není rozšíření odpovědnosti na tyto okolnosti a na společnost. Pojem morální odpovědnosti musí dle něj zůstat zachován nehledě na otázky determinismu člověka.³⁶

Lidé podle Lewise mají tendenci uvažovat o morální odpovědnosti v pojmech primitivní společnosti, což se často projevuje v popisech společného jednání. Například loupež může být provedena společně vícero jedinci a tendencí je připisovat každému jedinci morální odpovědnost za celou loupež. Takovýto přístup ovšem dle Lewise ignoruje

³¹ Tamtéž, 38-39.

³² Na tento článek odkazuje např. Mellema, G.: c. d., 35; Graham, K.: *Imposing and Embracing Collective Responsibility*. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 258; Silver, D.: *Collective Moral Responsibility*. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 270; May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 4.

³³ Mellema, G.: c. d., 35

³⁴ Lewis, H.D.: c. d., 17-18.

³⁵ Tamtéž, 21-22.

³⁶ Tamtéž, 25-26, 28.

velké rozdíly v participaci všech účastníků. Každý z účastníků loupeže by měl správně nést morální odpovědnost za svůj podíl na celém zločinu. Je třeba uvažovat spíše o mnohosti zločinů než o jednom kolektivní zločinu. „Kmenová mentalita“ by jinak mohla vést k připisování kolektivní odpovědnosti americkému národu za masakr v My Lai či německému národu za zvěrstva v koncentračních táborech. A tento přístup může vyústit v situaci, že morální odpovědnost ve skutečnosti nebude existovat, protože pokud je jako nositel odpovědnosti za morální škodu definován kolektiv, zapomíná se na jednání jedinců, které vedlo k této škodě. Odpovědnost se jednoduše stane záležitostí skupiny bez ohledu na to, kdo je členem skupiny, a bez ohledu na to, zda členové skupiny svým jednáním nějakým způsobem přispěli k morální škodě. Když se odpovědnost takovýmto uvažováním rozptýlí, je mnohem jednodušší ji ignorovat.³⁷ Lewisův úmysl je chránit integritu morální odpovědnosti před tím, co považuje za nebezpečnou erozi síly tohoto pojmu jako morálního konceptu. Chránit jeho integritu znamená neztratit ze zřetele jedince, jeho jednání a jeho příspěvek k morální škodě.³⁸

Podle Lewise je třeba od morální roviny rozlišovat situace, ve kterých se kolektivní odpovědnost může aplikovat z praktických či politických důvodů. Například učitel může potrestat celou třídu, pokud nemůže najít skutečné viníky mezi žáky nebo pokud je dělení viny neproveditelné. To může vést k odstrašení hlavních viníků či k vyvolání potřeby vyrovnání se s viníky mezi samotnými žáky, které není pro učitele dosažitelné, či k jiným důsledkům potřebným pro udržení disciplíny ve třídě. Udržení disciplíny je pak důvodem, který v této specifické situaci může být nadřazen nad jinak nepřijatelné trestání nevinných osob. Samotné právo též zná situace, kdy je jeden subjekt odpovědný za jednání druhého, například rodič za jednání dítěte nebo právnická osoba za jednání některého ze svých členů. Stejně tak mohou být sankce uplatněny vůči celému národu v zájmu mezinárodního pořádku, ačkoli tyto sankce (například válečné reparace) dopadnou i na množství zcela nevinných členů národa. Co se týče politických důvodů pro uplatnění kolektivní odpovědnosti či odpovědnosti za jednání jiných lidí, příklady jsou nasnadě: například předseda vlády odpovídá za jednání svých ministrů či ministr odpovídá za své podřízené. Lewis opět zdůrazňuje, aby tato politická odpovědnost nebyla v žádném případě zaměňována s odpovědností morální.³⁹

³⁷ Tamtéž, 27.

³⁸ Mellema, G.: c. d., 38.

³⁹ Lewis, H.D.: c. d., 24-25.

Lewis se ve své kritice kolektivní odpovědnosti soustředí především na argumenty, proč by odpovědnost měla být připisována výhradně jedincům za jejich vlastní jednání, které jsou dle něj tak silné, že nemá tak potřebu rozvíjet argumenty, proč kolektivní odpovědnost nemůže být připisována kolektivům. Přesto můžeme uvést několik námitek spojených s existencí kolektivní odpovědnosti. Hlavní a zcela zásadní výtky se opírá o tvrzení, že kolektivy na rozdíl od individuů nemohou tvořit intenci, a proto nemohou ani jednat či způsobit morální škodu jako kolektiv. Existence úmyslu a jednání, jakožto základních složek odpovědnosti, je připuštěna pouze na individuální úrovni, zatímco kolektiv tyto složky odpovědnosti postrádá. Kolektiv nemůže mít intenci, protože netvoří svébytný subjekt s vědomím, rozhodováním, reflexí, vůlí a podobnými mentálními stavy či procesy nutnými pro tvorbu intence. Protože jednání bez intence je pouhou událostí ve světě, která je morálkou nepostihnutelná, a protože společná akce může být v důsledku neexistence kolektivní intence možná pouze na základě souhrnu intencí jednotlivců, je kolektivní odpovědnost pro některé z morálního hlediska nemyslitelná. Další zásadní ontologickou výtkou individualistů je, zda jednání kolektivu podléhá vůbec morálce, zda se morálka uplatní i na jednání kolektivů. Není v kompetenci morálky hodnotit pouze jednotlivce? Pokud bychom ale vůbec připustili kolektivní odpovědnost, jaké důsledky se vůbec s touto odpovědností pojí? Může být kolektiv nositelem odpovědnosti a z ní plynoucích důsledků, může kolektiv svou odpovědnost vůbec reflektovat? Jak by mohl být sankcionován? Bylo by vhodné připisovat odpovědnost členům kolektivu za morální škodu, kterou způsobili jiní jedinci?⁴⁰ Na všechny tyto otázky se snaží obháječi odpovědnosti kolektivů náležitě odpovědět v rámci svých přístupů a teorií, z nichž nejdůležitější si v průběhu této práce představíme. I tak ale zůstávají námitky metodologických individualistů velmi silné a koncept odpovědnosti kolektivů více než kontroverzní, což bude na následujících stranách také ještě několikrát ukázáno.

⁴⁰ Smiley, M: c. d.

Sdílená odpovědnost v minimalistickém pojetí

Lewisova pozice, kdy odpovědnost nutně náleží pouze jedincům jen za jejich vlastní jednání, je filozofy zabývající se sdílenou a kolektivní odpovědností považována často za radikální. Navíc není těžké tento přístup zpochybnit. Existují totiž situace, u nichž je i pro morální individualisty nepochybné to, že jedinec sdílí alespoň odpovědnost za to, co způsobili společně s jinými.⁴¹ Tak například pokud je čtyřmi lidmi svrženo něčí auto z útesu, nelze podle Lewise tvrdit, že každý z nich je odpovědný za zničení auta a tuto odpovědnost sdílí s ostatními, ale bylo by třeba dle něj tuto škodu považovat jako čtyři samostatné činy ze strany čtyř jedinců, na základě nichž je každému připsána odpovědnost podle jeho vlastního podílu na nemorálním jednání.⁴² Zatímco tedy u Lewise jakákoli odchylka od individuální odpovědnosti nepřipadá v úvahu, tak například filozof Steven Sverdlik, jenž má s Lewisem společné individualistické intuice ohledně morální odpovědnosti, navrhuje teorii, která již připouští sdílenou odpovědnost za morální škodu, která je výsledkem společného jednání.

Sverdlik trvá na morálním individualismu, ačkoli výslovně připouští, že instituce, jakými jsou například obchodní korporace či národní státy, nejenom, že ovlivňují postoje a chování jednotlivců, ale též konstituují určité chování svého druhu. Například vyhlášení války je sice uskutečněno ministrem – jednotlivcem, ale nemohlo by se dít mimo rámec daného politického řádu. Připouští tedy, že soustředit se pouze na jednání jedinců a pomíjet institucionální kontext, by bylo, lidově řečeno, nevidět přes stromy samotný les. Podobně jako Lewis si je tedy vědom určité determinace člověka ve společnosti, přesto však oba trvají na přísném individuálním pojetí morální odpovědnosti.

Toto individuální pojetí neopouští ani při konceptualizaci sdílené odpovědnosti.⁴³ Základním kamenem Sverdlikova přístupu je rozlišení odpovědnosti za jednání a

⁴¹ Mellema, G.: c. d., 38.

⁴² Tamtéž, 42.

⁴³ Sverdlik ovšem namísto pojmu sdílená odpovědnost používá termín „kolektivní odpovědnost“ a pro kolektivní odpovědnost používá pojem „korporátní odpovědnost“. Oba koncepty se vztahují, jak poznamenává, ke skupinám, přičemž „kolektivní odpovědnost“ vyjadřuje ideu, že všichni jedinci uvnitř skupiny jsou odpovědní za výsledek, který kolektivně způsobili, tedy že odpovědnost je připisována pouze jedincům, zatímco „korporátní odpovědnost“ implikuje uchopení kolektivu jako entity odlišné od jejích členů a připisování odpovědnosti přímo jí. Podle Sverdlika jsou oba pojmy značně odlišné a připuštění existence jednoho nemusí znamenat připuštění existence druhého. Kontroverznější je ale „korporátní odpovědnost“, která je zatížena mnohem více metodologickými a ontologickými předpoklady. Pokud totiž mají kolektivy nést odpovědnost samy, potom se zdá nutným uznat i existenci kolektivů jako takových, jejich možného jednání a schopnosti nést odpovědnost. Viz Mellema, G.: c. d., 39; Sverdlik, S.: Collective responsibility. In: Philosophical Studies, Volume 51, Number 1. (D. Reidel Publishing Company: 1987), 62.

odpovědnosti za výsledek.⁴⁴ Sdílená odpovědnost je potom dle jeho názoru možná pouze v případě odpovědnosti za výsledek a zejména v situaci, kdy tento výsledek může být dosažen pouze kolektivně. Tak pokud si například jedinec, který chce zničit auto svého nepřítele svržením z útesu, přizve na pomoc další tři jedince, s jejichž pomocí se mu to podaří. K dosažení takového výsledku tedy není třeba pouze individuálního příspěvku každého jednotlivce, ale i jejich kooperace. Všichni členové kolektivu pak budou sdílet odpovědnost za to, co se stalo, tedy za zničení auta. Odpovědnost za zničení auta bude připisována každému z těchto jedinců. Pokud bychom trvali jak Lewis pouze na individuální odpovědnosti jednotlivých členů kolektivu, museli bychom připisovat každému jedinci odpovědnost pouze za část výsledné situace a nikoli za celek. To může být složité, pokud je výsledek nějakým způsobem fyzicky nedělitelný, jako např. smrt člověka.⁴⁵

Dle Sverdlika je možno uvažovat jak o odpovědnosti za výsledek jednání, tak i za jednání, které k výsledku vede. Ti, kdo jsou zastánci individuální odpovědnosti, trvají v zásadě na odpovědnosti za jednání, zatímco obhájci odpovědnosti kolektivů tíhnou dle Sverdlika ve své argumentaci k odpovědnosti za výsledek. Sverdlik toto dilema řeší tak, že připouští obě dvě možnosti, přičemž se ovšem snaží ukázat, že odpovědnost za jednání je fundamentálnější přístup a aplikovatelnost odpovědnosti za výsledek má své limity. Odpovědnost za výsledek je logicky odvozený koncept od odpovědnosti za jednání. Kdekoli je odpovědnost za výsledek, tam je i odpovědnost za jednání, které alespoň částečně přispělo k tomuto výsledku, nikoli ale naopak. Dalším potvrzením asymetrie mezi odpovědností za jednání a odpovědností za výsledek jsou neúspěšné pokusy způsobit nějakou škodu. Pokud se vrah pokusí zastřelit svou oběť, ale mine, bude odpovědný za svůj pokus zabít či za střelbu, nemáme zde ovšem žádný výsledek, za který by neúspěšný vrah mohl být odpovědný. A naopak Sverdlik nemůže uvést žádný příklad, kde by jedinec mohl být morálně odpovědný za výsledek a nikoli za své jednání, které alespoň částečně přispělo k tomuto výsledku.⁴⁶

Sverdlik se dále zabývá otázkou, jak je možné, že může být více osob morálně odpovědných za výsledek, ačkoli je pravdou, že každý je odpovědný pouze za své vlastní jednání. Aby si mohl odpovědět, zdůrazňuje Sverdlik existenci úmyslu, který je klíčový pro popis jednání jednotlivců z hlediska morálního hodnocení. Vícero jednotlivců totiž

⁴⁴ Sverdlik, S.: c. d., 61.

⁴⁵ Tamtéž, 63-64.

⁴⁶ Tamtéž, 64.

může zamýšlet stejný výsledek, proto vícero osob může být odpovědné za tento výsledek, ačkoli každý z nich je odpovědný pouze za své jednání. Každý ze čtyř jedinců, kteří svrhli auto z útesu, je odpovědný za zničení auta, pokud toto byl i jejich úmysl.⁴⁷ Sdílená odpovědnost tak je vysvětlena na základě individualistických předpokladů. A to pouze na základě individualistických předpokladů. Pokud totiž vícero jedinců přispělo k nějakému výsledku, ale někteří z nich tento výsledek nezamýšleli, nelze v jejich případě mluvit o morální odpovědnosti za tento výsledek, ať už přispěli ke konečnému výsledku v jakékoli míře.⁴⁸ Sverdlik tedy tvrdí, že principy, na nichž staví sdílená odpovědnost, se nijak neliší od těch, na kterých stojí odpovědnost individuální, přičemž tento závěr se nemění ani v případě opomenutí či nedbalosti kolektivu, kdy se sice u jedinců neposuzuje úmysl, nýbrž další složky jedincovi vůle (viz dále např. debata o odpovědnosti náhodných kolektivů).⁴⁹

Podobnou individualistickou pozici zastává i Seumas Miller. Ten tvrdí, že kolektivní morální odpovědnost vychází ze společného jednání několika jedinců, kteří způsobili morální škodu. Každý jedinec je individuálně odpovědný za své vlastní jednání, přičemž nikdo není odpovědný za jednání ostatních. Členové kolektivu jsou kolektivně odpovědní za morální škodu. Říci, že jsou kolektivně odpovědní za morální škodu je stejné jako říci, že jsou společně morálně odpovědní. Tato společná odpovědnost pak zahrnuje dle Millera interdependenci odpovědnosti. To znamená, že každý agent je individuálně morálně odpovědný za morální škodu, a to za podmínky, že ostatní jsou také individuálně morálně odpovědní.⁵⁰

Na závěr pojednání o minimalistické verzi sdílené odpovědnosti znovu zopakujeme, že je založena primárně na individuální odpovědnosti, bez níž nelze u konkrétního individua o sdílené odpovědnosti s ostatními vůbec uvažovat. Předmětem další kapitoly bude téma, které bylo nakousnuto již u pojetí Stevena Sverdlika, totiž sdílená intence, kterou použil pro odůvodnění sdílené odpovědnosti za morální škodu způsobené společným jednáním. Zatímco Sverdlik považoval sdílenou intenci za pouhou shodu individuálních intencí, autoři představení v další kapitole budou povětšinou tento pojem chápat komplexněji a bude to pro ně základní stavební kámen jejich pojetí. Ta budou však

⁴⁷ Tamtéž, 66.

⁴⁸ Tamtéž, 67.

⁴⁹ Tamtéž, 68-70.

⁵⁰ Miller, S.: *Collective Moral Responsibility: An Individualist Account*. In.: In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 178-179.

značně odlišná a budou pokrývat celou škálu mezi minimalistickým pojetím sdílené odpovědnosti a distributivní kolektivní odpovědností.

Odovědnost připisovaná na základě sdílené intence

Zřejmě nemůže být překvapující skutečnost, že se filozofové obhajující sdílenou či případně kolektivní odpovědnost často obrací k teoriím sdílených intencí, pokud si uvědomíme, že intence tvoří vedle jednání jednu ze základních pojmových složek individuální morální odpovědnosti. Jak už bylo zmíněno, morální odpovědnost se v současné západní kultuře jedincům připisuje především tehdy, pokud mohli mít ohledně vzniku morální škody nějakou kontrolu. Kontrolu mají jedinci především právě nad svou intencí a nad svým jednáním, které vedou k morální škodě. Pokud jedna z těchto složek chybí, stěží lze mluvit o kontrole nad příčinou morální škody a tedy následně o morální odpovědnosti. Kritici morální odpovědnosti kolektivů pak poukazují právě především na fakt, že kolektivy nemohou mít intenci jakožto mentální stav, pokud bychom kolektiv nepovažovali za určitou entitu per se. Analogicky potom argumentují, že pokud kolektiv nemá vlastní, od jedinců neodvozenou intenci, nemůže mít ani kontrolu nad vzniklou morální škodou, a tudíž nenesे odpovědnost za kolektivní jednání svých členů.

Je těžko udržitelnou představa, že intence může existovat mimo duševní sféru jednotlivců nebo nezávisle na nich a že kolektiv je nějaká svébytná substance schopná určitých duševních výkonů, jež jsou vyhrazeny individuím. Každodenní existence společného jednání založeného na intenci „my provedeme společnou akci“ však poskytuje filozofům rozumný důvod o sdílené intenci alespoň uvažovat. Dodejme ovšem, že zde používaným pojmem sdílená intence není míněna intence jakési kolektivní entity. Pojem sdílená intence se může vztahovat nanejvýš k interakci a provázanosti intencí jedinců, přičemž tyto vztahy mohou nabrat svou vlastní dynamiku, jež zpětně ovlivňují participující jedince.⁵¹ Teoretici sdílené intence se vyhýbají povětšinou tomu, aby připisovali intenci přímo kolektivu. Neopouští ontologický individualismus a způsobilost mít intenci stále nacházejí pouze u jedinců.

Samotná debata o sdílené intenci se vede mimo uvažování o odpovědnosti kolektivů,⁵² naopak pro debatu o morální odpovědnosti slouží analýza sdílené intence jako možný argument ve prospěch zdůvodnění morální odpovědnosti kolektivů. Někteří filozofové se pak o to snaží pouze na základě sdílené intence, tedy na základě případů, kdy

⁵¹ Právě z tohoto důvodu je v této práci důsledně používán pojem sdílená, a nikoli kolektivní intence, ačkoli pojmový aparát není zdaleka mezi filozofy zabývajícími se daným tématem sjednocený.

⁵² Sadler, B. J.: Shared Intentions and Shared Responsibility. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 116, 136.

jedinci v kolektivu nesdílejí mezi sebou nic než sdílenou intenci. Důsledky sdílené intence pro odpovědnost kolektivu ovšem nalézají různí filozofové různé: někteří připouští sdílenou odpovědnost u všech osob, které na základě sdílené intence vykonali společnou akci, někteří připisují sdílenou odpovědnost i jedincům, kteří se nemorálního jednání neúčastnili, ovšem podíleli se na sdílené intenci vedoucí k tomuto jednání, jiní potom na základě sdílené intence dokonce připisují odpovědnost kolektivu jako celku.

M. Gilbert rozlišila dva možné obecné přístupy ke sdílené intenci: souhrnný a nesouhrnný přístup.⁵³ Souhrnný přístup pojímá sdílenou intenci jako pouhý souhrn svébytných individuálních intencí, které mají stejný obsah a jež jsou pak přičítány skupině jako celku. Gilbert kriticky analyzovala dvě možné linie tohoto přístupu: jednoduchý souhrnný přístup (skupina S zamýšlí p, jestliže a jenom tehdy, pokud všichni nebo většina členů S zamýšlí p) a komplexní souhrnný přístup (skupina S zamýšlí p, jestliže a jenom tehdy, pokud (1) všichni nebo většina členů skupiny zamýšlí p a (2) je (1) všeobecnou znalostí v S). Na základě protipříkladů byl souhrnný přístup odsouzen jako nedostatečný k podstatě sdílené intence. Dodejme, že mezi souhrnné přístupy ke sdílené intenci je možno zařadit i pojetí sdílené intence ze strany Stevena Sverdlíka, který odůvodňoval možnou sdílenou odpovědnost za morální škodu právě shodou individuálních intencí směřujících k morální škodě. Nesouhrnný přístup ke sdílené intenci je potom dle Gilbert takový, kde sdílená intence nelze zcela beze zbytku redukovat na individuální intence.⁵⁴

Další kategorizaci sdílené či kolektivní intence nabízí Larry May v návaznosti na Raimu Tuomela. V první jeho kategorii jde pouze o souhrn individuálních intencí, což kolektivní intencí dle Maye v podstatě vůbec není. Do druhé skupiny patří to, co Tuomela nazývá privátní intence ve skupinovém kontextu, a do třetí to, co nazývá individuální sdílení kolektivní intence. Oba dva případy vyjadřují, že členové skupiny sdílí my-perspektivu (*we-perspective*): v prvním případě jedná někdo jako soukromá osoba ve skupinovém kontextu, ve druhém jedinec funguje jako člen skupiny pro skupinu. Čtvrtou skupinu představuje intence samotného kolektivu, která není redukovatelná na intence individuálních členů skupiny. Jak už výše naznačeno, tento případ by ovšem vyžadoval připuštění nějaké mysteriózní skupiny s intencí. To je povětšinou odmítnuto.⁵⁵ May na základě příkladu genocidy odmítá i první kategorii, tedy že úmysl genocidy nevyžaduje nic víc než souhrn individuálních intencí. Fakt, že velký počet lidí má stejný cíl, kterého je

⁵³ Tollefsen, D.: Collective Intentions. Online: <http://www.iep.utm.edu/c/coll-int.htm>; navštíveno: 18.3.2011.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ May, L.: Genocide: A normative account (New York: Cambridge University Pres, 2010), 117-118.

dosaženo prostřednictvím jednání jedinců, a pouhou shodou okolností se tato nezávislá individuální jednání schází dohromady, je nedostatečným pro vysvětlení genocidy. Podle něj genocida daleko víc vyžaduje koordinované úsilí mnoha lidí, přičemž každý z nich má nějaké spojení ke kolektivnímu cíli nebo úmyslu.⁵⁶ Může tak po vyloučení jak kolektivní intence, tak i pouhého souhrnu individuálních intencí obhajuje v přístupu ke genocidě to, co Gilbert nazývá nesouhrnným přístupem ke sdílené intenci.

Představíme si ve stručnosti klíčové přístupy k pojmu sdílené intence. Jakousi nejslabší (rozuměj k individuální intenci nejpodobnější) verzí je přístup, který můžeme nazvat *my-intence* (*we-intention*). V tomto případě jde pouze o odlišný obsah individuálních intencí bez vzájemné vazby. Klasickým představitelem tohoto proudu je John Searle. Nejznámější a nejdiskutovanější teorií sdílené intence je ovšem bezpochyby teze sdílení intence, kterou postuloval Michael Bratman. Tato teze, dá se říci, představuje základní referenční bod pro filozofy zabývající se vztahem sdílené intence a odpovědnosti kolektivů, i když (či právě proto, že) umožňuje vícero interpretací. Nakonec si představíme robustnější pojetí sdílené (kolektivní) intence.

John Searle uvažuje o kolektivní intenci jako o druhu individuální intence, kterou označuje jako *my-intence* (*we-intentions*). V souladu s jeho přesvědčením tak kolektivní intence neopouští sféru duševního života jednotlivců, kam bytostně patří. Kolektivní intence je tedy úmysl individua s formou „My zamýšlíme provést čin A.“ Kolektivní intencionalita se odlišuje od individuální intencionality svými zcela odlišnými vlastnostmi, nikoli třeba zvláštním obsahem, subjektem či objektem intencí. Jeho přístup tak zůstává zcela individualistický a nepřipouští, že by skupina sama mohla být zamýšlející subjekt. Od souhrnného přístupu se liší tím, že kolektivní intence pro něj není souhrn individuálních intencí, na základě nichž má být provedena společná akce, nýbrž zamýšlená společná akce je obsahem kolektivní intence, jež je specifickým druhem intence v duševním životě jednotlivců.⁵⁷ Tento přístup ke sdílené, resp. kolektivní intenci nenechává ovšem mnoho prostoru pro uvažování o morální odpovědnosti kolektivů.⁵⁸

Jak už zmíněno, „teze sdílené intence“, kterou postuloval Michael E. Bratman, je nejcitovanějším přístupem ke sdílené intenci a tvoří často základ pro další diskuzi či jiné přístupy k tomuto problému, což lze vyčíst i ze zařazení jeho článku „*Dynamics of Sociality*“ na začátek sborníku „*Shared Intentions and Collective Responsibility*“. Bratman

⁵⁶ Tamtéž, 118.

⁵⁷ srov. Tollefsen, D.: c. d.; T. Isaacs: Collective Moral Responsibility and Collective Intention. In.: Midwest Studies in Philosophy, XXX (2006), 72-73.

⁵⁸ Isaacs, T.: c. d., 72.

sám sice vztah sdílené intence a sdílené či kolektivní odpovědnosti ponechává zcela stranou, přesto je žádoucí si jeho přístup představit zevrubněji.

Teze sdílené intence doslovně a v její poslední verzi zní: My zamýšlíme J tehdy a jenom tehdy, pokud

1. (a) já zamýšlím, že my J a (b) ty zamýšlíš, že my J.
2. Já zamýšlím, že my J v souladu s a kvůli (1)(a), (1)(b) a vzájemným částečným plánům (1)(a) a (1)(b) (*meshing subplans of (1)(a) and (1)(b)*); ty zamýšlíš, že my J v souladu s a kvůli (1)(a), (1)(b) a vzájemným částečným plánům (1)(a) a (1)(b).
3. (1) a (2) tvoří společnou vědomost mezi námi.⁵⁹

Jinými slovy lze tato teze popsat tak, že intence jedince A provést společnou akci je zprostředkována a podmíněna intencí jedince B provést společnou akci, a naopak. Tyto individuální intence a jejich specifický vzájemný vztah je potom znám oběma jedincům. Bratman sám ilustruje svou tezi na sdíleném úmyslu vymalovat společně dům: Abychom já a ty mohli mít sdílenou intenci, je třeba, abych já zamýšlel, že my dva společně vymalujeme dům, a stejně tak ty jsi měl intenci obsahující společné vymalování domu. Má a tvá intence vymalovat dům je vzájemně podmíněna intencí toho druhého. Dále je zapotřebí, aby byly vzájemné intence v souladu ohledně plánů vedoucích ke konečnému cíli vymalovat společně dům, tedy například kdy ho vymalovat, jakou barvou ho vymalovat a podobně. Já i ty potom musíme být obeznámeni o všech výše uvedených skutečnostech, tedy já musím znát tvou intenci, že společně vymalujeme dům, cesty vedoucí k tomuto společnému záměru i to, že tvá intence je podmíněna mou stejnou intencí. A samozřejmě i naopak.

Bratman se úmyslně soustředil pouze na malý kolektiv čítající dva lidi. Zároveň též na kolektiv, který není ani institucionalizován a ani není přítomna žádná autorita.⁶⁰ Stejně tak sdílená intence nemusí být výsledkem nějakých explicitních slibů či dohod ani nemusí vyplývat z předem daných rolí, které jsou obou jedincům prisuzovány.⁶¹ Teze sdílené intence má ukázat, že jedinci mohou mezi sebou vytvořit sdílenou intenci směřující ke společnému jednání a strukturující tak jejich individuální intence nezávisle na všech ostatních podmínkách. Tvorba sdílených intencí je tak podle tohoto přístupu základní a velmi frekventovanou lidskou zkušeností při společných aktivitách jedinců.

⁵⁹ Bratman, M.E.: Shared Intentions and Mutual Obligations. In: Bratman, M.E.: Faces of Intentions: Selected Essays on Intention and Agency (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 129.

⁶⁰ Tamtéž, 110.

⁶¹ Sadler, B.J.: c. d., 117.

Bratman výslovně odmítá pojetí, že by pro sdílenou intenci směřující ke společnému vymalování domu stačilo, aby oba dva jedinci měli úmysl vymalovat dům. Tyto spíše náhodně shodné individuální intence by nezajišťovaly, že jeden ví o úmyslu toho druhého a ani že vymalují dům společně. Stejně tak odmítá pojetí, že by sdílená intence měla náležet vědomí nějaké nadřazené entity vzniklé jakousi fúzí vědomí obou jedinců. Sdílenou intenci chápe jako vztah sestávající primárně z příslušných intencí individuálních účastníků a jejich vzájemných vztahů.⁶² Oba účastníci jsou si navzájem vědomi vzájemné závislosti těchto intencí vymalovat dům. Sdílená intence dle Bratmana je tedy zjednodušeně komplex individuálních intencí sui genesis.

Bratman tvrdí, že jeho přístup je ve své povaze značně individualistický, protože se skládá primárně z intencí jednotlivců a jejich vzájemných vztahů.⁶³ A až z těchto primárních stavebních jednotek mohou vyrůstat některé sekundární funkce sdílené intence, kterými podle Bratmana jsou koordinované plánování a akce a rámec pro vyjednávání. Koordinované plánování pomáhá koordinovat tvé jednání s mým (a naopak) v cestě za konečným cílem, kterým je v již uvedeném příkladu vymalování domu. Tak třeba někdo musí oškrabat starý nátěr před samotným vymalováním, nikoli až potom. Koordinování akce, které nám umožňuje sdílená intence, potom zajišťuje, že mnou plánovaná role při vymalování domu je koordinována s tvým plánem a vice versa. Pokud mám v plánu malovat a ne kartáčovat, potom pravděpodobně zkontroluji, zda ty plánuješ kartáčovat. Za třetí nám sdílená intence může poskytnout rámec, na základě kterého můžeme dále vyjednávat. Ačkoli tedy máme cíl společně vymalovat dům, musíme uspořádat své preference například ohledně toho, kdo bude malovat a kdo kartáčovat, či jako barvou se dům vymaluje. Tyto preference nemusí být v souladu, a proto se způsob provedení vymalování domu musí dohodnout, přičemž toto vyjednávání usnadňuje náš společný konečný cíl, ke kterému chceme společnou akcí dospět.⁶⁴

Jak již výše uvedeno, Bratman sám se nezabývá vztahem sdílené intence a z toho případně vyplývající odpovědností členů kolektivu, případně kolektivu samotného. Na jeho úvahy o sdílené intenci ovšem v tomto směru navazují další autoři, kteří však dospívají ke značně odlišným výsledkům. To je dáno částečně již samotným faktem, že ačkoli sám Bratman považuje svou tezi sdílené intence ve své povaze za individualistickou, její jádro spočívá ve vzájemné podmíněnosti individuálních intencí, a tedy ne úplné redukovatelnosti

⁶² Bratman, M.E.: c. d., 111.

⁶³ Tamtéž, 129.

⁶⁴ Tamtéž, 112.

na individuální intence. Například Michael McKenna tvrdí, že Bratmanův přístup se zakládá na individualismu, kdy sdílené kooperativní činnosti a sdílené intence, které kooperativní činnosti řídí, jsou redukovatelné na jedince a na přiměřeně propojené, vzájemně závislé intence.⁶⁵ I na základě této analýzy potom tvrdí, že je nemožné, aby jakýkoli neredukovatelný kolektiv mohl uspokojit vysoké standardy, které jsou vyžadovány pro morálně odpovědné jednání.⁶⁶ Naopak Brook Jenkins Sadler se diví, jak může Bratman považovat svůj přístup za individualistický, když definuje sdílenou intenci v termínech vzájemných vztahů individuálních intencí a když samotné individuální intence jsou strukturovány touto sdílenou intencí.⁶⁷ Sadler klade důraz na vzájemné spojení individuálních intencí v rámci sdílené intence. Sdílená intence je sdílená v tom smyslu, že každý jedinec je normativně implikován v intenci druhého, čímž je poskytnut základ pro intenci toho druhého, a naopak. Intence jednoho slouží jako důvod, jako normativní základ pro jednání druhého a naopak, pokud jsou intence vzájemně spojeny.⁶⁸

Sadler se domnívá, že nebylo dostatečně prozkoumáno spojení mezi sdílenou intencí, tak jak ji načrtl Bratman, a sdílenou odpovědností, protože Bratmanova teze sdílené intence byla formulována především pro malý počet účastníků, zatímco největší filozofický zájem spočívá v kolektivní odpovědnosti u kolektivů sestávajících z mnoha členů. Sadler nepochybuje o tom, že je možné připsání sdílené odpovědnosti v Bratmanově příkladu dvou jedinců, kteří natírají dům. Oba se účastnili společného jednání, které vedlo ke společně zamýšlenému cíli, a je nepodstatné, zda natírali oba či jejich role byly rozděleny jiným způsobem. Oba jsou odpovědní za výsledek, který zamýšleli. Sadler jde ovšem dál a tvrdí, že je možné připisovat morální odpovědnost za jednání druhého jedince, se kterým měl ten první sdílenou intenci, ve které byly jejich individuální intence normativně spojeny. Jednání druhého jedince má totiž normativní základ v intenci prvního jedince, a to i v případě, že by ve skutečnosti jejich intence nebyly shodné, jak se může případně později vyjevit. Sdílená intence vytváří určitou formu odpovědnosti, která je sdílená, ačkoli se jedna strana neúčastnila nemorálního jednání – jedinec sdílí odpovědnost na základě své normativní role v jednání druhého. Intence jednoho jedince je příčinou pro jednání druhého. Sadlerův přístup tedy umožňuje připsat sdílenou odpovědnost členům

⁶⁵ McKenna, M.: *Collective Responsibility and an Agent Meaning Theory*. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 20.

⁶⁶ Tamtéž, 29.

⁶⁷ Sadler, B.J.: c. d., 117-118.

⁶⁸ Tamtéž, 139.

kolektivu, kteří sdílí intenci, ačkoli se všichni nemuseli podílet na nemorálním jednání, které z této intence vychází.⁶⁹ Tento model odpovědnosti by tedy bylo možno vztáhnout i na velké kolektivy.

I Tracy Isaacs tvrdí, že Bratmanův přístup sice není kolektivistický, ale ani čistě individuální. Argumentuje, že je třeba rozlišovat mezi individualistickým a substantivním přístupem kolektivní morální odpovědnosti a jejich odpovídajícími druhy kolektivní intence. Individualistický přístup spatřuje Isaacs u teorií, které redukují intenci, jednání i odpovědnost kolektivů na jeho členy. Opak platí u substantivního přístupu, kde intence, jednání i odpovědnost se připisuje kolektivu jako celku odlišnému od jeho členů. Druhý zmíněný je potom postačující pro připsání morální kolektivní odpovědnosti. Přístup, kde se odpovědnost zcela nedistribuuje zpět na členy kolektivu, je nutný pro interpretaci nemorálního jednání, která nám pomůže artikulovat a adresovat morální odpovědnost různých sociálních a kolektivních fenoménů jakými jsou například útlak nějaké skupiny či genocida. Isaacs pak považuje Bratmanovu tezi sdílené intence za substantivní přístup, protože sdílená intence je komplexem individuálních intencí, které nelze zcela redukovat na jeho individuální složky.⁷⁰

Raimo Tuomela byl již zmíněn na začátku kapitoli v souvislosti s Mayovou kategorizací sdílené intence. Rozlišuje mezi já-módem sdílené intence a jejím my-módem. Tuomela považuje Bratmanovu tezi sdílené intence za nedostatečnou, protože v jeho tezi chybí požadovaný kolektivní důvod, na základě kterého členové skupiny jednají společně jako kolektiv. Bratmanova teze tak spadá spíše do já-módu.⁷¹ Pokud účastníci zamýšlí něco v já-módu, potom to zamýšlí pouze jako soukromé osoby narozdíl od případu my-módu, kde jednají jako členové kolektivu a kde musí být ve hře kolektivní důvod. První ze zmíněných módů je pouze souhrnem intencí individuů, které chtějí z nějakého důvodu jednat společně nebo něčeho společně dosáhnout.⁷² V případě my-módu se vytváří kolektivní závazek, kdy kolektiv je zavázán uspokojit svou intenci a členové kolektivu jsou kolektivně zavázáni uspokojit jejich společnou intenci a jsou též zavázáni jeden druhému vykonat svou část společného jednání. Kolektivní závazek pak slouží k udržení členů kolektivu jako kolektivu.⁷³ Tato argumentace dle Tuomely umožňuje uvažovat o kolektivu

⁶⁹ Tamtéž, 139-140.

⁷⁰ Isaacs, T.: c. d., 66.

⁷¹ Tuomela, R.: Joint Intention, We-Mode and I-Mode. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 50.

⁷² Tamtéž, 35.

⁷³ Tamtéž, 38.

jako nositeli intence, ačkoli ontologickým subjektem jsou stále jedinci.⁷⁴ Intence a jednání kolektivu je ztělesněno a zároveň i determinováno jeho členy či jeho reprezentanty, kteří jsou ovšem podřízeni kolektivní intenci a kolektivnímu jednání. Tuomela tak konstruuje kolektivní subjekt, kterému je v důsledku možno připsat morální odpovědnost.⁷⁵

Margaret Gilbert také opouští půdu důsledného individualismu, když tvrdí, že za určitých podmínek mohou jedinci tvořit plurální subjekt, kterému je možné připsat intencionalitu. Plurální subjekt je entita, syntéza svého druhu tvořená jedinci, kteří jsou určitým způsobem vázáni či sjednoceni. Podmínky pro intencionalitu plurálního subjektu mohou být formulovány takto: Populace P tvořící plurální subjekt má kolektivní úmysl činit A tehdy, pokud mají členové P společný závazek k zamýšlenému jednání A jako jednání kolektivu. Klíčovým pojmem je zde společný závazek. Dva nebo více lidí vstoupí do společného závazku, pokud všichni vyjádří svou ochotu být společně zavázáni s ostatními, a to za podmínky společné znalosti této skutečnosti všemi zúčastněnými. Tato ochota nemusí být vyjádřena výslovně či simultánně. Lidé však musí určitým způsobem komunikovat a v určitém časovém okamžiku vykonat svou část jednání. Jakmile všichni souhlasili, společný závazek je utvořen a každý jedinec má tak povinnost jednat jako součást kolektivu. Společného závazku se nelze zprostit jednostranným odstoupením, nýbrž každý jedinec participující na společném závazku musí souhlasit s jeho zrušením. Tato normativita společného závazku je pro Gilbert klíčový bod.⁷⁶

Tento přístup dovoluje Gilbert připsat kolektivní odpovědnost kolektivu, aniž by museli všichni členové kolektivu vědět, že kolektiv nemorálně jedná. Členové kolektivu mohou být účastníky základního společného závazku kolektivu, že zvláštní osoba nebo skupina osob může stanovit cíl pro tento kolektiv jako celek a organizovat implementaci těchto cílů. Tato osoba nebo skupina potom takto činí jménem kolektivu, aniž by většina členů o tom byla srozuměna nebo participovala v této implementaci. Ale všichni účastníci příslušného základního společného závazku mohou potom říci za skupinu jako celek: „My jsme to udělali.“ Z tohoto společného závazku a tedy ani z pout kolektivní odpovědnosti se neosvobodí ani ti, kteří proti jednání kolektivu otevřeně protestovali.⁷⁷

⁷⁴ Tamtéž, 42.

⁷⁵ Smiley, M: c. d..

⁷⁶ srov. Gilbert, M.: *Sociality and Responsibility: new essays in plural subject theory* (Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000), 14-36; Gilbert, M.: *Collective Guilt and Collective Guilt Feelings*. In: *The Journal of Ethics*, 6/2002, 124-127; D. Tollefsen: c. d.

⁷⁷ Gilbert, M.: *Sociality and Responsibility: new essays in plural subject theory*, c. d., 148-149.

Pojednání o sdílených či kolektivní intencích a jejich vztahu k odpovědnosti kolektivů zakončíme krátkou kritikou. Paul Sheehy považuje vysvětlení, že kolektivy či jejich členové mohou nést sdílenou, případně kolektivní odpovědnost na základě sdílené intence za intuitivní. Protože členové sdílí intenci jednat určitým způsobem společně jako kolektiv, jsou prostřednictvím této intence spojení s morální škodou. Sheehy ovšem poznamenává, že toto vysvětlení je možné pouze v malých kolektivech, protože jenom zde je možno sdílet intenci způsobem, který nás váže dohromady jako kolektiv. Ve větších, komplexních kolektivech, ve kterých jsou vztahy více či méně vzdálené a zprostředkované různými praktikami a institucemi, se toto jeví jako nepravděpodobné.⁷⁸ Možná odůvodnění odpovědnosti velkých kolektivů Sadlera, Tuomely a Gilbert se zdají jako příliš vykonstruovaná, tedy neintuitivní, a nepřesvědčivá. Navíc u posledních dvou jmenovaných už nejde o připsání odpovědnosti na základě jednoho z předpokladů odpovědnosti, tedy na základě intence, ale spíše už na základě pouhého členství v kolektivu, kterému se připisuje jakýsi druh intence. S tímto odůvodněním morální odpovědnosti větších kolektivů, která nás zajímá především, se tedy nespokojíme.

⁷⁸ Sheehy, P.: Holding Them Responsible. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 74-76.

Kvalifikovaná akce

V předchozí kapitole byly naznačeny možné argumenty pro obhajobu morální odpovědnosti kolektivů na základě sdílené intence, nyní se ale opět vrátíme zpět k samotnému jednání jedinců v rámci kolektivu, které už bylo základním kamenem argumentace zastánců minimalistického pojetí sdílené odpovědnosti (Sverdlik). Gregory F. Mellema tak hledá odpověď na otázku, jakým jednáním se jednotlivec může stát součástí kolektivu, který nese odpovědnost. Mellema se snaží se svou teorií kvalifikované akce zaujmout vyváženou pozici mezi metodologickými individualisty a těmi, kteří jsou na druhé straně názorového spektra. Přiznává, že redukcionistická strategie ohledně nemorálního jednání kolektivu není zcela úspěšná, na druhé straně však Mellema brání v duchu individualismu i tvrzení, že členství v kolektivu, který nese morální odpovědnost, musí záviset do určité míry na tom, co jedinec opravdu činí, na jeho vlastním jednání, nad nímž má kontrolu. Nechce pojímat kolektivní morální odpovědnost jako nějaký virus, který infikuje lidi, kteří s ním přišli do kontaktu, jako je tomu u morálního poskvrnění (viz níže). Pro to, aby jedinec náležel ke kolektivu, který nese morální odpovědnost, musí jedinec určitým způsobem jednat. Podle Mellemy je jedinec členem kolektivu, který nese morální odpovědnost za morální škodu, pouze tehdy, pokud tento jedinec učiní „kvalifikovaný akt“, tedy akt, který kvalifikuje jedince jako člena v kolektivu. Kvalifikovaný akt znamená, že jedinec udělá nebo opomene něco udělat, což sice nemusí představovat dostatečný důvod k tvrzení, že jedinec nese individuální morální odpovědnost za škodu, ale může postačovat k tvrzení, že jedinec patří ke kolektivu, který tuto odpovědnost nese.⁷⁹ Kvalifikovaným aktem pak Mellema má na mysli zejména přispění k morální škodě, spolupachatelství umožňující morální škodu, slib a jeho případné nedodržení, nedbalé riskování či lhostejnost.⁸⁰

Kolektivní odpovědnost se členům, kteří vykonali kvalifikovaný akt, distribuuje. Mellema se tak vyvarovává teze, že odpovědnost může nést sám kolektiv. Stupeň a vážnost odpovědnosti jedinců, na které je kolektivní odpovědnost v kolektivu distribuována, není dle Mellemy ovlivněna velikostí tohoto kolektivu. Každý jedinec, který se prostřednictvím kvalifikovaného aktu stane členem odpovědného kolektivu, musí svou odpovědnost

⁷⁹ Mellema, G.: c. d., 138-140.

⁸⁰ Mellema, G.: Collective Responsibility and Qualifying Actions. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 168-175.

přijímat s ohledem na závažnost odpovědnosti celého kolektivu, nikoli pouze jenom s ohledem na velikost jeho přičinění k morální škodě. Mellema tak zpochybňuje námitku metodologických individualistů, že v rámci kolektivní odpovědnosti by byla odpovědnost jedince jaksi rozředěna.⁸¹

Ti členové, kteří nevykonali kvalifikovaný akt, se nestávají členy odpovědného kolektivu, ale mohou být poskvrněni nemorálním jednáním jejich kolektivu. Morálním poskvrněním se budeme zabývat v samostatné kapitole, Mellema ale chápe tento koncept jako spojení na základě pouhých okolností s těmi, kteří nemorálně jednali. Tímto spojením je náš morální status poskvrněn. Tento fakt však dle Mellemy neopravňuje zahrnovat tyto jedince do kolektivu, který nese morální odpovědnost.⁸²

Jak bychom mohli jeho přístup aplikovat hypotetický případ genocidního národa? Je zřejmé, že bychom kolektivní odpovědnost nemohli v rámci jeho přístupu připsat genocidnímu kolektivu a distribuovat odpovědnost na všechny jeho členy. Odpovědný kolektiv by byl podstatně užší a skládal by se pouze z členů, kteří vykonali nějaký kvalifikovaný akt, čímž se má na mysli, že nějakým způsobem, ať už aktivním jednáním nebo opomenutím či ignorancí, ke genocidnímu jednání přispěli. Ostatní členové genocidního kolektivu by potom mohli být dle jeho přístupu pouze morálně poskvrněni za své spojení s tímto odpovědným kolektivem v důsledku jejich společného členství. Stojíme ovšem nyní před obtížným rébusem, co všechno považovat za kvalifikovanou akci, tedy na základě jakého jednání můžeme jedince považovat za člena odpovědného kolektivu. Stejně jako u minimalistického přístupu ke sdílené odpovědnosti je tedy třeba přistupovat ke každému jedinci individuálně a zkoumat jeho konkrétní jednání, na základě něhož je potom možno mu distribuovat kolektivní odpovědnost.

⁸¹ Mellema, G.: *Collective Responsibility*, c. d., 139.

⁸² Tamtéž, 138.

Distancování se od odpovědného kolektivu

Zatímco Mellema se zabýval tím, jak se jedinci stanou prostřednictvím svého nemorálního jednání členy odpovědného kolektivu, nyní naopak naši pozornost upřeme na opačný fenomén, tedy na skutečnost, že jedincům může být distribuována kolektivní odpovědnost v důsledku jejich opominutí distancovat se od odpovědného kolektivu. Ačkoli se jedná o velmi odlišné odůvodňování kolektivní odpovědnosti, nejenom tato protikladnost, ale i důraz na volbu jedince nám dovoluje pojednat o tomto tématu na tomto místě. Liší se pak především tím, že není analyzován vznik morální škody a z toho plynoucí kolektivní odpovědnosti. Ta je zde již presumována a řeší se pouze povinnost jedince k distancování se od kolektivu. Tato povinnost je obsahem prospektivní odpovědnosti. Jedinec pak má povinnost distancovat se od kolektivu nejenom proto, že je z morálního hlediska lepší nebýt členem kolektivu odpovědného za škodu,⁸³ ale též proto, že toto distancování může mít za následek redukci nespravedlnosti na světě (menší šance, že dojde ke vzniku morální škody v budoucnosti).⁸⁴

Jako kritérium pro hodnocení povinnosti distancovat se od kolektivu je zde možné užít dobrovolnost členství v kolektivu. Jan Naverson ve svém jinak obecně skeptickém článku o kolektivní odpovědnosti rozlišuje čtyři různé druhy kolektivu: ty, které jsou plně dobrovolné; ty, které jsou nedobrovolné na vstupu, ale dobrovolné ve výstupu; ty, které jsou dobrovolné na vstupu, ale nedobrovolné na výstupu; a ty, které nejsou dobrovolné ani v jednom ohledu. Naverson tvrdí, že povinnost distancovat se od odpovědného kolektivu a odpovídajícím způsobem i odpovědnost je umenšována, pokud ne zcela redukována, jak se posouváme tímto seznamem níže dolů.⁸⁵

Howard McGary stanoví v této souvislosti dvě podmínky, za nichž může být jedinci X distribuována kolektivní odpovědnost za nemorální jednání P: 1. X ví nebo by měl vědět o P; 2. (a) X se identifikuje nebo má solidaritu s těmi, kdo byli zahrnuti v P, a (b) distancování se X od P nebo neopomenutí se distancovat od P je součástí rozumné strategie, jak zabránit větší škodě. První část druhé podmínky je pak splněna, když dotyční sdílí nějaký společný zájem; nemusí cítit pýchu nebo ostudu, když členové skupiny, se kterými sdílí společný zájem, učiní něco významného nebo naopak jednají špatně. Tato

⁸³ Tamtéž, 83.

⁸⁴ McGary, H.: *Morality and Collective Liability*. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 82-85.

⁸⁵ Smiley, M: c .d.

podmínka je naplněna, i když jedinec X nemá žádný prospěch z nemorálního jednání kolektivu. V tomto případě je osoba odpovědná na základě jeho emoční podpory odpovědného kolektivu, protože umožňuje zůstat kolektivu mocným a pokračovat případně v nemorálním jednání. Druhá část podmínky vyžaduje distancování se od kolektivu pouze v případě, kdy je to rozumné; sama první část druhé podmínky neznamena možnost připsání odpovědnosti jedinci X. Distancování se od kolektivu může zahrnovat například pouze veřejné pranýřování nemorálního jednání v případě, že toto je jediné, co jedinec může udělat, či odmítnutí akceptovat jakoukoli výhodu, která plyne z tohoto jednání. V každém případě to ovšem znamená pro jedince udělat něco, co ho oddělí od tohoto jednání. Někteří jedinci pak ovšem budou muset učinit něco více z důvodu jejich moci a vlivu v kolektivu. Dopředu takto ovšem není možno říci s velkou přesností, co je dostatečným distancováním se, protože je v uvažování zahrnuto mnoho rozdílných faktorů lišících se případ od případu. Každopádně pokud se osoba X opomine distancovat se od nemorálního jednání kolektivu, je možno jí distribuovat morální odpovědnost.⁸⁶

Jak již naznačeno, povinnost distancovat se od kolektivu, který nemorálně jednal, je prospektivní povinností, která po jedincích něco vyžaduje. Tato povinnost vzniká na základě nemorálního jednání kolektivu, do kterého jedinec patří. Teprve při porušení jeho morální povinnosti je možno jedinci distribuovat morální odpovědnost. Jedinec nemusí mít tedy vůbec žádnou kontrolu na vznikem morální škody ani k ní nějakým způsobem přičinně přispět, přesto je mu v souvislosti s touto morální škodou připsána morální odpovědnost. Jedná se tedy o čistě prospektivní odpovědnost lišící se značně od odpovědnosti retrospektivní, která je v současné západní kultuře běžně spojována s morální odpovědností. Lze si klást otázku, zda lze této odpovědnosti přisuzovat adjektivum morální či zda se jedná o stejný druh morální odpovědnosti, jaký připisujeme jedinci za zamýšlené jednání zapříčiňující morální škodu. Jak ještě uvidíme, v této práci budeme pro tento druh prospektivní odpovědnosti používat pojem morálního poskvrnění, který se zdá vhodnější než pojem morální odpovědnosti. S tím ovšem, že v tomto případě nejsou morálně poskvrnění všichni členové kolektivu, ale pouze ti, kteří porušili povinnost distancovat se od odpovědného kolektivu.

⁸⁶ McGary, H.: *Morality and Collective Liability*, c. d., 82-85.

Existencialistický přístup k morální odpovědnosti kolektivů

Prospektivní přístup k morální odpovědnosti kolektivů je velmi patrný i filozofů, kteří odkazují na existencialismus. Na mysli zde máme především Larryho Maye. Ten se ve své knize „*Sharing Responsibility*“ zabývá tématem odpovědnosti kolektivů velmi komplexně. Navzdory inklinaci k prospektivní odpovědnosti se ovšem snaží nalézt podmínky pro připsání morální odpovědnosti za minulé činy jedinců. Tak například rozšiřuje pojem morální odpovědnosti za hranice jednání jedinců či jejich projevů ve vnějším světě, které více či méně bezprostředně zapříčiňují morální škodu, i na postoje jedinců, které se konec konců též k této škodě určitým způsobem vztahují.

May se nechal značnou měrou dle svých slov inspirovat německými a francouzskými filozofy, kteří psali po druhé světové válce o nacistickém totalitním režimu. Jmenovitě to byli Jean-Paul Sartre, Karl Jaspers a Hannah Arendt, kteří se snažili zodpovědět otázku, proč jejich spoluobčané nedokázali zabránit teroru, jehož byli svědky. Všichni tři se přitom obraceli k existencialistickému filozofickému proudu a k jeho pojetí rozšířené odpovědnosti.⁸⁷ Velmi zhruba řečeno, z existencialistického pohledu je každý jedinec svobodný ve výběru svého bytí. Člověk je takový, jakého sám sebe chce mít a jakým se činí, přičemž v těchto volbách není omezen.⁸⁸ Z takovéto radikální vnitřní svobody ovšem existencialisté nevyvozují možnost libovůle, ale naopak zvýšený důraz na morálně odpovědný život jedince, který je taktéž pod kontrolou individuální vůle. Jedinec tak nemá za povinnost pouze dostát minimálním morálním pravidlům, nýbrž má aktivně působit proti zlu, které ve světě panuje, i když se může zdát, že se s ním nedá téměř nic dělat. Vždy zůstává možnost se od zla nějakým způsobem alespoň distancovat.⁸⁹ Ale existencialističtí filozofové odpovědnost nejenom takto rozšiřují, nýbrž i prohlubují tím, že jedinci nenesou odpovědnost pouze za své jednání, jež je příčinou škody, ale za vše, nad čím mají alespoň částečnou kontrolu. Faktu, že jedinec má nad něčím částečnou kontrolu, si nemusí tento jedinec být vědom, čímž se ovšem odpovědnosti nezabavuje. Z existencialistického pohledu pak tedy mají jedinci kontrolu i nad svými stavy mysli či nad svými názory, tedy často již nad příčinami svého jednání.⁹⁰

⁸⁷ May, L.: *Sharing Responsibility*, c. d., 1-2.

⁸⁸ Online: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Existencialismus>; navštíveno dne 13.6.2009.

⁸⁹ May, L.: *Sharing Responsibility*, c. d., 3.

⁹⁰ Tamtéž, 19.

May potom vyzdvihuje jako svůj inspirační zdroj především sociální větev existencialismu. Tuto sociální větev odlišuje od individualistické pojmající individuum jako separovanou jednotku, která se sama konstruuje na základě své svobodné vůle, která sama dělá svá rozhodnutí a která je též sama odpovědna za to, nad čím má alespoň částečně kontrolu. Sociální větev existencialismu naopak vidí „já“ jako sociální konstrukt, jako výsledek souhry dějin, sociálního formování a zvoleného chování individua. Ani jedincova odpovědnost tedy nemůže být nahlížena odděleně od ostatních členů kolektivu.⁹¹ Dle tohoto přístupu je třeba mít na paměti dopad postojů a jednání jedinců na ostatní členy kolektivu a kolektiv samotný a naopak. Odpovědnost tak nemusí za nemorální jednání nést pouze jedinec s plnou individuální odpovědností, ale může být sdílena ze strany vícera členů kolektivu, byť se tito na ní přímo nepodíleli, ale svým jednáním, nejednáním či postoji morální škodu nějakým způsobem alespoň umožnili.⁹² Na rozdíl od individuální větve existencialismu klade tato druhá větev větší důraz na změnu světa k lepšímu. To znamená, že nejde pouze o změnu individua, ale o uvědomění si toho, jak můžou jedinci společně měnit svět.⁹³ Ze všech těchto důvodů tak tento přístup může poskytnout Mayovi inspirační zdroj pro jeho pojetí sdílené odpovědnosti.

May se zaměřuje na situace, kdy je morální škoda způsobena skupinou lidí, ve kterých je vhodnější rozdělit odpovědnost mezi členy skupiny, než lpět na plné individuální odpovědnosti či úplné neodpovědnosti každého člena nebo na kolektivní odpovědnosti celého kolektivu. Mayův přístup tedy nespadá do minimalistického pojetí sdílené odpovědnosti, ani do kategorie nedistributivní kolektivní odpovědnosti, nýbrž se pohybuje různě na škále mezi nimi, podle toho, do jaké míry zrovna akcentuje existenci kolektivu. Budeme se držet jeho terminologie, když používá pojem sdílená odpovědnost. Tato odpovědnost se pak dle Maye liší od plné individuální odpovědnosti především v tom, že nenahlíží individuum jako izolovanou jednotku, nýbrž se soustředí na způsob, jak jednání nebo postoje lidí v kolektivu mohou vést ke konkrétní škodě, na způsob, jakým jedinec interaguje s ostatními. May tvrdí, že pokud bychom se soustředili pouze na individuální odpovědnost za to, co mají jedinci zcela pod kontrolou, ztratili bychom ze zřetele skutečnost, že mnoho lidí přispívá v kolektivu ke škodě nepřímo, nebo že mnoho lidí má ty samé postoje a dispozice jako lidé, kteří způsobují škodu. Tito lidé pak mohou

⁹¹ Tamtéž, 3.

⁹² Tamtéž, 19.

⁹³ Tamtéž, 24.

sdílet odpovědnost za morální škodu, ačkoli její způsobení nebylo plně pod jejich kontrolou.⁹⁴

May napadá v morální a právní teorii převážně zastávané pojetí, že odpovědnost za škodu se připisuje osobě, která tuto škodu přímo způsobila zamýšleným jednáním nebo nedbalostí. Mezi dobrovolným jednáním jedince a škodou musí být podle tohoto pojetí vztah přímé příčiny a důsledku. Pokud není dána tato příčinná souvislost mezi jednáním (nejednáním) jedince a škodou, potom tento jedinec nemůže být za škodu odpovědný. V tomto modelu odpovědnosti může být o sdílené odpovědnosti řeč jenom do té míry, do jaké jedinci hráli zcela jasnou příčinnou roli ve způsobení škody. Sdílená odpovědnost a tudíž připsání alespoň částečné odpovědnosti za morální škodu je však dle Mayových slov správným kompromisem mezi připsáním plné odpovědnosti a nepřipsáním vůbec žádné odpovědnosti.⁹⁵ Sdílená odpovědnost je potom distribuována mezi členy kolektivu na základě jejich podílu na přičinění ke vzniku škody, který však nemusí být nutný ani přímý. Takto je dle Maye nejlépe zachován vztah mezi jednáním jedince a jeho odpovědností.⁹⁶

May se zabývá některými konkrétními druhy jednání, které dle něj umožňují jedinci připsat sdílenou odpovědnost. Nedbalostní opominutí není z hlediska obecně zastávaného pojetí individuální odpovědnosti příliš kontroverzní. Týká se jednání, které nebylo učiněno, ačkoli nějaká osoba měla povinnost ho učinit. Opominutí může ulehčit či dokonce zvětšit možnost ostatních způsobit škodu. Nedbalostní opominutí spadá dle Maye do kategorie riskantního chování, které May dále analyzuje a u něhož již May jde za hranice obecně zastávaného pojetí individuální odpovědnosti. Riskantně chovající se osoby mohou, ale nemusí přispět k morální škodě, ačkoli podobné či stejné chování ostatních tuto škodu způsobí. V podstatě jde jenom o otázku náhody či štěstí, resp. smůly, že riskantní jednání jednoho jedince nevedlo k žádné morální škodě, zatímco to samé jednání druhého tento následek mělo. Z morálního hlediska bylo však jednání/opominutí prvního i druhého jedince totožné, oba dva stejnou měrou umožňovali či zvětšovali možnost způsobení morální škody druhým. Druhý jedinec sice ponese větší odpovědnost než ten první, ovšem jednání ani jednoho z nich by nemělo být oproštěno od připsání odpovědnosti.⁹⁷ Podobně argumentuje i J. Feinberg, jehož kategorizování kolektivní morální odpovědnosti jsme si představili na začátku této práce a se kterým se ještě setkáme.

⁹⁴ Tamtéž, 37-38.

⁹⁵ Tamtéž, 38-40.

⁹⁶ Tamtéž, 42.

⁹⁷ Tamtéž, 42-46.

May však jde ve své argumentaci ještě dál, protože do kategorie podstupování rizika neřadí pouze jednání jedince, ale i pouhé zastávání postojů, které vedou v kolektivu k morální škodě. Jedinec mající nemorální postoj tak sdílí odpovědnost s jedincem, který skutečně tuto škodu způsobil, a to kvůli svému postoji, který oba shodně zastávají. May nemá ovšem na mysli odpovědnost za pouhé myšlenky či názory, nýbrž je přesvědčen, že tyto postoje se konec konců projeví různými způsoby v jednání jednotlivce, tedy že jednání je většinou výsledkem těchto vnitřních postojů. Postoje jsou tedy dispozice k jednání. Takto pak může přispívat v nějakém kolektivu k určité atmosféře postojů, čímž se zvyšuje pravděpodobnost spáchání morální škody. Zastáváním nebezpečného postoje přebírá osoba dle Maye sdílenou odpovědnost za morální škodu na základě dvou odlišných morálních hledisek. Za prvé přispívá k vytváření nebezpečné atmosféry ve společnosti, která může ovlivnit někoho dalšího ke způsobení škody, s nímž je poté odpovědnost sdílena. Existuje několik odlišných způsobů, kterými se tak může stát. Některé případy mohou být ve zjevné příčinné souvislosti se způsobenou škodou, veřejně oznámené postoje potom budou v kauzálním řetězci spíše vzdálenější ke vzniklé škodě. Za druhé, jedinci zastávající nemorální postoje mohou sdílet odpovědnost na základě Mayovy výše uvedené argumentace ohledně podstupování rizika a z toho vyplývající morální ledabylosti. I v tomto případě jedinec podstupuje risk, protože zastává postoj, o němž je známo, že může způsobit morální škodu. Zastáváním takového postoje, o kterém je známo, že může vést k újmě, se zvyšuje riziko podstoupení nemorálního jednání a takováto osoba je potom spoluodpovědná za vzniklou škodu, pokud neučinila všechno pro to, aby tato škoda opravdu nevznikla. Ačkoli se tak třeba konkrétní osoba nenachází v příčinné souvislosti s konkrétní morální škodou, tak tím, že zastává uvedený postoj, riskuje jako každý další s takovýmto postojem, že právě ten jeho postoj bude v širší či užší příčinné souvislosti s nějakým nemorálním jednáním.⁹⁸

May se tím, že umožňuje připsání odpovědnosti za postoje jednotlivců, na první pohled vzdaluje koncepci odpovědnosti zastávané v současné západní kultuře, která spočívá na jednání jedince, jež je pod jeho kontrolou. May naopak nepřisuzuje odpovědnost pouze za postoje, které jsou plně pod kontrolou jednotlivce, nýbrž dokonce i za postoje, které jsou pod jeho kontrolou pouze částečně. Postoje nejsou většinou voleny na základě racionálního uvažování, proto nejsou vtahovány do sféry morálního hodnocení. Mnoho lidí si není vědomo původu svých postojů, a proto je mohou považovat za imunní

⁹⁸ Tamtéž, 46-49.

vůči jakékoli změně. May však pomocí existencialistického přístupu obhajuje tezi, že existuje určitý typ této vědomosti, která sice nemusí být úplně vědomá, ale která je stále ještě pod kontrolou jednotlivce, protože tento může své postoje reflektovat, identifikovat a usilovat o jejich změnu. Jednotlivec se dopustí nedbalostní ignorance a může mu být připsána odpovědnost, pokud je o těchto postojích známo, že mohou způsobit morální škodu, a přesto je nezmění.⁹⁹

Zatímco individualistická orientace existencialismu prohlubuje odpovědnost jedince od vědomého jednání k postojům, které má jednotlivec alespoň částečně pod kontrolou a které jednání následně ovlivňuje, jeho sociální verze zase zdůrazňuje, jak jsou tyto postoje navzájem ovlivňovány a tvarovány ve společenstvích lidí. Postoje jednotlivce tedy tvoří kontext, v jehož rámci tento explicitně jedná, soubor postojů potom tvoří uvnitř nějaké komunity klima, v jehož rámci se jednání individua projevuje. Jednání individua je často hluboce ovlivněno jak klimatem názorů uvnitř kolektivu, tak vlastními postoji. Jedinovo jednání a jedincovi postoje proto nemohou být nahlíženy individualisticky. Jednání jedince se neprojevuje v nějakém morálním vakuu. Existuje mnoho sociálních faktorů, které činí jeho jednání více pravděpodobným. Už třeba jenom skutečnost, že velký počet lidí inklinuje ke stejnému jednání. A tak jako má dle Maye smysl mluvit o sdíleném jednání a z něj vyplývající sdílené odpovědnosti, když jednání jednoho je ovlivněno jednáním nebo opomenutím druhých, tak má smysl mluvit o sdílené odpovědnosti, když klima postojů v kolektivu učiní nemorální jednání více pravděpodobnější.¹⁰⁰ May v této souvislosti uvádí příklad rasistických postojů, které se rozmohly třeba v rámci nějaké univerzity, kde jsou tyto názory také ze strany vedení univerzity tolerovány. Členové univerzity se tak podílí na vytvoření rasistické atmosféry na univerzitě.¹⁰¹

Proč má smysl mluvit o odpovědnosti i v takto širokém pojetí, tedy i u těch jedinců, kteří svým jednáním nezpůsobili nebo přímo nezapřičinili morální škodu? Pokud spolu s Mayem chápeme samo jádro odpovědnosti jako povinnost odpovědět nějakým vhodným způsobem na morální škodu tehdy, když si jedinec zvolí nemorální jednání, a pokud uznáme, že jednání má původ v jedincových postojích či názorové atmosféře společnosti, je odpověď nasnadě. Postoje může jedinec alespoň částečně kontrolovat a může se pokusit je změnit či potlačit. Pokud tak neučiní, je to jeho svobodná volba, za kterou pak ovšem může nést odpovědnost. May tedy na základě existencialistické pozice odvozuje

⁹⁹ Tamtéž, 5-6.

¹⁰⁰ Tamtéž, 52-53.

¹⁰¹ Tamtéž, 47.

odpovědnost od možných voleb jednotlivců, nikoli od jejich činů.¹⁰² Protože je tato volba ale stále aktivní konání člověka, tak May tvrdí, že jeho koncepce sdílené odpovědnosti je v souladu s obecně zastávaným pojetím individuální odpovědnosti, které je odvozováno od jednání jedince.¹⁰³ Mayovi jde pak o změnu postojů jednotlivce. Ačkoli se snaží připodobnit jeho model sdílené odpovědnosti klasickému pojetí, lze ho spíše považovat za model prospektivní odpovědnosti. Zvláště pokud si uvědomíme, že konečným cílem změny u jednotlivců je samotná náprava světa či kolektivu.

Důraz na prospektivní odpovědnost v Mayově pojetí je ještě více zřejmější u jeho rozboru nečinnosti jedinců v kolektivu. Jde o odpovědnost za nečinnost, která se neváže k nějaké konkrétní a předem dané povinnosti, ale vyplývá pro jednotlivce spíše z pouhého členství v nějakém kolektivu. Členství v kolektivu má totiž dle Maye velký dopad na hodnoty a jednání jednotlivců i na vnímání jejich odpovědnosti. Kolektivy dosahují své koherence a konformity kolektivních cílů a hodnot dvěma způsoby, které přibližuje na příkladu dvou typů kolektivu, které stojí na opačném konci spektra možného dělení kolektivů. Tak za první korporace poskytuje dobrý příklad role organizační struktury ve formování hodnot, postojů a chování členů skupiny. Na druhé straně zase představuje příklad role sociální identifikace, zvláště solidarity.¹⁰⁴ V obou případech se mění hodnoty členů kolektivu, členové sledují jiné cíle a mohou jednat jinak, než kdyby byli mimo kolektiv.¹⁰⁵ Někdy jsou ale členové kolektivu ovlivněni z morálního hlediska i negativním způsobem, který se však nemusí uvnitř kolektivu a z jeho hlediska zdát morálně zavržením hodným.¹⁰⁶ Jedinci v kolektivu se často necítí individuálně odpovědní za morální škodu ani v situacích, kdy by - nebýt kolektivu - sami jednali (viz notoricky známý případ Katy Genovese¹⁰⁷). Odpovědnost ve skupině se jakoby rozpouští tak, že ji nakonec nenese nikdo, což je ovšem dle Maye nepřijatelné. Dalším důvodem, proč jedinci ve skupině nepřijímají odpovědnost, je skutečnost, že organizované kolektivy rozdělí problém na jednotlivé elementy tak, že žádný jedinec nemůže nést odpovědnost za celý problém. Dělením práce a rozdrobením problému na mnoho malých jednotek se odpovědnost rozpouští.¹⁰⁸

¹⁰² Tamtéž, 49.

¹⁰³ Tamtéž, 40.

¹⁰⁴ Tamtéž, 75.

¹⁰⁵ Tamtéž, 78.

¹⁰⁶ Tamtéž, 82.

¹⁰⁷ viz např. online: http://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Kitty_Genovese; navštíveno dne 19.3.2011.

¹⁰⁸ May, L.: *Sharing Responsibility*, c. d., 82.

Pro připsání odpovědnosti nečinným členům kolektivu za nemorální jednání kolektivu se dle Maye nabízí dva důvody. Za prvé, členové skupiny ovlivňují chování druhých mnohem více, než kdyby byli mimo tento kolektiv. Protože členové kolektivu ovlivňují navzájem své hodnoty, existuje určité sdílení postojů a chování všech členů v kolektivu. Pokud nějaký člen čelí nemorálnímu jednání v kolektivu, jeho nečinnost potom nemá stejný status, jako kdyby nebyl členem tohoto kolektivu. Když člen kolektivu neučiní nic pro distancování se od škody, potom lze na základě právě uvedené argumentace předpokládat, že umožňuje nemorální jednání kolektivu. Za druhé, jedinci v kolektivu jsou často socializováni tak, že jsou méně senzitivní k určitému druhu škody, než by byli jinak mimo kolektiv. Členové kolektivu by měli mít v důsledku toho zvýšené vnímání odpovědnosti směrem k potencionální škodě.¹⁰⁹ Lidé ve skupině by měli vnímat, že něco opomíjí, pokud nebrání škodlivé atmosféře, jednáním a postojům, které se ve skupině bez překážek rozvíjí.¹¹⁰

Pro úplnost se můžeme zastavit krátce i u nečinnosti samotných kolektivů, kterou May též tematizuje. Podle něj ve světě existují morální problémy, které nemohou být řešeny ze strany jednotlivce, ale pouze prostřednictvím kolektivní akce. May poznamenává, že co se týče kolektivní akce, lidé často necítí osobní odpovědnost, a z toho důvodu většinou nečelí těmto problémům. Jeho názor je ovšem takový, že stejně jako je odpovědnost jedinci připisována za nečinnost jedince v některých situacích, tak stejně i kolektivní nečinnost kolektivu lidí může činit členy alespoň částečně odpovědné za škodu, které mohl kolektiv zabránit. May pokračuje, že toto tvrzení je zvláště důležité v případě, kdy ještě neexistuje organizovaná skupina s rozhodovací strukturou, v jeho terminologii tedy putativní skupina. Nejprve totiž musí tito potenciální členové skupiny uznat, že nesou sdílenou odpovědnost za nečinnost putativního kolektivu, než se odhodlají zformovat do jednajícího kolektivu.¹¹¹

¹⁰⁹ Tamtéž, 83.

¹¹⁰ Tamtéž, 84.

¹¹¹ Tamtéž, 105.

Odpovědnost ze strukturálních procesů

Zatímco u Maye je přítomnost prospektivní odpovědnosti spíše latentní, Iris Young výslovně svůj prospektivní přístup od standardního přístupu k morální odpovědnosti odlišuje. Young se ve svém eseji zabývá morální odpovědností jednotlivců a institucí ve vztahu ke globální nespravedlnosti. Autorka předkládá model odpovědnosti, který vyrůstá ze strukturálních sociálních procesů. Tento model odpovědnosti říká, že všichni jedinci, kteří participují na strukturálních procesech, jež v důsledku produkují nespravedlnost, mají povinnost tuto nespravedlnost odstranit.¹¹²

Young se nejprve vypořádává s rozšířenou představou, že otázky spravedlnosti jsou omezeny co do rozsahu hranicemi politických komunit, protože se sama zaměřuje především na transnacionální sociální struktury a nespravedlnosti. Young uvádí příklad spravedlnosti v nadnárodních procesech produkce, distribuce a marketingu oblečení, aby vykreslila operace strukturálních sociálních procesů. Struktura globálního oděvního průmyslu v tomto příkladě rozptyluje odpovědnost za nespravedlivé podmínky, které spatřuje u dělníků vyrábějících tyto oděvy. Je dán komplexní řetěz produkce a distribuce mezi nespočtem smluvně odlišných subjektů, který přináší oblečení až do obchodů, kde si ho lidé kupují.¹¹³

Model odpovědnosti ze sociálního spojení (*social connection model of responsibility*), jak Young svůj model odpovědnosti nazývá, nemá nahradit standardní model odpovědnosti. Young ovšem považuje standardní model odpovědnosti za nedostatečný pro případy sociální strukturální nespravedlnosti. Standardní model vyžaduje přímou interakci mezi subjektem nemorálního jednání a morální škodou. Transnacionální sociální struktura ovšem zahrnuje mnoho aktérů v komplexních vztazích, a to ať už ty s největší mocí v rámci této struktury či ty, kteří mají jenom výhody z těchto operací, přičemž většina z nich může být strukturálně velmi vzdálená s těmi, kteří jsou touto strukturou nejvíce postiženi. Ačkoli není vhodné připisovat jim morální odpovědnost ve standardním smyslu, není podle Young taktéž správné s tímto stavem nedělat vůbec nic.¹¹⁴ Proto nabízí model odpovědnosti ze sociálního spojení, jehož základní teze zní, že jednotlivci nesou odpovědnost za strukturální nespravedlnost, pokud svým jednáním

¹¹² Young, I.M.: *Global Challenges: War, Self Determination and Responsibility for Justice* (Cambridge, Malden: Polity Press, 2007), 159.

¹¹³ Tamtéž, 160-167.

¹¹⁴ Tamtéž, 171-172.

přispívají k procesům, které produkují tuto nespravedlnost a tedy morální škodu. Odpovědnost jedinců vyvěrá ze systému nezávislých procesů kooperace a soutěže, skrz něž hledáme výhody a cíle k realizování našich projektů.¹¹⁵ Obsahem této prospektivní odpovědnosti je povinnost vyvíjet spolu s ostatními činnost k odstraňování nemorální škody. Někteří jedinci pak nesou větší odpovědnost než ostatní, a to na základě jejich pozice v rámci strukturálních procesů. Tato pozice může být hodnocena podle Young na základě takových parametrů, jakými jsou moc, privilegium, zájem a kolektivní schopnost.¹¹⁶

Jak už naznačeno, Young odlišuje model odpovědnosti ze sociálního spojení od standardního modelu odpovědnosti, tj. modelu, který připisuje odpovědnost jedincům, jejichž jednání je v nutné a přímé kauzální příčině k morální škodě. Uvádí pět hlavních znaků svého modelu, které ho odlišují od toho standardního: její model neizoluje pachatele; hodnotí podmínky v pozadí akce; je více prospektivní než retrospektivní; odpovědnost je zásadně sdílená; zbavit odpovědnosti se lze pouze kolektivně. Odpovědnost ze sociálního propojení je tedy v posledku odpovědností politickou. Odpovědnost totiž zahrnuje spojení se s ostatními odpovědnými jedinci k zorganizování kolektivní akce k reformě struktur.¹¹⁷ Young tak umožňuje připsat na základě velmi široce vymezeného spojení s morální škodou jedincům prospektivní odpovědnost. Young sama neoznačuje svůj model přímo za morální odpovědnost a my se budeme zabývat tímto druhem prospektivní odpovědnosti z hlediska morální odpovědnosti dále v kapitole o morálním poskvrnění.

¹¹⁵ Tamtéž, 174-175.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 181-183.

¹¹⁷ Tamtéž, 175-181.

Odpovědnost náhodných kolektivů

Už jsme naznačili v úvodu, že jednodušší a méně kontroverzní je připsat odpovědnost organizovaným kolektivům, které jsou nějakým způsobem vymezeny, mají rozhodovací mechanismy a osoby, které za ně jednají. Nicméně také bylo zmíněno, že existuje významná debata o odpovědnosti náhodných kolektivů. Virginie Held je jistě nejznámější obhájkyně této odpovědnosti. Ve svém často citovaném článku se snaží pozitivně zodpovědět otázku v jeho názvu, totiž zda může být náhodný kolektiv individuů morálně odpovědný? Náhodný kolektiv jedinců definuje jako soubor osob, který je na základě nějaké charakteristiky odlišný od souboru všech dalších osob, ale který postrádá metodu, pomocí níž by bylo možno rozhodnout o jednání kolektivu. Takovými kolektivy jsou například cestující ve vlaku nebo chodci na chodníku, kteří se odlišují od všech ostatních osob jejich lokací. Held přiznává, že připisovat takovému kolektivu morální odpovědnost je mnohem obtížnější než kolektivům, které mají k dispozici organizační a rozhodovací procedury, prostřednictvím nichž kolektiv může rozhodovat a jednat.¹¹⁸ Přesto Held zaujímá postoj, že i kolektiv postrádající tyto atributy může podléhat jako celek morálce.

Held se ve svém článku nejdříve vymezuje vůči metodologickým individualistům, kteří tvrdí, že veškeré akce kolektivů je v zásadě možno redukovat na jednání skutečných individuů. Held toto pojetí odmítá na základě empirických výroků, jako např. „podnik Y vyrábí X“, „politická strana Y jmenuje jako premiéra X“, „stát Y vyhlásil válku státu Z“. Přitom lze bez velkých obtíží označit tyto výroky buď za pravdivé, nebo nepravdivé. Na základě této logiky usuzuje, že kolektivy jako celek mohou jednat.¹¹⁹ Vystává ovšem otázka, zda může být jednání kolektivů morálně posuzované a zda tedy mohou být kolektivy odpovědný. Na tyto otázky odpovídá afirmativně a vychází z morálního hodnocení jednání a odpovědnosti samotných jednotlivců. Ti jsou dle ní odpovědní za své jednání tehdy, pokud jsou si vědomi podstaty svého jednání a pokud se mohli rozhodnout jednat jiným morálně správným způsobem. Tyto požadavky mohou být dle Held bez problémů naplněny i u jednání kolektivů.¹²⁰

¹¹⁸ Held, V.: Can a Random Collection of Individuals Be Morally Responsible?; In.: L. May, S. Hoffman (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 89.

¹¹⁹ Tamtéž, 90-91.

¹²⁰ Tamtéž, 91-92.

Je ovšem možné, aby tyto požadavky mohly být naplněny i u náhodného kolektivu? Nejdříve tak je třeba zodpovědět, zda náhodný kolektiv může vůbec jednat. Held se znovu obrací ke své předchozí logické úvaze, a odpovídá, že ano, když existují falzifikovatelné výroky jako „obecenstvo opustilo sál“ a „chodci zablokovali chodník“. Komplikovanější problém nachází Held u otázky, zda si náhodný kolektiv může být vědom podstaty svého jednání a zda se mohl rozhodnout jednat nějak jinak. Má za to, že i tato podmínka je ve specifických situacích splněna. Pokud ovšem dle Held míníme, že náhodný kolektiv lidí si může být vědom morální podstaty svého jednání, tak tím netvrdíme, že existuje jakési skupinové vědomí odlišné od vědomí jeho členů, tvrdíme pouze, že někdy jsme oprávněni říci, že „náhodný kolektiv R si může být vědom, že p“, i když totéž nedovedeme říci o každém z jednotlivých členů. Můžeme tedy říci, že výrok „přihlízející si byli vědomi toho, že vstali“ je pravdivý, aniž bychom věděli, které zvláštní osoby měli toto vědomí, kolik z nich, nebo kdo vůbec byli.¹²¹ Specifickou situací má potom na mysli případy, kdy je jakékoli rozumné osobě zřejmé, že nečinnost náhodného kolektivu či nezformování se do organizovaného kolektivu schopného rozhodnutí o kolektivním jednání je morálně špatné, a kdy je možné rozumně očekávat, že náhodný kolektiv odvrátí morální škodu.¹²²

Held uvádí dva příklady: 1. Ve vagóně je přítomno sedm zjevně normálních, vůči sobě neznámých osob. Druhý nejmenší ze všech sedmi začne bít toho nejmenšího k smrti, přičemž všichni ostatní to vidí a slyší. Je možné, že jeden z těch pěti násilníka nepřemůže, kdyby jednal sám, je vysoce pravděpodobné, že jednání dvou či více přítomných jedinců by proti násilníkovi uspělo bez větší újmy, a není pro rozumně uvažující osoby pochybné, že jednání všech pěti jedinců by proti násilníkovi uspělo. Held má za to, že v tomto případě můžeme náhodnému kolektivu připsat morální odpovědnost za jeho pochybení jednat jako kolektiv. 2. Tři nespříznění chodci jdou po osamělé ulici, zatímco jedna malá budova se zhroutí. V ní je uvězněn muž, který krvácí a potřebuje okamžitou pomoc, o kterou zbylé tři volá. Aby se k němu dostali a ránu podvázali, je ovšem třeba odstranit několik trámů, k čemuž je třeba síly všech tří. Tři chodci se ovšem nemohou domluvit, jaký trám odstranit, a zatímco se hádají, zraněný muž pomalu vykrvácí. Rozumné osobě mohlo být zřejmé, že v tomto případě byly všechny tři navržené akce lepší, než nevykonání ničeho. Rozumné osobě tedy mohlo být zřejmé, že je třeba rozhodnutí o jedné z akcí. Proto může být náhodnému kolektivu dle Held připisována morální odpovědnost za neučinění rozhodnutí, to jest za nezformování rozhodovací metody. Náhodný kolektiv je morálně

¹²¹ Tamtéž, 93-94.

¹²² Tamtéž, 97.

odpovědný za to, že se sám nekonstitoval do kolektivu schopného rozhodování o svém jednání.¹²³

Mezi organizovaným a náhodným kolektivem je dle Held důležitý rozdíl. U náhodných kolektivů je odpovědnost distributivní, to znamená, že pokud je náhodný kolektiv morálně odpovědný, potom je každý člen skupiny odpovědný, ačkoli možná v rozdílné míře. Naopak, pokud je organizovaný kolektiv morálně odpovědný, potom to nemusí nutně znamenat, že každý člen skupiny je také morálně odpovědný za tentýž čin. Organizovaný kolektiv může nést odpovědnost sám.¹²⁴

S jejím hlavním závěrem, totiž že pokud jednání požadované v dané situaci je zřejmé rozumné osobě a pokud lze rozumně očekávat zabránění morální škody, tak může být náhodný kolektiv jedinců odpovědný za svou nečinnost, nesouhlasí Stanley Bates. Přiznává sice, že jeho morální intuice souhlasí s jejím a že bychom měli připsat odpovědnost skupině náhodných individuí za nečinnost v těch případech, které Held uvádí,¹²⁵ předkládá ale podobné případy, kdy se kolektivní odpovědnost náhodného kolektivu naopak neuplatní. Tak například může nastat situace, kdy každý člen náhodného kolektivu může zabránit morální škodě sám (například zavolat telefonem policii) a není třeba spolupráce několika jedinců. V tomto případě není třeba kolektivního jednání. Je záhodno, aby každý člen byl individuálně odpovědný za škodu. Bates dále modifikuje příklad Held o útočícím agresorovi tím, že jeden či dva členové náhodného kolektivu vyjádří ochotu útočníka zneškodnit, ale ostatní (dejme tomu, že jsou třeba alespoň čtyři) se nepřidají. Není pak možné připsat kolektivní odpovědnost za nečinnost i těmto dvěma členům kolektivu (jak uvedeno, Held u náhodných kolektivů distribuuje odpovědnost všem členům kolektivu). Tito dva se alespoň pokusili o záchranu dalšího jedince a jednali tedy v souladu s morálkou. Protiargument, že tyto dva nejsou členy náhodného kolektivu a že kolektiv se skládá pouze z těch, co se odmítli připojit ke společné akci, se Batesovi zdá naprosto arbitrární. Bates uvádí podobný příklad lynčujícího davu, kdy je přítomen i novinář, aby popsal tuto skutečnost v novinách. Je tedy součástí náhodného kolektivu, ale kvůli naprosto jinému účelu, než je lynčování. Ani jemu není záhodno připisovat odpovědnost za lynčování, kterého se účastnil jen jako novinář. Místní a časové měřítko tedy nemohou být jedinými kritérii pro distribuci odpovědnosti členům náhodného

¹²³ Tamtéž, 94-97.

¹²⁴ Tamtéž, 97-98.

¹²⁵ Mellema, G.: *Collective Responsibility*, c. d., 52.

kolektivu, nýbrž záleží i na samotném jednání každého jedince.¹²⁶ Bates tedy sice souhlasí s Held, že náhodné kolektivy mohou nést v některých případech morální odpovědnost, nesouhlasí však s tezí, že odpovědnost je vždy distributivní.¹²⁷

Podobně jako Bates reaguje na Held i již zmiňovaný Steven Sverdlik. Modifikuje příklad Held: Tři chodci jdou ulicí kolem muže, který je uvězněn pod trámem zříceného domu. Muž umře, pokud se trám nezvedne, a zvednout ho mohou pouze všichni tři naráz. Dva ze tří chodců jdou dál s tím, že si uvědomují, že pokud nepomohou, muž pod trámem zemře. Třetí osoba si ovšem muže pod trámem nevšimne, protože je zahleděn do novin. Je pravda, že osoba zemře, pokud nebudou kooperovat všechny tři osoby, ale je také pravda, že třetí osoba, která si této situace nemůže být vědoma, nemůže být ani odpovědná za smrt muže. Sverdlik tak navazuje na svou argumentaci představenou v předchozích kapitolách a tvrdí, že i v případě nedbalostního opominutí se uplatní individualistická kritéria, a že za morální škodu mohou být odpovědní pouze ti jedinci, kteří věděli nebo měli vědět, že svým opominutím způsobí morální škodu.¹²⁸ Zatímco Bates tedy připouští kolektivní odpovědnost náhodných kolektivů, která je ne vždy distributivní, Sverdlik by uvažoval maximálně o sdílené odpovědnosti v případě, kdy jsou všichni jedinci náhodného kolektivu plně individuálně odpovědní.

Davy jako speciální typ náhodných kolektivů také nejsou často považovány za kolektiv, kterému by mohla být odpovědnost připisována s ohledem na absolutní nedostatek rozhodovacích procedur, zdánlivou nevzájemnost jejich účastníků a za jejich častou chaotičnost a iracionálnost. Ale například Larry May a Raimo Tuomela, jakož i jiní argumentují, že jim odpovědnost připisovat můžeme, pokud alespoň někteří z jeho členů přispěli k morální škodě a ostatní jim umožnili nemorálně jednat či jim v tom nezabránili. V těchto případech jsou všichni členové kolektivu zahrnuti do davového jednání, ačkoli ne všichni přispěli přímo k morální škodě. Jedinci v davu jednají jako jeho členové, přestože se za členy davu nemusí považovat.¹²⁹

¹²⁶ Bates, S.: The Responsibility of Random Collections. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 105-107.

¹²⁷ Mellema, G.: *Collective Responsibility*, c. d., 53.

¹²⁸ Sverdlik, S.: c. d., 68-70.

¹²⁹ Smiley, M: c. d.

Kolektivní odpovědnost odůvodňovaná obecnými pojmy

Doposud jsme se zabývali morální odpovědností členů kolektivu, kteří alespoň vzdáleně nějakým způsobem měli nebo mohli mít vliv na vznik morální škody. V této kapitole si představíme některé argumenty, na jejichž základě může být odpovědnost členům kolektivu připisována spíše na základě jejich členství v kolektivu a nikoli z hlediska jejich příčinného působení na vznik morální škody.

Za hraniční případ, tedy případ, kde sice není žádná příčinná souvislost, ale přesto může být jedinci připsána odpovědnost nejenom na základě jeho členství v kolektivu, ale i na základě jeho jednání, můžeme považovat situace, kdy absence morální škody způsobené jedincem je pouze dílem šťastné náhody. Jde o případy, kdy každý člen skupiny jedná nemorálně, ale pouze nemorální jednání jednoho člena skupiny vede k morální škodě, a to ne proto, že by jeho porušení bylo závažnějším než porušení ostatních, ale z důvodu nezávislých nahodilostí. Jedná se o jedno ze čtyř Feinbergových možných logických odůvodnění kolektivní viny, které jsme si krátce představili v kapitole obsahující definice této práce a s velmi podobným přístupem jsme se setkali i u Maye. Uvádí příklad jedince, který na párty nezřízeně pije, a potom jede domů autem normální rychlostí, přičemž zraní procházejícího chodce. Podle Feinberga můžeme bez velkého přehánění tento příklad interpretovat tak, že i ostatním členům kolektivu je možno připsat odpovědnost, pokud se jedná v daném kolektivu o velmi běžné chování, na kterém ostatní participují. Ostatní členové kolektivu jsou odpovědní za nemorální jednání, ačkoli jenom jeden z členů způsobil morální škodu. Všichni členové totiž sdílí tuto charakterovou vadu, přestože se u většiny z nich nemusí nikterak projevit. Ačkoli čím větší a diverzifikovanější kolektiv je, tím méně můžeme říci, že ji sdílí všichni nebo že sdílí tuto vadu stejným způsobem. Ti šťastní, kteří nezpůsobí díky této vadě morální škodu, pouze profitují ze svého štěstí.¹³⁰ Z této perspektivy by se tak například Němci za druhé světové války, kteří nejednali nemorálně, chovali stejně jako ti, kteří posílali Židy do plynových komor, kdyby byli na jejich místě, protože vyrůstali ve stejné společnosti, se stejnými vlivy a měli stejné charakterové předpoklady. Podle Mayova příkladu je pak jediným rozdílem mezi rasistou, který zabije a který nezabije, pouhé štěstí, jež je morálně svévolné. Uvedme ještě Feinbergův příklad vraha, který plánuje vraždu, zaměří pečlivě cíl a posléze svou oběť zastřelí, a vraha, který projde všemi kroky jako ten první, ale v posledním momentu mu

¹³⁰ Feinberg, J.: c. d., 67-69.

sedne na nos komár a v důsledku toho svou oběť netrefí. Podle Feinberga si druhý vrah zaslouží to samé morální hodnocení, protože jediným rozdílem mezi jejich jednáním je dílem štěstí.¹³¹

Vraťme se ještě k Feinbergovu členění možných logických odůvodnění kolektivní odpovědnosti. V jednom případě může být členům kolektivu připisována odpovědnost v důsledku jejich solidarity s ostatními členy v kolektivu, kdy kolektiv je odpovědný i tehdy, pokud se jenom někteří členové kolektivu podíleli na nemorálním jednání, zatímco zbytek třeba ani nepřímou. Sám Feinberg do této skupiny zařazuje kolektivy, mezi jejichž členy existuje vysoká míra faktické solidarity. Feinberg následně analyzuje, kdy je možno mluvit o skutečné kolektivní solidaritě. Především to musí být komunita kolektivního zájmu všech jednotlivých členů, ne jen určitý překryv sdílených specializovaných zájmů jednotlivců. Komunita kolektivního zájmu existuje mezi dvěma jedinci tehdy, pokud soubor zájmů každé strany obsahuje i komponenty zájmů druhé strany. Za druhé je taková komunita často spojena citovými pouty zaměřenými ke společnému objektu nebo pouty recipročních citů mezi jedinci. Konečně za třetí, solidarita znamená, že ve skupině je dobré i špatné nutně kolektivní a ne zcela redukovatelné na jednotlivé členy kolektivu. Feinberg ovšem uzavírá, že v historii lidstva byla skupinová solidarita daleko více běžnou záležitostí, než je v moderních, individualistických časech, kdy je těžko k nalezení, a proto i tento druh odůvodnění kolektivní odpovědnosti nemůže být příliš frekventovaný a významný. To podle něj ovšem neznamená, že by byl necivilizovaný či jen záležitostí barbarské historie. Můžeme uzavřít, že tento typ kolektivní odpovědnosti distribuuje odpovědnost na jedince na základě toho, kým jedinci jsou či k jakému kolektivu náleží, než na základě jakéhokoli jejich jednání, které by bylo v souvislosti s nemorálním jednáním jiných členů kolektivu. To je samozřejmě velmi kontroverzní teze s ohledem na současnou západní kulturu připisující odpovědnost jedinci za jednání, které je v příčinné souvislosti s morální škodou. Skutečná solidarita, jak ji Feinberg vymezil, má být ovšem tak hluboký vztah mezi členy příslušného kolektivu, že ponechat odpovědnost pouze u některých jedinců tohoto kolektivu v podstatě dle něj ani nelze. Všichni jedinci v solidárním kolektivu získávají z této solidarity výhody a stejně tak všichni nesou i její nevýhody.¹³²

Kolektivní solidaritu hledají filozofové především v kolektivech, jejichž členové se sami identifikují jako jeho členové a prosazují jejich sdílené zájmy či potřeby nebo

¹³¹ Radzik, L.: Collective Responsibility and Duties to Respond. In.: Social Theory and Practice (Florida State University, 1.6.2001); online: www.highbeam.com/doc/1G1-78478655.html, navštíveno dne 20.3.2011.

¹³² Feinberg, J.: c. d., 62-64.

v případech, kdy členové kolektivu projevují kolektivní vědomí tím způsobem, že jsou náchylní k pýše či studu za jednání kolektivu. Ale například Howard McGary vidí kolektivní solidaritu i v kolektivech, které toto kolektivní vědomí postrádají. Solidarita může být považována za přítomnou i ve volně strukturovaných kolektivech, jakými jsou privilegované rasové kolektivy, jejichž členové poskytují podporu dalším členům nebo profitují jako členové kolektivu, ačkoli nemusí nutně vidět svůj zájem v zájmu někoho druhého v daném kolektivu. V těchto kolektivech si nemusí členové být ani vědomi vzájemných výhod a svého jednání, které je zakódováno v rasistických či sexistických postojích.¹³³

V této kapitole jsme narazili na několik obecných pojmů, které slouží filozofům jako argumentační základ pro připsání kolektivní odpovědnosti kolektivům. Byli jimi především sdílené postoje, solidarita mezi členy kolektivu, profitování z výhod, které členům kolektivu přináší toto jejich členství, a společné zájmy. Dalšími mohou být například společné potřeby kolektivu, sdílená kultura a podobně.¹³⁴ Nebo všechny dohromady. Pokud bychom připustili na základě argumentace těmito pojmy existenci kolektivní odpovědnosti, byla by na místě opět otázka, co tato kolektivní odpovědnost znamená pro jedince, tedy zda se na ně distribuuje nebo zůstává odpovědný pouze sám kolektiv. Zřejmě by se ve většině případů šlo přiklonit spíše k distributivní kolektivní odpovědnost, protože všichni členové daný fenomén sdílí a nějakým způsobem se tedy na případné morální škodě vyplývající z nemorálního jednání kolektivu podílí. Ještě vhodnějším důsledkem nemorálního jednání kolektivu pro jeho členy by bylo dle mého názoru morální poskvrnění (viz dále).

¹³³ Smiley, M: c. d.

¹³⁴ Srov. např. s Smiley, M: c. d.

Lingvistické a emoční odůvodnění kolektivní odpovědnosti

I v předchozí kapitole jsme se zabývali fenomény, které jsou více či méně sdíleny členy kolektivu, na základě kterých bylo možno připsat kolektivům sdílenou či kolektivní odpovědnost. V této a příští kapitole se naopak budeme věnovat přímo kolektivům samotným, přičemž v této kapitole půjde o odůvodnění kolektivní odpovědnosti na základě intuitivního vnímání odpovědnosti v běžné řeči. V těchto kapitolách bude ještě méně zřejmější, jaký dopad má takto připsaná kolektivní odpovědnost dopad na členy kolektivu.

Již jsme poznali u Held a jejího pojednání o náhodných kolektivech, že základním argumentem pro existenci kolektivní odpovědnosti může být pouhá skutečnost, že odpovědnost kolektivům často připsujeme v běžné řeči.¹³⁵ Tak například Peter French uvádí, že existuje celá skupina predikátů, které nelze jednoduše vyjádřit termíny vztahujícími se k jednotlivcům, jako například obraty „prohráli fotbalový zápas“, „zvolili prezidenta“ a „schválili dodatek“. Metodologičtí individualisté mohou být dle něj bezradní v tomto kontextu.¹³⁶ Tím, že lidé vyjadřují postoje vůči kolektivům, korporacím, státům a podobným, mohou tyto kolektivy spadat pod stejná očekávání jako jedinci s ohledem na jejich schopnost odpovědně jednat a s ohledem na schopnost být subjektem, kterému je možno připsat morální odpovědnost za jejich nemorální jednání.¹³⁷

I dle Davide E. Coopera viníme běžně kolektivy takovým způsobem, který je neredukovatelný na souhrn individuálních odpovědností.¹³⁸ Na základě tohoto faktu bychom měli tedy přiznat existenci odpovědnosti kolektivů. I kdyby dle Coopera bylo připisování odpovědnosti kolektivům pouhým rétorickým prostředkem, nejsou tyto výroky redukovatelné na výroky připisující odpovědnost jednotlivcům.¹³⁹ Typickým pro kolektivy (dodejme konglomerátní kolektivy) totiž je, že se členstvo mění, což znemožňuje připisovat odpovědnost pouze členům kolektivu. Kolektiv zůstává kolektivem, i když se obmění členové, kteří do kolektivu náleží, což zvláště platí o obchodních společnostech nebo občanských sdruženích. Cooper dále hovoří o těžko postihnutelem „*esprit de corps*“, jakési celkové atmosféře v kolektivu, kterou se snaží postihnout na jeho známém příkladu tenisového klubu, který kvůli ztrátě *esprit de corps* - jeho přirozené

¹³⁵ Smiley, M: c. d.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Risser, D. T.: c. d.

¹³⁸ Cooper, D. E.: Collective Responsibility. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 36.

¹³⁹ Tamtéž, 36-37.

společenskosti a společného citění - je nucen ukončit svou činnost. Uzavření klubu je politováníhodné, ale v žádném případě není možné vinit za toto jednání jeho jednotlivé členy, a to ani za jejich nedbalost.¹⁴⁰ Cooper se tak staví proti názoru metodologických individualistů, že kolektivní odpovědnost může být vždy redukovatelná na odpovědnost jedinců. Nemůže být redukována stejně tak, jako dušená směs masa se zeleninou jakožto lahodné jídlo nemůže být redukována na popis každé ingredience jakožto ingredience lahodné.¹⁴¹

Robert S. Downie jako odpověď na článek Coopera připouští, že v některých případech nelze uvažovat o redukovatelnosti kolektivní odpovědnosti na souhrn těch individuálních, ale nesouhlasí s jeho tezí, že by se mělo jednat o kolektivní odpovědnost morální. Kolektiv nejedná dle něj nemorálně, protože nečiní morální volby, a proto mu nemůže být připsána ani morální odpovědnost. A ačkoli tedy nelze někdy vysvětlit jednání kolektivu bez odkazu na strukturu kolektivu, například na její operativní pravidla, kolektivní rozhodnutí o morálním jednání pochází vždy z individuálních rozhodnutí jeho členů. Kolektiv tedy nemůže být morálně odpovědný za nedostatek *esprit de corps*. Downie tak rozlišuje morální odpovědnost od kauzální, která naopak kolektivům připsána být může.¹⁴²

Pro úplnost můžeme dodat i podobný intuitivní argument ve prospěch existence kolektivní odpovědnosti zakládající se na emocích vůči kolektivům. Tak například Deborah Tollefsen tvrdí, že na základě pouhého faktu, že stejně jako vůči jednotlivcům máme emoční reakce i vůči kolektivům, a to ať už hněv, lítost či morální rozhořčení, tak to ospravedlňuje naši praxi přepisovat kolektivům opět stejně jako jednotlivcům morální odpovědnost.¹⁴³

Lingvistické a emoční argumenty jsou sice jednoduché a intuitivní, ale právě v tom může spočívat jejich síla a přitažlivost. Tyto argumenty je možno považovat za důležité zvláště proto, že odpovědnost je sociálním konstruktem a nikoli fenoménem, jehož podstata může být hledána mimo lidské myšlení a emoce. Námitky metodologických individualistů vůči existenci morální odpovědnosti kolektivů jsou ovšem také velmi intuitivní a založené na vnímání morální odpovědnosti v současné západní kultuře. I kdybychom tedy

¹⁴⁰ Tamtéž, 37-41.

¹⁴¹ Tamtéž, 41.

¹⁴² Downie, R.S.: Collective Responsibility. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 41.

¹⁴³ Smiley, M: c. d.

připisovali odpovědnost kolektivům na základě lingvistických a emočních argumentů, zůstává nezodpovězena otázka, zda se jedná přímo o odpovědnost morální. Užívání odpovědnosti kolektivů v běžné řeči totiž může být pouhá rétorická zkratka a emoce vůči kolektivům mohou být velmi zavádějící.

Nedistributivní kolektivní odpovědnost

Zatímco jsme v předchozí kapitole neřešili důsledky kolektivní odpovědnosti pro jedince či pro kolektiv, v této půjde výslovně o formu odpovědnosti kolektivů, kterou nese on sám a která se nedistribuuje zpět na členy kolektivu. Kolektiv může být morálně odpovědný, aniž by byl odpovědný jakýkoli jeho člen. Odpovědnost kolektivu je pojmově nezávislá na odpovědnosti jeho členů. Kolektiv jako celek tak tedy zapříčiní morální škodu a sám si též nese důsledky tohoto nemorálního jednání. Předmětem této kapitoli pak budou konglomerátní a organizované kolektivy, především korporace.

Nejnámějším obhájcem tohoto přístupu je bezpochyby Peter French, který se tímto tématem zabývá již několik desítek let, během nichž se jeho pozice ovšem částečně měnila. Nejprve považoval korporace za morální osoby, které mají stejná práva a povinnosti jako jednotlivci. French zaútočil na metodologické individualisty tvrzením, že korporace je intencionální agent. Pod tíhou kritiky přestal korporace považovat za morální osoby, ale referuje o nich nadále jako o morálních aktérech, přičemž pokračuje v jejich vnímání z pozic funkcionalismu jako aktérů schopných jednat intencionálně.¹⁴⁴ Klíčový prvek jeho přístupu spočívá v tvrzení, že korporace a další formální organizace mají vnitřní rozhodovací strukturu, která umožňuje korporátní rozhodnutí a jednání. Vnitřní korporátní struktura je prostřednictvím koordinace, subordinace a syntézy jednání a intencí různých jednotlivých členů organizace transformována do korporátního jednání. Korporátní struktura také umožňuje korporacím reagovat konstruktivně na důsledky morální odpovědnosti.¹⁴⁵

French navazuje na své rozlišení agregátních a konglomerátních kolektivů. Podle něj se odpovědnost připisovaná agregátnímu kolektivu členům tohoto kolektivu vždy distribuuje. Pokud agregátní kolektiv nese odpovědnost za výsledek, potom jeho členové vždy nesou odpovědnost za tento výsledek. Připouští, že principy metodologických individualistů se zde zdají vhodné.¹⁴⁶ Naopak identita konglomerátního kolektivu se nemění s měnícím se členstvem. Tři charakteristiky odlišují pak dle Frenche konglomeráty od agregátů: 1. mají rozhodovací proceduru umožňující kolektivní jednání; 2. mají vynutitelné standardy chování; 3. členové plní definované role uvnitř konglomerátu a

¹⁴⁴ Risser, D. T.: c. d.

¹⁴⁵ French, P.A.: The Corporation as a Moral Person. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 143-144.

¹⁴⁶ Mellema, G.: *Collective Responsibility*, c. d., 53-54.

identita konglomerátu není dotčena výměnou osob zastávajících tyto role. Na základě těchto charakteristik může konglomerát rozhodnout o svém jednání a jednat, v důsledku čehož může nést morální odpovědnost za své nemorální jednání. Výroky připisující odpovědnost konglomerátu pak nejsou redukovatelné na výroky připisující odpovědnost jeho členům.¹⁴⁷

Na Frenchův přístup kriticky reagoval z několika různých pozic Manuel G. Velasquez, přičemž jde většinou o již známé argumenty metodologických individualistů. Podle něj French umožňuje připsat korporacím odpovědnost, protože korporace (1) činí akce, které mohou být připsány pouze korporacím a ne žádnému z jejích členů a (2) činí tyto akce s úmyslem, který může být připsán pouze korporacím a ne žádnému z jejích členů. French se dle Velasqueze snaží prokázat u korporací naplnění podmínek, které jsou v jádru filozofického a právního pojmu odpovědnosti: *actus reus* a *mens rea*. Zdá se tak, že korporace jednají, a to intencionálně. Pro Velasqueze je to ale jenom zdání.¹⁴⁸

Co se týče *actus reus*, jednání připisované korporaci není jednání, které vykonala korporace jako entita odlišná od svých členů, protože korporace nejedná jinak než prostřednictvím svých členů. Podle Velasqueze je tak nevhodné připisovat morální odpovědnost korporaci na základě jednání jejích členů. Velasquez připouští, že ne každé jednání korporace může být redukováno na její členy (např. fúze společností). Ale z této teze nemůžeme odvozovat, že členové korporace nenesou za jednání korporace morální odpovědnost. Existuje řada možných jednání, která mohou být připisována pouze korporaci, ale jedinci jsou vždy ti, kteří jsou hybateli těchto jednání. Tím ovšem nechce Velasquez říci, že korporátní jednání je beze zbytku redukovatelné na jedince, protože korporátní jednání vyžaduje určitý sociální kontext a existenci určitých konstitutivních pravidel.¹⁴⁹

French se podle něj také mylí, když tvrdí, že intence připisované kolektivům jsou ty, na jejichž základě připisujeme odpovědnost jedincům a které můžeme použít pro odůvodnění morální odpovědnosti korporací. Podle Frenche mohou být korporátní intence odvozeny od korporátní oficiální politiky, rozhodovacích procedur a autorit, kterým musí být členové korporace poslušní. Tato vnitřní korporátní struktura, jak již naznačeno, koordinuje, subordinuje a syntetizuje intence a jednání různých osob do korporátního rozhodnutí. Ačkoli pak žádný člen korporace nemusí zamýšlet dosažení určitého cíle

¹⁴⁷ Smiley, M: c. d.

¹⁴⁸ Velasquez, M.G.: c. d., 117-118.

¹⁴⁹ Tamtéž, 118-120.

vytvořeného touto rozhodovací strukturou, tak přesto korporace samotná může mít za cíl dosažení tohoto cíle. Podle Velasqueze může mít French pravdu s tvrzením, že intence můžeme odvodit z korporátní struktury a že tyto intence mohou být připsány pouze korporacím a ne jejím členům. Ale na základě tohoto argumentu nemůže být tvrzeno, že korporace jedná intencionálně. Jednání je totiž intencionální pouze tehdy, pokud je provedeno na základě intence formované v mysli subjektu, jehož tělesné pohyby představují toto jednání. Naopak korporátní intence jsou tvořeny členy jakožto od kolektivu odlišnými subjekty. Pouze jednota mysli a těla, kterou korporace postrádají, umožňuje intencionální jednání. Morální odpovědnost se připisuje potom jenom entitám, které formují intenci a tuto vykonají svým vlastním tělesným pohybem. Korporacím proto morální odpovědnost nemůže být dle Velasqueze připsána.¹⁵⁰

Dalším argumentem, kterým chce Velasquez ukázat, že korporace jako entita odlišná od svých členů nemůže být morálně odpovědná za nemorální jednání, je teze, že morální odpovědnost se pojí s vinou a trestem. Sám se ptá, koho bychom měli vinit a trestat, co je to ta korporace, která nese morální odpovědnost. Korporace může být dle něj legální fikce, strukturovaný soubor vztahů a či soubor lidských bytostí. První případ vylučuje, protože fikce nemůže nést odpovědnost. Stejně tak to nelze říct i o vztazích či organizační struktuře. Nelze vinit organizační strukturu bez toho, aniž bychom vinili či trestali členy korporace. U pojetí korporace jako souboru lidských bytostí rozlišuje vinu a trest pro organizaci jako takovou, distribuci každému členu skupiny nebo distribuci jenom určitým členům skupiny. Vylučuje přitom první možnost, protože není možno trestat skupinu jako celek. Mimoto by trest dopadl buď na všechny členy nebo na některé z nich, což by odpovídalo i druhé či třetí možnosti. Velasquez odmítá i distribuci všem členům kolektivu. Někteří členové totiž mohou být naprosto nevinni. A co se týče třetího pojetí distribuce odpovědnosti, vracíme se zpět k individuálnímu hodnocení morálního jednání. A pokud bychom připisovali morální odpovědnost za nemorální jednání korporacím, ztratili bychom dle Velasqueze ze zřetele vinu a trest pro jedince, kteří skutečně nemorálně jednali.¹⁵¹

Navzdory právě představené kritice jsem ovšem toho názoru, že v určitých případech je vhodné připisovat organizovaným kolektivům morální odpovědnost, protože intence kolektivu nemůže být zcela redukovatelná na jeho členy, protože jednání členů může být silně ovlivněno kolektivem a kolektivními cíli a protože kolektivu mohou být

¹⁵⁰ Tamtéž, 120-121.

¹⁵¹ Tamtéž, 122-126.

připsány důsledky odpovědnosti. Vezměme si například hypotetický organizovaný spolek skinheadů, který má zcela nepochybně za cíl fyzické napadání Romů. Tento spolek vznikl z důvodu naplňování tohoto cíle a členové se hlásí do tohoto spolku s tímto vědomím. Identita spolku je od tohoto cíle silně odvozena a projevuje se v každodenní činnosti tohoto spolku. Náš hypotetický skinheadský spolek byl navíc založen již před několika desetiletími, má svou tradici a někteří bývalí členové spolku jsou uctíváni jako hrdinové za své rasistické činy. Nyní se nejvyšší vedení spolku rozhodlo, že je načase zase spáchat nějaký podobný „hrdinský čin“ a že jedna frakce běžných členů podnikne útok na jednu romskou rodinu. Toto rozhodnutí je známo všem členům spolku. Čin je naplánována a proveden.

Je možné samozřejmě připsat morální odpovědnost přímým účastníkům činu, případně vedení spolku za navádění a některým dalším za nápomoc při provedení činu, protože oni se nakonec dobrovolně podíleli na nemorálním jednání a protože jejich individuální jednání vedlo k morální škodě. Můžeme tedy říci, že člen skinheadského spolku X, Y a Z je morálně odpovědný za vzniklou morální škodu, což by byl přístup metodologických individualistů. Obhájci kolektivní odpovědnosti by ovšem připisovali morální odpovědnost i kolektivu. Nelze totiž v tomto případě mluvit spíše o kolektivní intenci než o intencích samotných jednotlivců? Vždyť zde lze říci, že spíše než o souhrn individuálních intencí v sociálním kontextu spolku šlo o určení individuálních intencí ze strany spolku, jeho cílů, tradic a identity. Členové, kteří čin vykonali, se sice mohli rozhodnout jednat v souladu s morálkou a již tím, že dobrovolně do spolku vstoupili, vyjádřili svůj souhlas s tímto jednáním. Ale třeba ani takto jednat nakonec nechtěli, přičemž si ovšem uvědomovali, že by to znamenalo jejich sociální konec v daném spolku. A právě toto vědomí a vědomí jejich identity ve spolku a loajálnost spolku samotnému mohla nakonec převážit v jejich rozhodování. Ani jednání, jako druhá klíčová složka morální odpovědnosti, není zcela redukovatelné na jednání jednotlivých členů. Tito sice čin provedli fyzicky, ale rozhodně jménem spolku. Kdyby se chtěli na místě činu pochlubit, nenapsali by zřejmě, že členové X, Y a Z spáchali tento čin, ale uvedli by jméno samotného spolku. Ten se sám může přihlásit k tomuto činu. I důsledky odpovědnosti za vzniklou morální škodu by pak měl nést především sám spolek. Je třeba samozřejmě přičítat odpovědnost jednotlivým členům X, Y a Z, ale má být tohoto ušetřen sám spolek? Jednotliví členové mohou být kdykoli nahrazeni, aniž by to mělo nějaký podstatný vliv na spolek. Naopak, jeho identita bude po rasistickém činu posílena a členové X, Y a Z budou za hrdiny. Je třeba připsat morální odpovědnost především spolku, jehož samotná existence

je morálně závadná, je třeba ukázat, že cíle, tradice, hodnoty a identita spolku jsou nemorální, a že členství v tomto spolku je morálně špatné. Je třeba vyvinout morální tlak ze strany společnosti na rozpuštění tohoto spolku či alespoň jeho změnu, na zabránění všem jeho aktivitám a další. Ze všech těchto důvodů mám za to, že kolektivní odpovědnost připisovaná kolektivu je z morálního hlediska přípustná a žádaná. Na druhou stranu je ovšem třeba dále připomínat Velasquezovu kritiku, že ve skutečnosti neexistuje subjekt, kterému by šlo morální odpovědnost připsat. Ten by totiž tvrdil, že existence tohoto spolku hrála kauzální roli ve spáchání činu, proto by spolek měl nést nikoli morální, ale kauzální odpovědnost.¹⁵² Tento přístup se mi ovšem zdá nedostatečný vzhledem k výše uvedenému i vzhledem k tomu, že se sám nezabývá možnými důsledky kauzální odpovědnosti pro jedince a pro kolektiv.

Podobně můžeme argumentovat i u dalšího hypotetického příkladu genocidy jednoho národa vůči jiné skupině. Genocidu můžeme považovat také za kolektivní zločin, a to jak co se týče intence, tak co se týče jednání.¹⁵³ Jak genocidní národ, tak poškozená skupina jsou vymezeny kolektivně, nikoli jako souhrn jedinců. Intencí genocidního národa je zničit skupinu. Tato intence nepochází primárně od jednotlivých členů národa, ale je spíše souhrou jeho dlouhodobé identity, tradic, politických poměrů, institucí, právního řádu, společenské atmosféry a dalších kolektivních rysů, které nejsou zcela redukovatelné na jedince a prostřednictvím nichž je jedinec naopak do jisté míry sociálně formován. Kolektivní intence určuje individuální intenci poškodit jiné jedince poškozované skupiny. Jedinec zároveň nejedná sám za sebe, ale jménem kolektivu. Stejně tak poškozovaná skupina vnímá genocidu jako zločin genocidního národa, z něhož i napříště může mít strach a od nějž jako celku čeká nápravu. Důležité v tomto případě jsou ovšem pro genocidní národ i důsledky odpovědnosti, kterou mu za genocidu můžeme připsat. I když je veškerá morální obroda národa možná jenom prostřednictvím jedinců a ačkoli uvědomění národa je ve skutečnosti uvědoměním mnoha lidí,¹⁵⁴ klást důraz pouze na jednotlivce v rámci této obrody nemusí být příliš efektivní. Důsledky odpovědnosti je možno vztáhnout i na výše jmenované kolektivní fenomény, které následně mohou mít za následek i morální obrodu samotných jednotlivců. Změna těchto fenoménů by se mohla dít například vnucenou demokratizací státu, změnou nahlížení na historii a tradice národa ze strany autorit národa, oficiálním zmírněním nenávisti vůči jiné skupině, která je obsažená

¹⁵² Tamtéž, 126.

¹⁵³ May, L.: *Genocide: A normative account*, c. d., 2.

¹⁵⁴ srov. s Jaspers, K.: c. d., 115.

v identitě národa, apod. Tyto změny je možno provést i bez nápravy většího počtu jednotlivých příslušníků národa, ať už morálním nátlakem či zásahem zvenčí či ze strany politických či jiných autorit zevnitř národa.

Na teoretičtější úrovni rozebírá tyto moje úvahy Danielle Celermajer, která do středu své teorie staví pojem sociálního významu. Národ můžeme rozumět ne jako soubor lidí sdílejících určité teritorium nebo etnikum, ale jako jedinečnou formu organizovaného významu. Význam pak není nějaká abstrakce, která existuje v hlavách lidí jako ideologie, ale je vždy ustaven v jazyku, právu, práci, politice. Významy jsou pak konstituované, ale i samy konstituují. Lidé je v průběhu socializace přijímají, ale zároveň je i tvoří a ovlivňují. Význam je vždy neurčitý a nekompletní před aktem jejich interpretace. Je nutně kolektivním projektem a nemůže být považován za agregaci významů jedinců. Na empirické úrovni je to samozřejmě vždy konkrétní jedinec, který aktivně interpretuje významy, ale sociální význam je jedinečná práce lidí, kteří tvoří kolektiv. Tento teoretický rámec nám pomáhá vysvětlit, jak jsou členové kolektivu zahrnuti v tvorbě a udržování systému významů uvnitř něho a v jeho normativních principech a důsledku toho i v kolektivní odpovědnosti. Významy, které nejsou v souladu s morálkou, potom umožňují kolektivu jednat nemorálně nebo alespoň neumožnily systematické a významné veřejné protesty vůči tomuto jednání.¹⁵⁵ Připisování morální odpovědnosti kolektivům má pak za cíl především nápravu těchto významů tak, aby byly v souladu s morálkou.

¹⁵⁵ Celermajer, D.: *The Sins of The Nation And The Ritual of Apologies* (New York: Cambridge University Press, 2009), 225-239.

Historické křivdy

Doposud jsme nebrali ohled na skutečnost, zda nemorální jednání kolektivu proběhlo relativně nedávno či zda jde již o vzdálenou historii. Různí filozofové zkoumají i způsob, jak připsat odpovědnost kolektivům za nemorální jednání předchozích generací. Jde tedy o případy, kdy většina členů kolektivu, jehož předchozí generace nemorálně jednali, již nežije. Z tohoto důvodu se může zdát jako rozumné popírání existence jakékoli odpovědnosti.¹⁵⁶ S většinou argumentů, na jejichž základě se odpovědnost kolektivům za historické křivdy připisuje, jsme se ovšem v průběhu této práce již setkali. Připisování odpovědnosti současným kolektivům za historické křivdy není pak ovšem jenom filozofické cvičení, protože v posledních desetiletích se můžeme setkat například s velmi dlouhou řadou kolektivních, ponejvíce státních omluv či s požadavky na reparace za historické křivdy.¹⁵⁷

Typickým argumentem, jak ospravedlnit odpovědnost kolektivu za jeho historické křivdy, je poukaz na mezigenerační solidaritu nebo identifikaci s kolektivem, která přetrvává po generace. Tak například Farid Abdel-Nour má za to, že kolektivní solidarita je alespoň u některých kolektivů dostatečná pro připsání odpovědnosti za jednání druhých členů, včetně předchůdců, zvláště pokud se členové identifikují se svými předchůdci a jsou pyšní na jejich činy. Proto pak musí akceptovat i odpovědnost za nemorální jednání spojené s těmito činy.¹⁵⁸

Kritická je vůči tomuto argumentu Janna Thompson, která se odpovědností za historické křivdy ve svém článku zabývá komplexněji. Uznává opodstatněnost argumentu, že všichni členové kolektivu nesou odpovědnost za škodu, která vznikla jiné skupině a která byla zapříčiněna určitou identitou a pýchou kolektivu (např. nadřazené rasy). V rozmezí generací měli členové kolektivu společný projekt, kterým mohlo být např. rasové zotročení. My, přítomní členové se dle ní považujeme za pokračovatele práce našich předchůdců. I předchozí generace zahrnují přítomní členové kolektivu pod výraz „my“, stejně jako poškozená skupina nerozlišuje předchozí a současné generace. Její kritika ale

¹⁵⁶ Smiley, M: c. d.

¹⁵⁷ viz např. Radzik, L.: c. d.; Celermajer, D.: c. d., 14-42.

¹⁵⁸ Thompson, J.: *Collective Responsibility for Historic Injustices*. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006), 156.

spočívá v argumentu, že ti, kteří nesdílí tuto solidaritu nebo se neidentifikují s kolektivem, mohou této odpovědnosti uniknout.¹⁵⁹

Charles S. Maier pak uvádí, že pokud kolektiv lidí – definován nacionálně, etnicky nebo jako dobrovolné sdružení osob – si přeje nárokovat svou kontinuitu v průběhu historie, musí také převzít odpovědnost za historické křivdy spáchané těmi, kteří jednali jménem tohoto kolektivu, a to i za křivdy spáchané daleko předtím, než byli současní členové narození. Nárokování národnosti jako podmínky existence skupiny v historickém čase zahrnuje i akceptaci odpovědnosti. Autor zde poukazuje především na rozdíl mezi akceptací kolektivní odpovědnosti a jazykovým vyjádřením, že jsme odpovědní za historickou křivdu, která by mohla implikovat kauzální roli v historické křivdě a mohla by naznačovat kolektivní vinu, která je v tomto případě nepřijatelná. Akceptace kolektivní odpovědnosti znamená být ochotný uzнат závazky, které vyplývají z existence skupiny a ze členství v ní. Odpovědnost je založena volbou člena kolektivu zůstat jeho členem. Všichni Američané nemohou být tedy viněni za masakr v My Lai, nebo současné německé generace nemohou být viněni za hrůzy druhé světové války. Nicméně tím, že si vybrali být spojování s národem, který jednal takto nemorálně, musí přijmout odpovědnost za toto jednání a jeho důsledky např. v podobě reparací. Podle Maiera přijímá současná západní kultura takovouto odpovědnost (např. němečtí politici opakovaně akceptovali odpovědnost za hrůzy nacismu).¹⁶⁰

Další argument nabízí Christopher Kutz, který tvrdí, že kolektivy jednají na základě stejné intence v průběhu plynutí času, proto mohou být morálně odpovědní za historické křivdy. Kriticky se ovšem na tento přístup můžeme podívat optikou Bratmanovi teze sdílené intence, na základě níž se odpovědnost za sdílenou intenci připisuje subjektům nejenom z důvodu sdílené intence, ale i z důvodu vzájemné interakce jedinců tvořících tuto intenci. Ta v mezigeneračním pohledu chybí, proto nelze použít sdílenou intenci k odůvodnění kolektivní odpovědnosti za historické křivdy.¹⁶¹

Podle Lindy Radzik pak postačuje pro odpovědnost kolektivu za historické křivdy ukázat, že existující členové skupiny mají z historických křivd výhody. I tento argument kritizuje již zmíněná Thompson prostřednictvím obecné a intuitivní teze, která může být použita i u ostatních přístupů uvedených v této kapitole, že ani tady neznamena profitování z historických křivd odpovědnost za jednání, nad kterým jsme logicky nemohli mít žádnou

¹⁵⁹ Thompson, J.: c. d., 157.

¹⁶⁰ Maier, Ch.S.: c. d., 682-685.

¹⁶¹ Smiley, M: c. d..

kontrolu. Profitování z historických křivd může ovšem podle ní znamenat alespoň něco jako prodloužení škody a jejích důsledků do budoucna. Jinými slovy, může to být přijatelný zdroj pro prospektivní odpovědnost a z ní vyplývající povinnost napravit existující morální škodu.¹⁶²

Thompson po kritice všech výše uvedených i dalších přístupů navrhuje svůj model, ve kterém členové kolektivu mají povinnost participovat a podporovat instituce a procesy, které umožňují jejich kolektivu jednat spravedlivě a efektivně, a to i v mezigeneračním horizontu. Tato povinnost vyžaduje, aby členové kolektivu zajistili, že jejich instituce plní jejich řádné cíle, že napravují chyby a činí rekompenzaci za historické křivdy. Členové jsou prospektivně odpovědní za plnění této povinnosti. Mít tuto odpovědnost tak neznamená být odpovědný za nemorální jednání kolektivu v minulosti, ale být odpovědný za jejich nápravu. Pokud došlo k nemorálnímu jednání, potom členové mají povinnost určit, co bylo špatně, reformovat instituce a zákony pokud nutno a snad potrestat i odpovědné osoby. Náprava chyb a odstranění nespravedlností je součástí toho, co znamená podporovat morálně správné instituce, přičemž tuto odpovědnost členové mají, i když nikterak nepřispěli k nemorálnímu jednání v minulosti. Povinnost udržovat morálně spolehlivé instituce znamená umožňovat a dodržovat i dlouhotrvající závazky, tedy závazky přesahující jednotlivé generace, jakož i závazky vyplývající z historických křivd.¹⁶³

V této kapitole jsme si krátce představili různé autory pokoušející se na základě různých argumentů připsat kolektivu morální odpovědnost za historické křivdy. Tyto přístupy jsou ovšem nepřesvědčivé ve srovnání s argumenty metodologických individualistů. Všechny je kriticky odsoudila i Thompson, která se potom sama vyhýbá uvažování v rámci retrospektivní odpovědnosti (hledání argumentů, jak jsou současní členové spojení s historickými křivdami kolektivu, na základě něhož nesou morální odpovědnost) a obrací se k prospektivní odpovědnosti členů kolektivu, kteří jsou odpovědní za plnění povinnosti participovat a podporovat instituce a procesy, které umožňují jejich kolektivu jednat spravedlivě a efektivně. V další kapitole se budeme zabývat otázkou, zda takto široce, na základě členství v kolektivu stanovená prospektivní odpovědnost, se kterou jsme se setkali v různých verzích již třeba u Maye či Young, je vůbec odpovědností morální. Dle mého názoru je u tohoto druhu prospektivní

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Thompson, J.: c. d., 162-166.

odpovědnosti vhodnější uvažovat spíše o kategorii morálního poskvrnění. I například výše zmíněná Linda Radzik pracuje s pojmem morálního poskvrnění současných členů za historické křivdy kolektivu, přičemž poukazuje na příklad současných Němců za hrůzy spáchané za druhé světové války.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Radzik, L.: c. d.

Morální poskvrnění

V debatě o morální odpovědnosti kolektivů je možno se setkat i s pojmem morální poskvrnění (*moral taint*), který je však třeba důrazně od morální odpovědnosti odlišovat. Ani tento pojem ovšem není pojímán různými autory jednotně. Jeho jádrem však je, že osoba, která se účastní nemorálního jednání, může za různých okolností morálně poskvrnit ty, se kterými je nějakým způsobem spojena. Tak např. celá rodina může poskvrněna vražedným jednáním jednoho člena rodiny, jednatel společnosti může být poskvrněn korupčním jednáním druhého jednatele a sestřička v nemocnici může poskvrněna špatným léčením doktora, kterému asistuje. V těchto případech je morální reputace lidí narušena nemorálním jednáním jiných osob nebo dokonce zlo jedné osoby se nějakým způsobem přenáší na druhou, dostatečně blízkou osobu. Někdy se o morálním poskvrnění ovšem uvažuje i v případě, kdy nemorální jednání je spojeno s někým i velmi vzdáleně, například kdy všichni bílí Američané jsou poskvrněni vražedným činem vraha Martina Luthera Kinga, či biblický Adam poskvrnil svých hříchem celé lidstvo.¹⁶⁵

Nabízí se otázka, zda je toto poskvrnění vůbec morálním pojmem. Může být morální status jedné osoby negativně ovlivněn nemorálním jednáním jiných jenom na základě nějakého spojení? V případě morálního poskvrnění se totiž zdá, že morální status osoby je dotčen něčím, nad čím nemá jedinec vůbec žádnou kontrolu, přičemž kontrola je v současné západní kultuře obecně považována za podmínku připsání morální odpovědnosti a vůbec podmínku pro hodnocení jednání v rámci morálky. Pokud pak připustíme pojem morálního poskvrnění, nabízí se logicky druhá otázka: jaké jsou důsledky morálního poskvrnění pro jedince, co to znamená pro něj samotného a co lze od něj v důsledku poskvrnění očekávat. Na následujících stránkách se budeme zabývat především těmito dvěma otázkami, tedy podmínkami možného morálního poskvrnění a jeho důsledky pro jedince. Představíme si pojednání o tomto pojmu z pera filozofů Anthony Appiaha, Larryho Maye a Lindy Radzik.

Anthony Appiah pojímá morální poskvrnění poněkud odlišně, než jak mu rozumíme v této práci a jak ho pojímají i další, níže uvedení autoři. Appiah se vydává do historie a poukazuje na morální důsledky nezamýšlené asociace s morální škodou v myšlení Homérského Řecka, kdy k trestu stačilo být stigmatizován za určité spojení s následkem morálně špatného jednání. Appiah označuje tento koncept za morální

¹⁶⁵ Mellema, G. F.: *Collective Responsibility*, c. d., 71.

poskvrnění a tvrdí, že dlouho tento koncept v západní kultuře absentoval. Ale i o tomto konceptu lze v současném myšlení o morálce uvažovat, i když za poněkud přísnějších podmínek.¹⁶⁶ Appiah uvádí příklad akcionáře vlastníciho akcie jihoafrické společnosti, která vybavuje tehdejší režim apartheidu zbraněmi, jež režimu pomáhají udržet se u moci. Akcionář tak má na základě tohoto spojení, ze kterého sám profituje, „špinavé ruce“. Důležitou skutečností je, že prodejem těchto akcií a tudíž symbolickým přerušením tohoto spojení se ničemu nepomůže, protože by akcie koupil někdo jiný a situace v Jihoafrické republice by zůstala nezměněna. Nicméně Appiah považuje zrovna toto spojení za extrémně nepřímé, proto je morální poskvrnění minimální. Uvádí však pak další případy, kde je toto spojení mnohem přímější a kdy si poskvrněná osoba opět mohla vybrat, zda bude spojena s morální škodou a z tohoto spojení případně profitovat s vědomím, že jeho volba nemůže mít téměř žádný vliv na vznik morální škody. Tak například prodavač zbraní může a nemusí prodat zbraň skinheadovi, pokud ví, že ji použije proti Romovi ze sousedství, a ví, že skinhead by si jinak opatřil tu stejnou zbraň u druhého prodavače zbraní, který má obchod nedaleko. Pokud by zbraň neprodal a nechal by vydělat druhého prodavače zbraní, jeho morální integrita by nebyla narušena spojením s morální škodou.¹⁶⁷

Morální poskvrnění má dle Appiaha důsledky pro morální integritu jedince. Ačkoli jedinec nesdílí vinu nebo odpovědnost za morální škodu, jeho morální integrita je negativně ovlivněna. Jedinec si mohl zvolit, zda bude figurovat v kauzálním řetězci vedoucím k této škodě.¹⁶⁸ Morální poskvrnění je však dle něj slabším pojmem oproti morální odpovědnosti. Zdá se potom, že pocit hanby či ostuda je v tomto případě vhodnou odpovědí na skutečnost, že je jedinec poskvrněn nemorálním jednáním jiného jedince.¹⁶⁹

Dalším autorem, který má ale k morálnímu poskvrnění poněkud odlišný, ale této práci bližší přístup, je nám již známý Larry May. Ten navazuje na rozlišování právní, politické, morální a metafyzické viny v díle Karla Jasperse *Otázka viny*, přičemž právě metafyzickou vinu a morální poskvrnění vidí jako velmi blízké koncepty. Podle Jasperse „*existuje solidarita mezi lidmi jako lidmi, v jejímž důsledku je každý spoluodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nespravedlnost na světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím. Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl,*

¹⁶⁶ Tamtéž, 71-72.

¹⁶⁷ Appiah, A.: Racism and Moral Pollution; In.: L. May, S. Hoffman (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991), 224-236.

¹⁶⁸ Mellema, G. F.: Collective Responsibility, c. d., 73.

¹⁶⁹ Tamtéž, 81.

*abych jim zabránil, jsem spoluvinen.*¹⁷⁰ Dle Maye se ovšem Jaspers příliš přibližuje myšlence, že jedinec je metafyzicky vinný za všechno zlo, které se ve světě stane, s čímž May nesouhlasí.¹⁷¹

Zatímco morální vina je v Mayově interpretaci Jasperse založená na tom, co člověk činí, metafyzická vina oproti tomu spočívá na tom, kým člověk je, tedy s kým sdílí onu solidaritu, o které se zmiňuje Jaspers, resp. do jakého kolektivu, který ovlivňuje jeho identitu, člověk patří. V důsledku skutečnosti, že členové kolektivu sdílí identitu kolektivu, která je zpětně do určité míry formuje, jsou nějakým způsobem zahrnuti i v tom, co dělají ostatní členové tohoto kolektivu či jak jedná kolektiv sám. Členství v kolektivu je dle Maye ale pouze jedna důležitá premisa, na které metafyzická vina stojí. Druhou je fakt, že člověk si sám může zvolit, zda zabrání morálně škodě, zda vyjádří alespoň nesouhlas, či zda neučiní nic ohledně morální škody. Metafyzicky vinný je potom ten člověk, který si zvolil třetí možnost, tedy neučinil nic ohledně morální škody, kterou spáchali členové kolektivu, se kterými sdílí společnou identitu, ačkoli on sám se přímo na tomto nemorálním jednání nepodílel. Zatímco se tedy morální vina odvozuje od nemorálního jednání jedince vedoucího k morální škodě, metafyzická vina se zakládá především členstvím jedince v kolektivu a z něj teprve vyplývající povinnosti se nějakým způsobem vymezit vůči morální škodě způsobené nemorálním jednáním kolektivu.¹⁷²

May namísto metafyzické viny užívá pojmu morálního poskvrnění. Podle něj je nepopíratelné, že členství ve skupině, která participuje na nemorálním jednání, vede někdy u některých jedinců k pocitům hanby či viny, ačkoli tito nemohli morální škodě nikterak zabránit (např. někteří Američané cítí vinu za masakr v My Lai, někteří Němci cítí vinu či se stydí za holocaust). To je dle Maye důsledek sdíleného pocitu solidarity, sdílené identifikace s kolektivem. Členové cítí vinu či hanbu za morální škodu stejně tak, jako mohou být na svůj kolektiv pyšní.¹⁷³

Konceptem morálního poskvrnění chce May vyjádřit odlišnost od morální odpovědnosti. U morální odpovědnosti máme nad vznikem morální škody určitou kontrolu, což neplatí u morálního poskvrnění, protože jsme poskvrnění na základě našeho členství v kolektivu, pokud nemorální jednání kolektivu jedinec alespoň neodsoudí. Ani zde jedinec tedy není bezmocný v možnosti vyhnout se morálnímu poskvrnění. V požadavku vyjádřit alespoň nesouhlas s morální škodou pak můžeme vidět opět určitou

¹⁷⁰ Jaspers, K.: c. d., 26.

¹⁷¹ May, L.: *Sharing Responsibility*, c. d., 147-148.

¹⁷² Tamtéž, 147-148.

¹⁷³ Tamtéž, 152.

prospektivní povinnost jedince. Rozdíl v pojetí morálního poskvrnění mezi Appiahem a Mayem je potom zřejmý. Appiah užívá tento pojem v těch případech, kde je nějaké kauzální spojení mezi jednáním jedince, ačkoli toto jednání nevede nutně k morální škodě, a morální škodou, zatímco May aplikuje morální poskvrnění velmi široce na základě členství v kolektivu, jenž nemorálně jednal, s tím, že ti, co vyjádří alespoň nesouhlas s tímto nemorálním jednáním, se morálnímu poskvrnění vyhnou.¹⁷⁴

Na Mayoovo pojetí morálního poskvrnění dále volně navazuje Linda Radzik. Poznnamenává, že koncept morálního poskvrnění může být z morálního hlediska pochybný. Za prvé podkopává tradiční spojení mezi kontrolou a odpovědností, protože členství v kolektivu není vždy ve sféře jedincovi volby, pokud jde například o případy rasové, etnické a národní identity. Za druhé se jí zdá, že koncept morálního poskvrnění je v rozporu s liberální etikou oddělenosti osob (*separateness of persons*). John Rawls používá tento termín pro vyjádření myšlenky, že individuum má od ostatních jedinců oddělené, nepřenositelné hodnoty. Na základě její interpretace Rawlse je jedním z důsledků této idey, že morální odpovědnost musí být posuzována u každého jedince separátně a na základě jeho vlastních jednání, aby nebyly narušeny principy spravedlnosti. U morálního poskvrnění hrozí, že nemorální jednání některých členů kolektivu naruší morální status dalších, a tak může být popřena jejich oddělenost a na základě toho i jejich důstojnost. Úmyslem Radzik je představit přístup, který umožní oddělit kontrolu a pojem odpovědnosti či jeho slabší verze morálního poskvrnění, a přitom neporušit Rawlsův požadavek oddělenosti osob. Její přístup spočívá na myšlence, že člen kolektivu má povinnost nějakým způsobem reagovat na nemorální jednání kolektivu (*duties of respond account*).¹⁷⁵

Podle Radzik se metafyzická vina či morální poskvrnění zdá být kompatibilní s doktrínou oddělenosti osob v případě, že člen kolektivu má dluh či povinnost nějakým způsobem reagovat na nemorální jednání kolektivu. Tato povinnost neignoruje morální oddělenost a nezávislou důstojnost jednotlivců, ale přesto uznává, že naše životy jsou v některých ohledech hluboce propojeny. Dle Radzik má jedinec dluh zejména vůči poškozené skupině, která může mít oprávněný strach z dalšího jednání nemorálního kolektivu. Jedinec je poskvrněn, pokud vznikla morální škoda jménem jeho kolektivu a pokud se stává objektem strachu ze strany poškozeného kolektivu, což platí i v případě, kdy se na jednání nikterak nepodílel a ani z něj neprofitoval. Jedinec tak sdílí s ostatními

¹⁷⁴ Mellema, G. F.: *Collective Responsibility*, c. d., 75-76.

¹⁷⁵ Radzik, L.: c. d.

povinnost reagovat na odůvodněný strach poškozené skupiny. V očích poškozené skupiny může být jedním z těch, kteří patří ke kolektivu, který je poškodil, ačkoli sám jedinec se nemusí s tímto kolektivem identifikovat. Povinnost odpovědět bude tím silnější, čím více je jedinec kauzálně spojen s nemorálním jednáním, čím blíže v čase a místě je k poškozené skupině, čím horší byla škoda a čím silnější je strach. Důsledkem této odpovědnosti není vina, obviňování či trest. Dle Radzik tento přístup respektuje důstojnost a morální oddělenost členů nemorálního kolektivu. Jedinec sice musí reagovat na základě skutečnosti, která není pod jeho kontrolou, ale přijímání takovýchto povinností je v životě zcela běžné: například má jedinec povinnosti vůči svým rodičům, ačkoli neměl žádnou možnost si své rodiče vybrat. Uznání této povinnosti nepopírá žádným způsobem Rawlsův požadavek oddělenosti osob.¹⁷⁶

Stejně jako May tedy Radzik akcentuje prospektivní povinnost nějakým způsobem reagovat na morální škodu způsobenou kolektivem. Zatímco May odůvodňuje morální poskvrnění, z něž tato povinnost vyrůstá, na základě členství v kolektivu, Radzik zaujímá perspektivu poškozeného kolektivu a jeho odůvodněné nároky a strach. Její model podle ní dokáže uchopit intuici, že existuje něco jako kolektivní odpovědnost, a zároveň neporušit liberální požadavek oddělenosti osob. A především uznává důstojnost poškozených lidí.¹⁷⁷

V návaznosti na právě uvedené je vhodné zde zaznamenat výstižnou kritickou poznámku vůči morálnímu poskvrnění od Davida Silvera. Morální poskvrnění vnímá velmi široce bez nějakých dalších omezujících podmínek: být morálně poskvrněn nemorálním jednáním totiž dle něj znamená být negativně označen prostřednictvím spojení s osobou, která takto nemorálně jednala. Silver pak namítá, že pojmenování a určení tohoto spojení závisí na tom, kdo dělá odsudek. Morální poskvrnění, resp. otázka, kdo všechno je morálně poskvrněn nemorálním jednáním, je proto závislé na perspektivě toho, kdo morální poskvrnění vymezuje. Neexistují totiž vnitřní pravidla a omezení pojmu morální poskvrnění. Někdo tak například může považovat za morálně poskvrněné všechny Židy, kteří jsou poskvrněni jednáním pár Židů žijících před více než dvěma tisíci let. To je dle něj barbarský druh myšlení.¹⁷⁸

To je opodstatněná námitka. Je třeba ovšem zdůraznit, že morální poskvrnění je z morálního hlediska slabší pojem než morální odpovědnost a v uvedeném případě Židů opravdu velmi slabý. Ale představme si hypotetickou situaci, kdy mají Židé v kolektivu

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Silver, D.: c. d., 277.

silnější většinu a kdy stále chovají nepřátelské postoje vůči křesťanské menšině, která se Židů oprávněně obává, a to i třeba na základě dávného ukřižování Ježíše. Kromě toho, že (alespoň někteří) Židé se mohou za tuto historickou křivdu hanbit či být předmětem ostudy ze strany třetích osob, tak především může být všem Židům připisována morální povinnost zmírnit historické křivdy a činit vše pro to, aby tato křivda vůči Křesťanům nemohla v budoucnu opakovat. V tomto smyslu mám za to, že pojem morálního poskvrnění, který je více spjat s velmi obecnou prospektivní odpovědností, je nanejvýš žádoucím konceptem. I když morální poskvrnění ani prospektivní odpovědnost nedosahují z morálního hlediska takové síly jako pojem morální odpovědnost, dovolují nám klást na všechny členy kolektivu, který nemorálně jednal, morální nároky, jejichž plnění by mohlo zabránit opětovné morální škodě.

Podobné spojení jakéhosi morálního poskvrnění a prospektivní odpovědnosti lze nalézt i u Karla Jaspere. May sice odkazuje při tematizaci morálního poskvrnění na Jaspersův pojem metafyzické viny, já bych tento koncept u Jaspere hledal spíše u jeho krátkého pojednání o spoluvině založené na sounáležitosti jedince s národem, tedy na kolektivní identitě nebo vzájemné solidaritě členů národa. Jedinec se identifikuje se svým národem, ke kterému přísluší nejenom současní příslušníci, ale i předcházející generace, proto zasahuje jeho identitu nemorální jednání jak ostatních příslušníků národa, tak předcházejících generací. Dle Jaspere je identita národa hluboce zakořeněna v duších jednotlivců, tudíž tito jsou nakloněni nemorální jednání, za které cítí spoluvinu, napravit, ačkoli nejsou nikterak morálně odpovědni. Náprava znamená především změnu tradic, národních symbolů a vnímání sebe samých jako národa, zbavení se všeho zhoubného, co je v národě. Úkolem každého příslušníka národa je snaha o takový národ a jeho identitu, která by byla z normativního hlediska žádoucí.¹⁷⁹ Spoluvinu zde chápeme jako hanbu či u některých jedinců opravdu pocit viny (jakožto subjektivních kategorie), kteréžto mohou být jedním z důsledků morálního poskvrnění (jakožto objektivní kategorie).

Ačkoli by se koncept morálního poskvrnění mohl zdát z filozofického hlediska vhodným, je na místě klást si otázku, zda je tento koncept intuitivním a zda je běžně morální odpovědnost a morální poskvrnění (přičemž se terminologie může různit či tento koncept nemusí být pojmenován vůbec) oddělována. Tato otázka je relevantní už jenom z toho důvodu, že v debatě o morální odpovědnosti kolektivů jsou často užívány intuice a lingvistické argumenty. Jako reakci na tuto otázku je možné alespoň uvést, že se tento

¹⁷⁹ Jaspers, K.: c. d., 87.

koncept - ať už výslovně či latentně – vyskytuje u mnoha filozofů zabývajících se morální odpovědností kolektivu. Kromě filozofů zabývajících se přímo konceptem morálního poskvrnění (kromě Appiaha, který morální poskvrnění pojímá odlišně) lze bez obtíží najít tento koncept u Iris Young a jejího modelu odpovědnosti ze sociálního spojení a u filozofů pojednávajících o povinnosti distancovat se od nemorálně jednajícího kolektivu. Vystopovat by šel tento pojem v existencialistickém pojetí sdílené odpovědnosti Larryho Maye či u povinnosti podporovat morálně nezávadné instituce u Janny Thompson. Velmi obecně je potom možno souhlasit s názorem, že primárním cílem připisování morální odpovědnosti kolektivům není jejich potrestání za jejich minulé nemorální jednání, ale snaha učinit morální škodu méně pravděpodobnou v budoucnosti.¹⁸⁰ Obsahem této morální odpovědnosti je potom prospektivní povinnost revidovat nemorální cíle a praktiky kolektivu. Jednou cestou, jak může změnit kolektiv svoje cíle, hodnoty a praktiky, je, že každý člen reviduje svoje postoje příslušným způsobem tak, že dále už nebudou moci být ve skupině udržitelné. Kolektiv může také revidovat svoje cíle, hodnoty a praktiky zčásti způsobem, který není zcela redukovatelný na jednotlivé členy. Jde o cíle, hodnoty a praktiky zprostředkované normami kolektivu, jeho institucemi a fóry veřejné sféry a tradicí.¹⁸¹

Na závěr pojednání o morálním poskvrnění a potažmo i prospektivní odpovědnosti se zastavme ještě u autorky Danielle Celermajer a její knihy věnující se politickým omluvám za historické křivdy. Ta totiž také velmi silně akcentuje prospektivní odpovědnost vyplývající z historických křivd. Členové kolektivu i kolektiv sám, na němž lpí historická křivda, mají prospektivní odpovědnost k jednání, které podporuje normativní konstituci a identitu národa, jež nevede k morální škodě.¹⁸² Retrospektivní odpovědnost však není dle ní v souladu s liberální spravedlností,¹⁸³ o prospektivní odpovědnosti tak nelze uvažovat primárně v morální dimenzi. S tím souvisí i její obecná kritika obhájců morální kolektivní odpovědnosti. Celermajer se krátce zmiňuje o pojetí filozofů Feinberga, Maye, Millera a Young a odsuzuje je jako nedostatečné, protože neposkytují hlubší vysvětlení a ospravedlnění koncepce kolektivní odpovědnosti, a to ve dvou důležitých směrech. Za prvé jsou to modely nedopracované, které stále potřebují popis potřebných podmínek a mechanismů na úrovni detailních teorií zabývajících se liberálním přístupem k individuální odpovědnosti. Za druhé tyto přístupy dle Celermajer nezachycují politickou

¹⁸⁰ Risser, D. T.: c. d.

¹⁸¹ Sheehy, P.: c. d., 85.

¹⁸² Tamtéž, 12.

¹⁸³ Celermajer, D.: c. d., 1-4.

dimenzi kolektivní odpovědnosti. Zde se odvolává na odpověď Hannah Arendt Feinbergovi, kdy ho kritizovala za nahrazování osobní/privátní morálky za politickou etiku a ještě více trefně to popisovala jako skluz od občanské ctnosti (která patří do sféry politiky) k morální správnosti (která do sféry politiky nepatří). Podle ní je důležité vrátit vysvětlování odpovědnosti kolektivů zpět politickou dimenzi. Politická komunita totiž poskytla podmínky pro nemorální jednání a proto musí být politická kultura této komunity rekonstituována tím způsobem, aby morální škoda již nikdy nemohla nastat. Politická identita komunity se musí opírat o jiný normativní rámec, čehož je třeba dosáhnout především politickým jednáním kolektivu.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Tamtéž, 218-221.

Shrnutí

V předchozích kapitolách jsme uvedli nemálo přístupů, teorií a modelů, které se vypořádávají s morální odpovědností kolektivů, a to ať už šlo o odpovědnost sdílenou či odpovědnost kolektivní. Snažili jsme se komplexně představit základní směry, kterými se ubírá debata filozofů o odpovědnosti kolektivů. Samozřejmě není možné vyčerpat celou debatu do posledního autora a posledního argumentu, nicméně tato komplexnost byla jedním z hlavních cílů vytyčených v úvodu práce. To s sebou pochopitelně nese nemožnost ponořit se hlouběji do analýzy a kritiky jednotlivých přístupů a případnou přehlcnost čtenáře jmény, argumenty a koncepcemi morální odpovědnosti kolektivů. Tento druhý nedostatek snad alespoň trochu napraví následující shrnutí této práce.

Nejdříve jsme se zabývali argumenty filozofů, kteří obhajovali individuální morální odpovědnost jako jedinou relevantní odpovědnost z hlediska morality. Zmíněni byli především filozofové Jaspers, Lewis, v souvislosti s kritikou nedistributivní kolektivní odpovědnosti potom i Velasquez. Uvažování v pojmech kolektivů a kolektivní odpovědnost je dle nich barbarské, protože narušuje důstojnost jedinců. Kolektiv nemůže tvořit sám od sebe intenci, na základě níž by jednal, jednat může opět pouze prostřednictvím jedinců a nemůže jednat nemravně. Nejasné jsou i důsledky morální odpovědnosti pro kolektiv a případně pro jeho členy. Koncept kolektivní odpovědnosti s sebou také nese negativní důsledky v podobě rozptýlení odpovědnosti a oslabení pojmu individuální odpovědnosti. Jejich argumenty jsou založeny na intuitivním vnímání morální odpovědnosti v současné západní kultuře a vztahují se na retrospektivní odpovědnost, tedy na odpovědnost za provedené nemorální jednání.

Po obhajobě morální individuální odpovědnosti a kritice té kolektivní jsme se obrátili k filozofům, kteří sice zastávají podobná východiska, ale připouští alespoň něco jako sdílenou odpovědnost v minimalistickém pojetí, tedy odpovědnost za morální škodu, která je sdílena vícero jedinci, jež se na škodě přímo podíleli. Každý jedinec je tak především odpovědný individuálně a teprve v druhém sledu přichází sdílená odpovědnost, která umožňuje připsat jedincovi odpovědnost s ohledem na celou morální škodu (a ne jenom vzhledem k části, ke které skutečně přispěl) a která nám pomáhá lépe interpretovat celé nemorální jednání. Kdo není individuálně odpovědný, tak není ani členem kolektivu, který sdílí odpovědnost. V rámci tohoto přístupu byl zmiňován kromě filozofa S. Millera především S. Sverdlik. Z pohledů cílů této práce je tento přístup nedostatečný v tom, že se

logicky může vztahovat pouze na menší kolektivy. Sverdlik sice připouští, že například členství v nějaké skupině může hrát důkazní roli v hodnocení něčí odpovědnosti. Tak například členství v SS může naznačovat, že členové si uvědomovali, že existuje plán k vyhubení Židů, a tím pádem by mohli být odpovědní za smrt některých z nich minimálně na základě svého nedbalostního jednání. Ale pokud je prokázáno, že o tomto programu nevěděl, není možné členu SS připisovat odpovědnost tak jako těm, co o tomto programu věděli.¹⁸⁵ I v tomto případě je tedy třeba primárně nahlížet morální odpovědnost jedinců.

V následující kapitole jsme uvedli několik filozofů, kteří odůvodňovali sdílenou či kolektivní odpovědnost na základě sdílené intence. Pomocí sdílené intence se tak snažili reagovat na základní výtku metodologických individualistů, že kolektiv netvoří intenci, v důsledku čehož nemůže ani nemorálně jednat a nést morální odpovědnost. Jejich víceméně společnou tezí bylo, že intence sdílená kolektivem jedinců nemůže být zcela redukována na individuální intence z důvodu jejich vzájemnosti a podmíněnosti. Na základě neredukovatelnosti sdílené intence je jimi potom odvozována i sdílená či kolektivní odpovědnost daného kolektivu. S tím by snad šlo souhlasit v případě malých kolektivů, toto odůvodnění u velkých kolektivů, které nás zajímají především, jsme ale označili tyto přístupy za příliš vykonstruované, neintuitivní a nepřesvědčivé.

Po odůvodnění na základě sdílené intence jsme se vrátili zpět ke druhé základní složce odpovědnosti, tedy k samotnému jednání členů v kolektivu. Podle filozofa Mellemy musí jedinec určitým způsobem jednat, aby náležel ke kolektivu, který nese odpovědnost, jedinec musí učinit kvalifikovaný akt. Narozdíl od minimalistického pojetí sdílené odpovědnosti není potřeba, aby jedinec nesl plnou individuální odpovědnost za morální škodu, ale na základě jeho kvalifikovaného aktu se stává členem kolektivu, z něž se na něj distribuuje část kolektivní odpovědnosti. Tento přístup však stále vyžaduje zkoumání individuálních podmínek pro připsání odpovědnosti a neumožňuje nám tak mluvit o odpovědnosti na úrovni velkých kolektivů.

Na to jsme navázali kapitolou zabývající se odpovědností z dosti odlišného pohledu, totiž povinností distancovat se od odpovědného kolektivu. Tato povinnost je obsahem prospektivní odpovědnosti. A protože se tato povinnost vztahuje na všechny členy odpovědného kolektivu, můžeme zde vidět nápadnou podobnost s konceptem morálního poskvrnění vymezeného Larry Mayem.

¹⁸⁵ Sverdlik, S.: c. d., 62.

Prospektivní přístup k morální odpovědnosti jsme nacházeli i u právě zmíněného Larryho Maye, který se sdílenou odpovědností zabýval velmi komplexně vycházejíc přitom z existencialistické filozofie. Jeho nejkontroverznější tezí je bezpochyby připisování morální odpovědnosti jedincům za jejich postoje. Tím, že se jedinci zastáváním těchto postojů podílejí na jakési atmosféře v kolektivu, která může vést k morální škodě, sdílí odpovědnost za morální škodu způsobenou jednáním tohoto kolektivu. Jedinci mají povinnost revidovat své postoje. Ti členové kolektivu, kteří nesdílí tyto postoje, mají zase na základě svého členství v kolektivu povinnost nějakým způsobem reagovat na morální škodu vzešlou z těchto postojů. Zejména pak v tomto druhém případě lze vysledovat koncept morálního poskvrnění všech členů v nemorálně jednajícím kolektivu a na něj navazující prospektivní povinnost nějakým způsobem vyjádřit nesouhlas s tímto nemorálním jednáním.

I u příspěvku Iris M. Young jsme narazili na výslovně formulovanou prospektivní odpovědnost vyplývající z účasti na strukturálních sociálních procesech, které produkují nespravedlnost. Young stejně jako Arendt a Celermajer nemluví o odpovědnosti morální, ale především o odpovědnosti politické, protože prospektivní odpovědnost zahrnuje povinnost spojit se s ostatními jedinci k zorganizování kolektivní akce k reformě těchto struktur.

Nemohli jsme v této práci opomenout pojednání o odpovědnosti náhodných kolektivů a zejména v tomto kontextu neznámějšímu pojednání od Virginie Held. Ta se na základě několika příkladů snažila prokázat, že náhodné kolektivy, jakými jsou například cestující ve vagónu, mohou nést kolektivní odpovědnost za svou nečinnost. Její nejdůležitější argument se ovšem zakládal na řečových obratech používaných v běžné řeči, což je sice intuitivní a důležitý argument, který ovšem může být dosti zavádějící a v porovnání s argumenty metodologických individualistů i poněkud slabší. Mohli jsme tak dát za pravdu jejím kritikům Batesovi a Sverdlíkovi, kteří opět především zdůrazňovali existenci individuální odpovědnosti jako tu primární pro možnost připsání těmto jedincům i odpovědnost kolektivní.

Poté jsme se přesunuli od odůvodňování morální odpovědnosti členů skupiny z hlediska jejich třeba i vzdáleného a nepřímého příspěvku ke vzniku morální škody k odůvodňování morální odpovědnosti z hlediska jejich pouhého členství v odpovědném kolektivu. Uváděli jsme, že kolektivní odpovědnost může být takto určena na základě podstupování rizika členy kolektivu a následném štěstí, které je ušetřilo vzniku morální škody, na základě sdílené solidarity členů kolektivu, sdílených postojů, na základě výhod,

keré členům kolektivu přináší toto jejich členství, na základě společných zájmů, společných potřeb či na základě sdílené kultury a podobně. Tato odůvodnění morální kolektivní odpovědnosti nám přišla ovšem nedostatečná a usoudili jsme, že koncept morálního poskvrnění by byl v těchto případech vhodnější důsledek než morální odpovědnost.

Co se týče odpovědnosti samotných kolektivů, která se nedistribuuje na jedince, zastavili jsme se nejdříve krátce u lingvistických a emočních argumentů, které bychom mohli odmítnout úplně stejně, jak bylo výše zmíněno u pojetí Held v případě náhodných kolektivů, tedy jako nepřesvědčivé ve srovnání s argumenty metodologických individualistů. Naopak jsem obhajoval přístup, který zvolil k odůvodnění nedistributivní kolektivní odpovědnosti Peter French. Ten odkazuje na vnitřní rozhodovací strukturu, která umožňuje organizovaným kolektivům korporátní rozhodnutí a jednání a v důsledku toho tedy i odpovědnost. Na základě příkladů skinheadskeho spolku a genocidního národa jsem se pokusil ukázat, že v odůvodněných případech je správné připisovat samotným kolektivům morální odpovědnost, která se nedistribuuje členům kolektivu, což by mohlo vést k nápravě takových kolektivních fenoménů, jakými jsou například normy kolektivu, jeho struktura, identita, tradice a podobně.

Nemohli jsme opominout ani debatu o morální odpovědnosti kolektivů za historické křivdy kolektivu. Zde se většinou opakovali argumenty, které byly vzneseny již v předešlých kapitolách, a které jsme společně s Jannou Thompson odmítli. Ta naopak představuje svůj model, který je postavený na základě prospektivní odpovědnosti za udržování morálně spolehlivých institucí umožňujících dodržovat i dlouhotrvající závazky. Setkáváme se zde znovu s latentním konceptem morálního poskvrnění a na něj navazujícím pojmem prospektivní odpovědnosti.

Poslední kapitola byla věnována právě těmto pojmům. Představili jsme si pojetí konceptu morálního poskvrnění u Appiaha a především potom u Maye a s ním souznějících autorů. U Appiaha šlo ještě o morální poskvrnění na základě volby jedince, zda chce být v nějakém kauzálním vztahu s morální škodou, zatímco u druhého přístupu jsou morálně poskvrnění všichni členové nemorálně jednajícího kolektivu. Morální poskvrnění jsme označili za slabší pojem, než je morální odpovědnost, zejména s ohledem na důsledky těchto pojmů. Ze subjektivního hlediska poskvrněných členů je vhodnější spíše hanba, než pocit viny, z objektivního hlediska je pak důsledkem morálního poskvrnění zejména prospektivní odpovědnost za určité povinnosti, které mají v konečném důsledku zabránit opakování nemorálního jednání.

Závěr

V úvodu práce jsme si jako jeden z cílů vytkli hledat odpověď na otázku, zda může být morálně odpovědný politický kolektiv (stát) a případně jeho občané například za genocidu. Co se týče odpovědnosti kolektivu samotného, připustili jsme, že je více než vhodné připisovat mu odpovědnost za spáchanou genocidu především za účelem jeho změny. Připisovat či distribuovat morální odpovědnost všem členům tohoto kolektivu by ovšem dle mého mínění odporovalo principům spravedlnosti založeným na individuální odpovědnosti. Bylo by možno ale argumentovat ve prospěch morálního poskvrnění všech členů kolektivu. To především pro občany státu znamená povinnost snažit se o změnu normativního rámce, kultury, institucí, tradic a identity svého státu tak, aby nemohlo dojít znovu ke genocidě. V obou případech, tedy jak u nedistributivní kolektivní odpovědnosti, tak u morálního poskvrnění se lze tázat, zda se jedná o morální pojmy a zda bychom o těchto pojmech neměli uvažovat spíše v politických dimenzích. Jedná se totiž především o změnu všech poměrů politického kolektivu, které vedly například ke genocidnímu jednání. Mám ale za to, že pokud bychom opustili sféru politického kolektivu a aplikovali tyto pojmy například na skinheadský spolek, politická dimenze se vytratí a více vynikne morální povinnost spolku i jeho členů k nápravě.

Na závěr práce ještě musíme upozornit na její limity. Ta je totiž postavena především na Kantovském pojetí morální odpovědnosti postavené na zamýšleném jednání, které je možno nalézt snad pouze u lidských bytostí, a proto dopředu vylučuje připisovat odpovědnost kolektivům. Přinejmenším je možno zmínit tři další možné přístupy k morální odpovědnosti: Aristotelský, křesťanský a pragmatický.¹⁸⁶

A na úplný závěr si uvedme velmi zajímavou kritiku praxe připisování kolektivní odpovědnosti od filozofa Marka Reiffa. Reiff usuzuje, že připisování odpovědnosti kolektivům za škodu může znamenat mnoho dobrých věcí pro svět, například odstrašení těchto kolektivů od dalšího nemorálního jednání, přivození změny sociálního řádu a poskytnutí komunitám základu pro hledání spravedlnosti. Ale také usuzuje, že připisování odpovědnosti kolektivům může vést jak k eskalaci násilí, tak k rozředění morálních struktur. Tak například tvrdí, že některé z nejhorších zločinů v lidské historii – včetně Německého konečné řešení a genocidy ve Rwandě – byly ulehčeny, pokud ne přímo motivovány vírou v kolektivní odpovědnost. Reiff se pak soustředí na případy násilí, kde

¹⁸⁶ Smiley, M: c. d.

každá strana v konfliktu připisuje té druhé kolektivní odpovědnost. V těchto případech vede tato praktika dle něj k nekonečným cyklům eskalace násilí stejně jako k ospravedlňování vražedných činů jako trestu. Navíc kolektivy tyto praktiky nevnímají jako nemorální jednání, ale naopak jako odplatu nepřátelům ve jménu vyšší morálky. Co se potom týče druhého negativního důsledku, tvrdí, že tato praxe podkopává sám koncept odpovědnosti, protože povzbuzuje lidi k ignorování spíše než k akceptaci struktur morálky.¹⁸⁷ Navzdory této kritice praktických důsledků užívání pojmu kolektivní odpovědnosti, teoretikové morální odpovědnosti kolektivů jsou obecně vedeni snahou dosáhnout prostřednictvím tohoto pojmu eliminaci zla ve světě, což je jistě více než legitimní snaha, která nás nutí koncept morální odpovědnosti kolektivů nadále analyzovat.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

Použitá literatura

Monografie:

- Branscombe, N. R., Doosje, B. (eds.): *Collective guilt: international perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- Celermajer, D.: *The Sins of The Nation And The Ritual of Apologies* (New York: Cambridge University Press, 2009).
- Jaspers, K.: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce* (z německého originálu přeložil Jiří Navrátil) (Praha: Academia, 2009, vyd. 1.).
- Gilbert, M.: *Sociality and Responsibility: new essays in plural subject theory* (Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000).
- Jelínek, J. a kolektiv: *Trestní právo hmotné: Obecná část, Zvláštní část* (Praha: Linde Praha, a.s., 2. aktualizované vydání, 2006).
- May, L.: *Genocide: A normative account* (New York: Cambridge University Press, 2010).
- May, L.: *Sharing Responsibility* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992).
- May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Mellema, G.: *Collective Responsibility* (Amsterdam: Rodopi, 1997).
- Young, I.M.: *Global Challenges: War, Self Determination and Responsibility for Justice* (Cambridge, Malden: Polity Press, 2007).

Články:

- Appiah, A.: *Racism and Moral Pollution*; In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Bates, S.: *The Responsibility of Random Collections*. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Bratman, M.E.: *Shared Intentions and Mutual Obligations*. In: Bratman, M.E.: *Faces of Intentions: Selected Essays on Intention and Agency* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Cooper, D. E.: *Collective Responsibility*. In.: L. May, S. Hoffman (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Downie, R.S.: *Collective Responsibility*. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Feinberg, J.: *Collective Responsibility*. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).

- French, P.A.: The Corporation as a Moral Person. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Gilbert, M.: Collective Guilt and Collective Guilt Feelings. In: *The Journal of Ethics*, 6/2002.
- Gilbert, M. Who's to Blame? Collective Moral Responsibility and Its Implications for Group Members. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, Ma a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Graham, K.: Imposing and Embracing Collective Responsibility. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Held, V.: Can a Random Collection of Individuals Be Morally Responsible?; In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Isaacs, T.: Collective Moral Responsibility and Collective Intention. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Lewis, H. D.: Collective Responsibility; In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- Maier, Ch.S.: Collective Guilt? No... But.. In: *Journal for History of Law* 16/1997.
- McGary, H.: Morality and Collective Liability. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).
- McKenna, M.: Collective Responsibility and an Agent Meaning Theory. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Mellema, G.: Collective Responsibility and Qualifying Actions. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Miller, S.: Collective Moral Responsibility: An Individualist Account. In.: In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Sadler, B. J.: Shared Intentions and Shared Responsibility. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Sheehy, P.: Holding Them Responsible. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Silver, D.: Collective Moral Responsibility. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy, Volume XXX, Shared Intentions and Collective Responsibility* (Boston, MA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).
- Sverdlik, S.: Collective responsibility. In: *Philosophical Studies*, Volume 51, Number 1. (D. Reidel Publishing Company: 1987).

Thompson, J.: Collective Responsibility for Historic Injustices. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).

Tuomela, R.: Joint Intention, We-Mode and I-Mode. In: French, P.A., Wettstein, H.K. (eds.): Shared Intentions and Collective Responsibility (Boston, MA a Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2006).

Velasquez, M. G.: Why Corporations Are Not Responsible. In.: May, L., Hoffman, S. (eds.): Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics (The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., 1991).

Internetové zdroje:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Existencialismus>; navštíveno dne 13.6.2009

<http://dictionary.reference.com/browse/responsibility>, navštíveno dne 19.3.2011.

<http://iuridictum.pecina.cz/w/Odpov%C4%9Bdnost>; navštíveno dne 6.2.2010.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Morality>; navštíveno 4.2.2011.

http://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Kitty_Genovese; navštíveno dne 19.3.2011.

Radzik, L.: Collective Responsibility and Duties to Respond. In.: Social Theory and Practice (Florida State University, 1.6.2001); online: www.highbeam.com/doc/1G1-78478655.html, navštíveno dne 20.3.2011.

Risser, D. T.: Collective Moral Responsibility. Online: <http://www.iep.utm.edu/responsi/#SH2b>, navštíveno dne 19.3.2011.

Smiley, M.: Collective Responsibility. In: Zalta, E. N. : The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition). Online: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/collective-responsibility/>, navštíveno dne 19.3.2011.

Tollefsen, D.: Collective Intentions. Online: <http://www.iep.utm.edu/c/coll-int.htm>; navštíveno: 18.3.2011

Williams, G.: Responsibility. Online: <http://www.iep.utm.edu/responsi/#SH2b>, navštíveno dne 19.3.2011.